МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

другий (магістерський)
(рівень вищої освіти)

на тему: **УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАСАДАХ ПРІОРИТЕТНОСТІ РОЗВИТКУ ОБОРОННОЇ ГАЛУЗІ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0723-удмф-д
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(код і назва спеціальності)
Муравченко Є.К.

освітньої програми управління державними та місцевими фінансами

спеціалізації_____
(код і назва спеціалізації)

_____
(ініціали та прізвище)

Керівник професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів,
к.е.н., проф. Сіліна І.В.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Рецензент доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н, доц.
Оглобліна В.О.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІНЖЕНЕРНИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ім. Ю.М. ПОТЕБНІ

Кафедра інформаційної економіки, підприємництва та фінансів
Рівень вищої освіти другий (магістерський)
Спеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
(код та назва)
Освітня програма Управління державними та місцевими фінансами
(код та назва)
Спеціалізація _____
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри *д.е.н., проф.*
Клопов І.О.

«____» _____2025 року

З А В Д А Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Муравченко Євгена Костянтиновича
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи (проєкту) Удосконалення бюджетної політики на засадах пріоритетності розвитку оборонної галузі
керівник роботи Сіліна І.В., *к.е.н.*
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «28» лютого 2024 року № 358-с
2. Строк подання студентом роботи _12.11.2024 р.__
3. Вихідні дані до роботи *Публічна інформація, що досліджується в роботі; статистичні макроекономічні дослідження. Фахові періодичні видання. Наукові роботи. Публічна інформація за темою. Відкриті джерела інформації*
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)_____
Теоретична частина. Досліджено теоретичні та законодавчі основи формування бюджетної політики.
Аналітична частина. Проаналізовано особливості бюджетної політики на засадах пріоритетності розвитку оборонної галузі.
Проєктна частина. Обгрунтовано заходи з удосконалення бюджетної політики України в напрямку розвитку ВПК.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
рис. 1.1. Країни – лідери з найбільшою грошовою допомогою; рис. 1.2. Країни – лідери з найвищим співвідношенням виділеної допомоги до ВВП; рис. 1.3. Порівняння оборонних витрат України та росії; рис. 1.4. Фінансування війн Сполученими Штатами Америки (досвід країни); рис. 1.5. Капіталізація фондового ринку до ВВП; рис.1.6. Депозити банків по відношенню до ВВП України;

рис. 1.7. Непрацюючі кредити банків до загального обсягу кредитів; рис. 1.8. Кредитний рейтинг України впродовж 2021 – 2024 рр.; рис. 1.10. Динаміка валютної структури вкладів фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб – підприємців) в банках України; рис. 1.9. Динаміка загальної суми вкладів фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб – підприємців) в банках України; рис. 1.11. Узагальнений баланс банків України (окрім НБУ); рис. 1.12. Внутрішній борг за категоріями тримачів; рис. 2.1. Динаміка показників економіки України у 2023 році – адаптація; рис. 2.2. Складові, які найбільше потребують відновлення та відбудови; рис. 2.3. Сповільнення інфляції у 2023 році; рис. 2.4. Скорочення залишку невідшкодованого ПДВ платникам протягом січня – грудня 2023 року; рис. 2.5. Структура проведених видатків у 2023 році; рис. 2.6. Доходи та видатки загального фонду Державного бюджету України 2024 року; рис. 2.7. Найбільші збитки 2024 року; рис. 2.8. Зміна індексу інфляції у середньому до попереднього року в 2020 – 2024 рр.; рис. 2.9. Динаміка планових видатків на потреби Міністерства оборони України у 2014 – 2021 рр.; рис. 2.10. Відсоток від суми номінального ВВП на потреби Збройних Сил України, 2019–2021 рр.; рис. 2.11. Динаміка планових видатків на розвиток закупівлю, модернізацію та ремонт озброєння військової техніки 2014-2021 роках; рис. 3.1. Державні видатки на ключові сфери економіки в Україні по повномасштабної війни станом на 2021 р.; рис. 3.2. Авторська модель державно-приватного партнерства.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	*Сіліна І.В., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.*		
2	*Сіліна І.В., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.*		
3	*Сіліна І.В., доцент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів, к.е.н.*		

7. Дата видачі завдання 03.09.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	*Дослідження теоретичних та законодавчих основ формування бюджетної політики*		
2	*Огляд джерел інформації з законодавчих та нормативно – правових засад щодо формування бюджетної політики*		
3	*Збір даних та опрацювання публічної інформації щодо формування бюджетної політики в Україні під час повномасштабної війни*		
4	*Дослідження особливостей бюджетної політики на засадах пріоритетності розвитку оборонної галузі*		
5	*Удосконалення управління бюджетною політикою України в напрямку розвитку ВПК*		

Студент _____ Муравченко Є.К.
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проєкту) _____ Сіліна І.В.
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Оглобліна В.О.
((підпис) (ініціали та прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП 6

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ……...……. 10

1.1. Фінансова система України під час повномасштабної війни ...……. 10

1.2. Трансформаційні процеси при формуванні бюджетної політики під час повномасштабної війни в Україні …….…… 17

1.3. Тенденції функціонування та зміцнення оборонної промисловості України під час повномасштабної війни ……..... 33

РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ ……. 44

2.1. Аналіз виконання Державного бюджету України 2023 року…… 44

2.2. Моніторинг виконання Державного бюджету України 2024 року: прогнозні та попередні результати оцінювання ……...…… 56

2.3. Аналіз впливу трансформаційних змін в бюджетній політиці на розвиток оборонної промисловості України під час повномасштабної війни ……. 70

РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАСАДАХ ПРІОРИТЕТНОСТІ РОЗВИТКУ ОБОРОННОЇ ГАЛУЗІ …… 84

3.1. Євроінтеграційний вектор фінансування Збройних Сил України під час повномасштабної війни ……. 84

3.2. Трансформація принципів формування політики фінансування видатків Державного бюджету на потреби оборони під час повномасштабної війни в Україні…….. 87

3.3. Модель державно-приватного партнерства під час війни та повоєнного відновлення: адаптація зарубіжного досвіду фінансування пріоритетних напрямів ……... 101

ВИСНОВКИ……. 111

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…… 119

АНОТАЦІЯ

Муравченко Є.К. Кваліфікаційна робота магістра «Удосконалення бюджетної політики на засадах пріоритетності розвитку оборонної галузі»: 128 стор., 25 рис., 3 табл., 75 джерел.

Ключові слова: БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС, БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА, ФІНАНСОВА СИСТЕМА, ОБОРОННА ПРОМИСЛОВІСТЬ

Обгрунтовано теоретичні та законодавчі основи формування бюджетної політики. Виконано дослідження бюджетної політики та її вплив на розвиток оборонної промисловості України. Запропоновано заходи, що спрямовані на удосконалення бюджетної політики на засадах пріоритетності розвитку оборонної галузі.

ABSTRACT

Muravchenko EK Master's Qualification work «Improvement of budget policy on the basis of priority of development of the defense industry»: 128 p., 25 Fig., 3 Table, 75 sources.

Keywords: BUDGET PROCESS, BUDGET POLICY, FINANCIAL SYSTEM, DEFENSE INDUSTRY

The theoretical and legislative bases of budgetary policy formation are substantiated. The study of budgetary policy and its impact on the development of the defense industry of Ukraine. Measures aimed at improving budget policy on the basis of priority of development of the defense industry are proposed.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Війна на виснаження призвела до підвищення оборонних видатків бюджету до безпрецедентного в історії України рівня. Внаслідок війни значний тиск відбувся на економіку України, адже усі фінансові ресурси необхідно було спрямовувати на обороноздатність, тисячі людей залишилися без роботи та домівок, мільйони людей змушені були переселятися у безпечні місця для життя, велика кількість підприємств припинила своє функціонування, об'єкти критичної інфраструктури опинилися під загрозою знищення тощо. Фінансова система України виявилася стійкою до умов воєнного стану та змогла оперативно адаптуватися, завдяки фахівцям НБУ та Міністерства фінансів України, які продемонстрували високий професійний рівень. Їх рішення дозволило утворити міцний економічний фронт. фінансова система України в умовах війни зіткнулася з найбільшими труднощами, які призвели до суттєвих втрат. Водночас фінансова система себе показала дієвою та міцною й змогла втриматися у перші дні війни, швидко адаптуватися до воєнного стану та продовжила розвиток економіки. Напрямками реформування фінансової системи в умовах війни мають стати: ефективне управління фіскальними ризиками, розвиток держав ного внутрішнього фінансового контролю, підвищення прозорості бюджету, реформування бухгалтерського обліку та аудиту, підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування, розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі, удосконалення міжбюджетних відносин, підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України, верифікації державних виплат, моніторингу адміністрування Державною податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів, спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної системи, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

З метою підвищення дієвості системи управління бюджетним процесом, бюджетна політика повинна формуватися на основі сталого підходу. Завдання бюджетної політики визначають подальші напрями економічних перетворень країни, важливим є сприяння досягненню стійких темпів економічного зростання в країні; ефективний розподіл та раціональне використання бюджетного ресурсу; забезпечення відповідальності суб'єктів бюджетного процесу за виконання прийнятих зобов'язань; збалансованість бюджетів усіх рівнів. Вирішення завдань бюджетної політики залежить від вибору та реалізації методів бюджетного регулювання, тому перш за все при формуванні бюджетної політики необхідно чітко визначити її пріоритети, які повинні бути досягнені при її реалізації.

В сьогоднішніх умовах економічних трансформацій критично важливим є забезпечення економічної та соціальної стабільності у державі. З цього постає важливе питання забезпечення наповнення бюджету та оптимізація структури видатків бюджету. Для цього необхідне стимулювання діяльності підприємств, які є одним з основних джерел надходжень до бюджету. Окрім цього, необхідне удосконалення системи бюджетних видатків, посилений контроль за результативністю використання бюджетних коштів. Необхідна розробка не лише кількісних, а й якісних показників результативності. За даних умов необхідна оптимізація структури видатків бюджету та скорочення неактуальних бюджетних програм, враховуючи результативність таких програм у минулому, цільове спрямування коштів на розвиток підприємств ВПК, тому тема магістерського дослідження є актуальною і вкрай своєчасною.

Об'єкт дослідження магістерської роботи – процеси управління бюджетною політикою на засадах пріоритетності розвитку оборонної галузі.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та практичних аспектів з удосконалення управління бюджетною політикою на засадах пріоритетності розвитку оборонної галузі.

Мета магістерської роботи – розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення управління бюджетною політикою на засадах пріоритетності розвитку оборонної галузі.

Для досягнення зазначеної мети в магістерській роботі ***вирішено наступні завдання***:

– досліджено теоретичні та законодавчі основи формування бюджетної політики України;

– досліджено трансформаційні процеси при формуванні бюджетної політики під час повномасштабної війни в Україні;

– досліджено тенденції функціонування та зміцнення оборонної промисловості України;

– виконано аналіз Державного бюджету 2023 – 2024 рр.;

– виконано аналіз впливу трансформаційних змін в бюджетній політиці на розвиток оборонної промисловості України під час повномасштабної війни;

– здійснено оцінку євроінтеграційного вектору фінансування Збройних Сил України під час повномасштабної війни та трансформації принципів формування політики фінансування видатків Державного бюджету на потреби оборони під час повномасштабної війни в Україні;

– запропоновано модель державно-приватного партнерства під час війни та повоєнного відновлення: адаптація зарубіжного досвіду фінансування пріоритетних напрямів.

В магістерській роботі використано такі загальнонаукові і спеціальні методи дослідження: діалектичний метод і метод спостережень, методи критичного та порівняльного аналізу і синтезу, системний підхід, ситуаційний підхід.

Наукова новизна одержаних результатів магістерського дослідження полягає у наступному:

– ***удосконалено*** теоретичний підхід до формування євроінтеграційного вектору фінансування ЗСУ під час повномасштабної війни шляхом трансформування принципів формування політики фінансування видатків

Державного бюджету на потреби оборони, який пов’язаний із необхідністю забезпечення національної безпеки й оборони, відновлення країни за рахунок ефективного та відповідального використання фінансових ресурсів бюджетів та інших публічних фондів;

– ***набув подальшого розвитку*** процес розвитку державно-приватного партнерства, в основу якого закладено механізм адаптації зарубіжного досвіду фінансування пріоритетних напрямів, які визначені як перспективна галузь або сфера, в напрямку якої потрібно спрямувати фінансові ресурси, що в майбутньому дасть мультиплікуючий ефект.

Інформаційною базою магістерської роботи є методичні та наукові праці з теми дослідження, нормативні та законодавчі акти України, статистична інформація.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати магістерського дослідження пройшли апробацію на Міжнародній науково-практичній конференції «Формування концепції цифрової трансформації та соціально-відповідального цифрового громадянина у контексті європейського досвіду» (м. Запоріжжя), 21 – 22 листопада 2024 р., тема тез доповіді «Оборонна реформа в Україні та розвиток оборонно-промислового комплексу».

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 128 стор. Робота містить 25 рисунків, 3 таблиць. Список використаних джерел включає 75 найменувань.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

1.1. Фінансова система України під час повномасштабної війни

Війна на виснаження призвела до підвищення оборонних видатків бюджету до безпрецедентного в історії України рівня [1]. Внаслідок війни значний тиск відбувся на економіку України, адже усі фінансові ресурси необхідно було спрямовувати на обороноздатність, тисячі людей залишилися без роботи та домівок, мільйони людей змушені були переселятися у безпечні місця для життя, велика кількість підприємств припинила своє функціонування, об'єкти критичної інфраструктури опинилися під загрозою знищення тощо [2]. Необхідно значні кошти на відновлення інфраструктури та житла громадянам, окупація окремих територій призвела до втрати робочих місць, зменшення податкових надходжень через ліквідацію чи знищення низки підприємств, саме тому уряд вимушений був вживати радикальних економічних реформ, щоб хоч якось втримати економічну ситуацію в країні та продовжувати обороноздатність. Фінансова система України доволі швидко, як це могло бути можливим, адаптувалась до військових умов, адже витримала найбільший удар за період незалежності. Цього вдалося досягти завдяки злагодженій роботі уряду, зокрема, Міністерству фінансів України, Національному банку України, податковій та митній службі України, яким вдалося працювати як єдиний механізм і налагодити основні фінансові процеси в умовах війни. Так, незважаючи на війну в Україні, банки продовжують працювати, ліквідність банківської системи висока, не має «банкопаду», який був в 2014–2015 рр., безготівкові розрахунки працюють, готівковий обіг забезпечений по всім регіонам, де не йдуть активні бойові дії, виплачуються соціальні виплати найбільш вразливим верствам населення, потреби Збройних Сил України фінансуються у 100% обсязі. Ведеться активна

та постійна робота по отриманню екстреної допомоги від МВФ та інших міжнародних фінансових інстанцій. Усе це свідчить про вдалу, наскільки це можна було зробити, та швидку адаптацію фінансової системи України до умов воєнного стану.

Безсумнівно помітні й негативні зміни, зокрема через падіння курсу валюти, але її зниження склало не критичні 10%, жодна фінансова система не могли вийти без втрат в умовах війни. Важливо, що в Україні вдалося втримати економіку й вона повністю не знищена, а продовжує своє функціонування, виконує зобов'язання. Всього цього вдалося домогтися завдяки оперативним та непопулярним рішенням, спрямованим на стабілізацію економічної ситуації.

Уже 24 лютого 2022 р., коли розпочалася війна НБУ інтенсифікував свої зусилля на подолання панічних настроїв серед населення, збереження довіри до банківської системи, що дозволило утримати від різкого падіння курс валюти. Головні рішення НБУ стосувалися забезпеченню безперебійної роботи банківської системи, стримування девальвації національної валюти та захисту від відпливу капіталу за кордон, у найшвид шому режимі прийняті рішення, які свого часу захистили Україну від негативніших наслідків. Незважаючи на війну в Україні банки працювали на територіях, де не відбувалися активні бойові дії, банкомати забезпечені готівкою, а на безготівкові платежі не було жодних обмежень. Можемо виділити декілька ключових рішень НБУ та Мінфіну, який дозволив стабілізувати фінансову систему України:

– обмеження зняття готівки до 100 тис. грн на добу для всіх, крім підприємств, які виконували мобілізаційні плани, а також мешканців, яким загрожувала окупація;

– зафіксував курс гривні до іноземних валют станом на 24 лютого 2022 року, а пізніше його скоригував на 25%;

– заборонив вільний продаж валюти, банки могли продавати валюту лише у тому обсязі, в якому придбали;

– мораторій на транскордонні перекази, окрім тих, що здійснюють від імені держави;

– заборона на нарахування пені через несплату в термін кредитів;

– збільшення облікової ставки з 10% до 25%;

– інтенсифікація зусиль по залученню грошової допомоги від міжнародних фінансових організацій;

– залучення коштів громадян через продаж військових облігацій, що дозволило фінансувати потреби ЗСУ тощо [4].

Фінансова система України виявилася стійкою до умов воєнного стану та змогла оперативно адаптуватися, завдяки фахівцям НБУ та Міністерства фінансів України, які продемонстрували високий професійний рівень. Їх рішення дозволило утворити міцний економічний фронт. Не можна повністю говорити, що в умовах війни економіка України зросла. Цього не відбулося, але разом з тим не відбулося й суттєвого падіння національної економіки, що є вкрай важливим в умовах війни. Упродовж повномасштабної війни Росії проти України обсяг сплачених урядом коштів за погашеннями внутрішніх боргових інструментів на 54 093,9 млн грн перевищує обсяг залучених коштів до державного бюджету на аукціонах із продажу ОВДП. Зокрема, з 24 лютого до 2 жовтня 2022 року уряд спрямував на погашення внутрішніх державних облігацій 149 216,0 млн грн, 1 539,4 млн дол. США та 168,0 млн євро. Натомість залучив від розміщення внутрішніх боргових інструментів на аукціонах – 100 161,4 млн грн, 974,3 млн дол. США та 468,4 млн. євро. Перевага придбання військових облігацій в тому, що заробіток не оподатковується, на відміну від депозитних вкладів банківських та фінансових установ. Тобто особа не сплачує податок на прибуток та військовий збір [5]. Упродовж дії воєнного стану Міністерство фінансів підвищувало дохідності за низкою гривневих паперів (максимальна дохідність становила 16% річних), а також за всіма доларовими ОВДП (максимальна дохідність – 4,5% річних). Водночас ставки за гривневими військовими облігаціями на 3 місяці, а також за ОВДП, номінованими в євро, не змінювалися з початку

випуску відповідних паперів та станов-лять 9,5% річних та 2,5% річних відповідно. Найбільший портфель відповідних цінних паперів утримують банки – первинні дилери. У власності нерезидентів перебуває вій-ськових облігацій на понад 1 251,3 млн грн та 2 млн дол. США [4].Що стосується бюджетно-податкової сфе-ри, то вона зазнала значних втрат. Бюджет недорахував надходження великої частини коштів через окупацію окремих територій та припинення діяльності значної кількості під-приємств. Стабілізувати ситуацію вдалося завдяки великому бізнесу, який відгукнувся на проблеми та погодився перерахувати аван-сом податкові платежі. Наразі актуальним питанням є фінансове облаштування всіх рівнів бюджетної системи та забезпечення їх соціально-економічного розвитку [6, с. 67]. Для підтримки бізнесу, який є головним платником податків, була запущена масова програма релокації (переміщення) підприємств у безпечні місці. Це дозволило продовжити діяльність окремих підприємств, відповідно це дозволило створити робочі місця та продовжити сплачувати податки. Завдяки цьому продовжило своє функціонування близько 500 підприємств. Також Україна впровадила ряд програм спрямованих для фінансову підтримку бізнесу, зокрема через отримання міжнародних грантів, «дешевих» кредитів, співфінансування на умовах державно-приватного партнерства тощо. Підприємства є головним локомотивом розвитку національної економіки через створення робочих місць, сплати податкових платежів [7]. Слід зазначити, що Рада НБУ 15 квітня 2022 р. ухвалила Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану, що діятимуть до нормалізації функціонування економіки й фінансової системи. Документ передбачає, зокрема:

– фінансування з боку регулятора лише критичних видатків уряду та якнайшвидшу повну відмову від цього інструменту з метою уникнення фіскального домінування та високої інфляції, зниження довіри до НБУ, ускладнення процесу євроінтеграції України та співпраці з міжнародними фінансовими донорами;

– збереження власної інституційної, фінансової та операційної незалежності регулятора для належного виконання ним власних функцій;

– подальшу підтримку стабільної роботи банківської системи;

– активну протидію агресії на фінансовому фронті;

– сприяння розв'язанню проблем українських біженців;

– сприяння залученню зовнішнього фінансування й запровадження реформ в Україні [8].

З метою забезпечення захисту населення від різкого підвищення цін на найбільш необхідні засоби податкові органи отримали повноваження щодо здійснення контролю та регулювання ціноутворення на період воєнного стану. Бюджетна сфера переорієнтувалася на воєнні цілі, що передбачала здійснення найнеобхідніших соціальних видатків, спрямованих на підтримку життєдіяльності населення. У період дії воєнного стану, незважаючи на значне ускладнення ситуації в бюджетній сфері, Україна продовжує виконувати свої боргові зобов'язання. Для цього створено Фонд обслуговування та погашення державного боргу. У березні 2022 р. Україна здійснила платіж у сумі 292 млн дол. США за єврооблігаціями, деномінованими в доларах, термін погашення яких спливає у вересні поточного року. Надалі Україна домоглася відстрочки від погашення державного боргу на рік, що дозволило убезпечити країну від дефолту. З державним бюджетним дефіцитом уряд країни боровся завдяки надходженню міжнародної фінансової допомоги. Це дозволяє зменшити тиск на державний бюджет країни та покрити його дефіцит. Так, з початку війни надходження від іноземної допомоги дозволило покрити близько 55% усіх витрат бюджету. До фінансової допомогти Україні долучилися велика кількість фінансових міжнародних організацій та уряди інших країн (Канада, США, Італія, Велика Британія, Франція тощо). Саме зовнішнє фінансування стало одним з головних факторів макростабільності в Україні [6].

Допомога стосувалась не лише грошових коштів, а й також було враховано дипломатичні кроки, які наведені в табл. 1.

Таблиця 1.1

Рейтинг 20 країн світу, які надали найбільшу допомогу Україні

Країна	Визнання геноциду Росії проти України	Вислано російських дипломатів з країни	Допомога Україні та біженцям € млрд.	Допомога Україні % ВВП
Польща	Так	45	5,1	0,88
Естонія	Так	17	0,3	1,33
Латвія	Так	16	0,3	1,03
США	Так	12	44,5	0,22
Литва	Так	5	0,3	0,55
Португалія	Так	10	0,5	0,24
Велика Британія	Частково	у 2018 році 23	6,6	0,25
Італія	Частково	30	2,8	0,15
Іспанія	Частково	25	2,3	0,19
Словаччина	Частково	38	0,4	0,43
Чехія	Так	1	1,2	0,49
Франція	У спільних заявах	41	4,1	0,16
Канада	Так	у 2018 році 4	3,0	0,19
Нідерланди	У спільних заявах	17	1,8	0,20
Болгарія	У спільних заявах	81	0,2	0,29
Данія	У спільних заявах	15	0,8	0,22
Німеччина	У спільних заявах	40	7,6	0,20
Норвегія	У спільних заявах	3	1,3	0,37
Румунія	У спільних заявах	10	0,4	0,15
Словенія	У спільних заявах	33	0,1	0,19

Усі країни з списку надавали Україні базову підтримку та підтримували в Організації Об’єднаних Націй (ООН), запровадили санкції проти Росії та брали активну участь у самітах «Рамштайну». Що стосується грошової підтримки, то на першому місці у списку очікувано США з 44,5 млрд євро, за яким – Німеччина, Велика Британія та Польща з 7,7, 6,6 та 5,1 млрд відповідно (рис. 1.1). З точки зору співвідношення виділеної допомоги до ВВП країн, то п’ятірка лідерів помітно змінюється. Так на перше місце в такому разі вийде Естонія (1,13%), а за нею йдуть Латвія (1,03%), Польща (0,88%), Литва (0,55%). П’ятірку лідерів замикає Чехія з показником 0,49% (рис. 1.2).

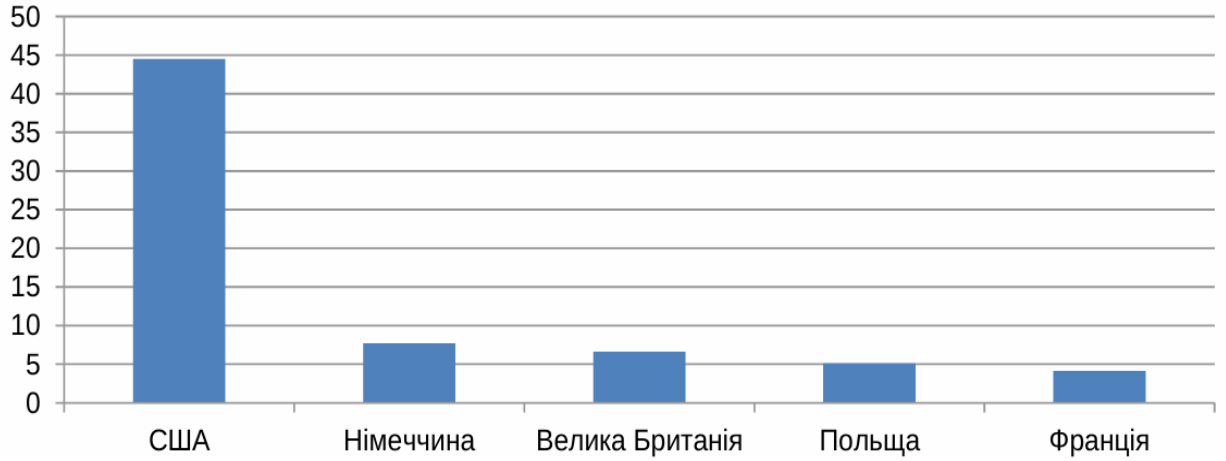

Рис. 1.1. Країни – лідери з найбільшою грошовою допомогою

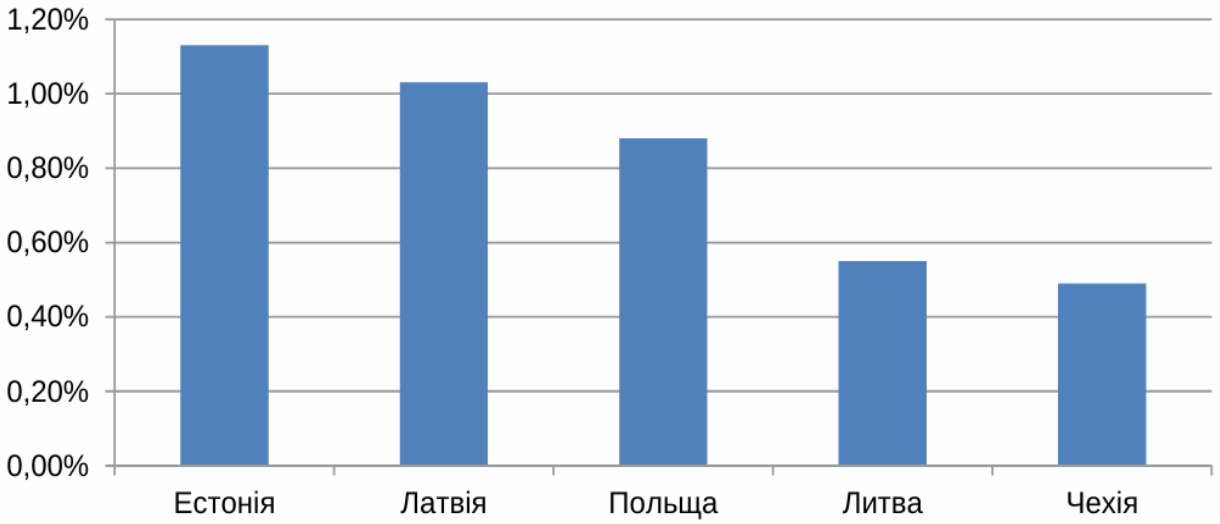

Рис. 1.2. Країни – лідери з найвищим співвідношенням виділеної допомоги до ВВП

Міжнародний валютний фонд у зв'язку зі збройним нападом російської федерації виділив екстрену фінансову допомогу в розмірі 1,4 млрд доларів США через інструмент прискореного фінансування. Кошти спрямовані на фінансування першочергових витрат та нагальних потреб платіжного балансу. У вересні 2022 р. Міжнародний валютний фонд виділив ще додаткових 1,4 млрд доларів. Європейський Союз з початку року підтримав Україну на суму 19 млрд євро. За оцінкою ЄС, для базових потреб Україні в місяць потрібно від 3 до 4 млрд євро для покриття базових потреб.

Таким чином, фінансова система України в умовах війни зіткнулася з найбільшими труднощами, які призвели до суттєвих втрат. Водночас фінансова система себе показала дієвою та міцною й змогла втриматися у перші дні війни, швидко адаптуватися до воєнного стану та продовжила розвиток економіки. Напрямками реформування фінансової системи в умовах війни мають стати [5; 8; 9]: ефективне управління фіскальними ризиками, розвиток держав ного внутрішнього фінансового контролю, підвищення прозорості бюджету, реформування бухгалтерського обліку та аудиту, підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування, розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі, удосконалення міжбюджетних відносин, підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України, верифікації державних виплат, моніторингу адміністрування Державною податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів, спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної системи, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

1.2. Трансформаційні процеси при формуванні бюджетної політики під час повномасштабної війни в Україні

Результативність бюджетної політики є важливим чинником соціально-економічного зростання. Подальший розвиток системи планування та виконання бюджетів повинен ґрунтуватися на підвищенні надійності економічних прогнозів. З початком повномасштабного вторгнення вагомими та своєчасними є обґрунтування напрямів адаптації бюджетної політики в умовах скорочення доходів бюджету та переорієнтацією видатків бюджету на оборону та національну безпеку. До вагомих зарубіжних дослідників бюджетної політики слід віднести Кейнса Дж., Самуель сона П., Стігліца Дж. Теоретичні та практичні аспекти щодо питань бюджетної політики

висвітлюються в наукових доробках таких вітчизняних науковців, як Мазаракі А. Чугунова І., Канєвої Т., Лисяк Л., Макогон В., Пасічного М. та інших.

З метою підвищення дієвості системи управління бюджетним процесом, бюджетна політика повинна формуватися на основі сталого підходу. Завдання бюджетної політики визначають подальші напрями економічних перетворень країни, важливим є сприяння досягненню стійких темпів економічного зростання в країні; ефективний розподіл та раціональне використання бюджетного ресурсу; забезпечення відповідальності суб'єктів бюджетного процесу за виконання прийнятих зобов'язань; збалансованість бюджетів усіх рівнів. Вирішення завдань бюджетної політики залежить від вибору та реалізації методів бюджетного регулювання, тому перш за все при формуванні бюджетної політики необхідно чітко визначити її пріоритети, які повинні бути досягнені при її реалізації [1, с. 245].

Бюджетна політика повинна підпорядковуватися загальнодержавній стратегії розвитку економіки. Окрім цього, бюджетна політика відіграє основну роль у забезпеченні стабільності державних фінансів в середньо- та довгостроковій перспективах. Середньострокове бюджетне планування є інструментом управління державними фінансами, що передба чає планування доходів та видатків на трьохрічний період. Основним документом у сфері бюджетного планування є Бюджетна декларація. Бюджетна декларація є документом середньострокового бюджетного планування, що визначає засади бюджетної політики та показники державного бюджету на середньо строковий період та є основою для складання проекту Державного бюджету України і прогнозів місцевих бюджетів.

У 2020 році планувалося впровадження середньострокового бюджетного планування (підготовка бюджетної декларації на 2021–2023 роки), але у зв'язку із поширенням COVID-19 були внесенні зміни у бюджетну політику. Бюджетна декларація на 2022–2024 рр. є першим офіційно затвердженим документом середньострокового планування. Відповідно до даної декларації основні зусилля уряду спрямовувалися на підтримку макроекономічної

стабільності, стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобіганню виникненню та поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19 [11]. У наступні періоди бюджетні декларації не готувалися у зв'язку із невизначеністю ситуації під час війни.

Під час розробки бюджетної декларації Міністерство фінансів визначає загальний орієнтований граничний показник, що ґрунтується на прогнозованих обсягах доходів та видатків державного бюджету. В умовах нестабільності економіки України під час війни є великий ризик невідповідності планових та фактичних показників бюджету, спричинених зростанням боргових зобов'язань, нестабільністю розвитку економіки, значним пошкодженням та руйнуванням інфраструктурних об'єктів, відтоком населення з країни. В той же час середньострокове бюджетне планування стане важливим елементом післявоєнного відновлення економіки. Цей підхід дозволятиме планувати видатки та доходи бюджету на 3 роки, що дозволить здійснювати врахування довгострокових потреб економіки та суспільства. Україна зазнала значних втрат у людських ресурсах. Окрім цього, значна кількість населення стала внутрішньопереміщеними особами. Відповідно до даних Агентство ООН у справах біженців, станом на лютий 2024 року у Європі зареєстровано 6 млн біженців. Внутрішньопереміщених осіб 3,4 млн – відповідно до даних Міжнародної організації з міграції станом на березень 2024 року. Втрати інфраструктури від бойових дій є значними (руйнування житлових будинків, комунікацій, доріг, закладів медицини та освіти, тощо), але в той же час їх важко визначити, оскільки можливо отримати інформацію лише із деокупованих територій. Також важко оцінити реальні та потенційні втрати економіки від закриття підприємств, недоотримання податкових надходжень до бюджетів різних рівнів, замороження інвестиційних проектів, зниження споживчого попиту населення. Зведений бюджет складає сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України. Структура видатків зведеного бюджету дає можливість робити висновки про економічний

та соціальний розвиток країни на певному етапі. Планування видатків є важливою передумовою регулювання соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до 10 статті Бюджетного кодексу, видатки та кредитування бюджету класифікується за таким ознаками: бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету); ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету); функціями з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету) [12].

У своєму дослідженні Гупта С., Клементс Б., Бхаттачарія Р. та Чакраварті Б. роблять висно вки про те, що частка бюджетних доходів у відсотках від ВВП має тенденцію до падіння протягом конфліктного періоду та дещо зрос тає в період безпосередньо після конфлікту. Ааналіз авторів свідчить, що збройний конфлікт призводить до збільшення витрат на оборону, але це, як правило, відбувається за рахунок макроекономічної стабільності (відображається у збільшенні бюджетного дефіциту і зростанні інфляції), а не за рахунок зниження витрат на освіту чи охорону здоров'я. За зростанням інфляції у конфліктний період слідує її значне зниження у післяконфліктному періоді [13, с. 18]. На нашу думку, перераховані чинники повинні бути враховані при розробці бюджетної декларації.

На даному етапі суспільного розвитку та за умов невизначеності, питання ефективності використання бюджетних коштів є важливим чинником стабільності бюджетної системи. Структура бюджетних видатків повинна бути оптимізованою відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. В умовах воєнного стану визначну роль відіграють видатки на оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу, а також важливим є соціальний захист та соціальне забезпечення економічно вразливого населення.

В умовах сьогодення бюджетно-податкова політика України спрямована на вирішення таких задач: забезпечення бюджетної стабільності, стійкості та

динамічної збалансованості; підвищення результативності використання бюджетних коштів; розвиток методологічних засад підвищення дієвості механізму управління дефіцитом бюджету та державним боргом у системі фінансового регулювання; запровадження принципів транспарентності суб'єктів податкових відносин [14, с. 28]. Доцільним є удосконалення інституційних засад результативності бюджетної системи, у тому числі формування доходів бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, регулювання міжбюджетних відносин, управління державним боргом виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів, що сприятиме підвищенню динамічної збалансованості бюджету як вагомого інструменту розвитку соціально-економічних відносин країни. Боргова політика є однією з основних складових державного регулювання економіки країни, співвідношення між внутрішніми і зовнішніми державними позиками достатньо суттєво впливає на структурні перетворення в її галузях. Розвиток суспільства зумовлює необхідність підвищення ефективності боргової політики у системі державного регулювання економіки. Передбачуваність бюджетної політики є основним фактором загальної макроекономічної стійкості [15, с. 214].

В сьогоднішніх умовах економічних трансформацій критично важливим є забезпечення економічної та соціальної стабільності у державі. З цього постає важливе питання забезпечення наповнення бюджету та оптимізація структури видатків бюджету. Для цього необхідне стимулювання діяльності підприємств, які є одним з основних джерел надходжень до бюджету. Окрім цього, необхідне удосконалення системи бюджетних видатків, посилений контроль за результативністю використання бюджетних коштів. Необхідна розробка не лише кількісних, а й якісних показників результативності. За даних умов необхідна оптимізація структури видатків бюджету та скорочення неактуальних бюджетних програм, враховуючи результативність таких

програм у минулому, цільове спрямування коштів на розвиток підприємств ВПК.

Головна проблема фінансів та війни незмінна вже понад десятиліття: оборонні витрати України та росії були й залишаються неспівставними. У 2013 році Україна витрачала на армію в 30 разів менше коштів, ніж рф. Після початку війни на Донбасі та анексії Криму ця різниця хоча й поступово зменшувалась, проте фінансування все одно залишалось на порядок меншим. Навіть з 24 лютого 2022 р. і до сьогодні паритету так не було досягнуто, а розрив між нашими та російськими оборонними витратами у 2023 та 2024 роках становив 100 млрд дол. Проблема залишається і в бюджеті 2025-го року, адже ми не можемо уникнути військових витрат, витрат на соціальний захист та витрат на обслуговування державного боргу.

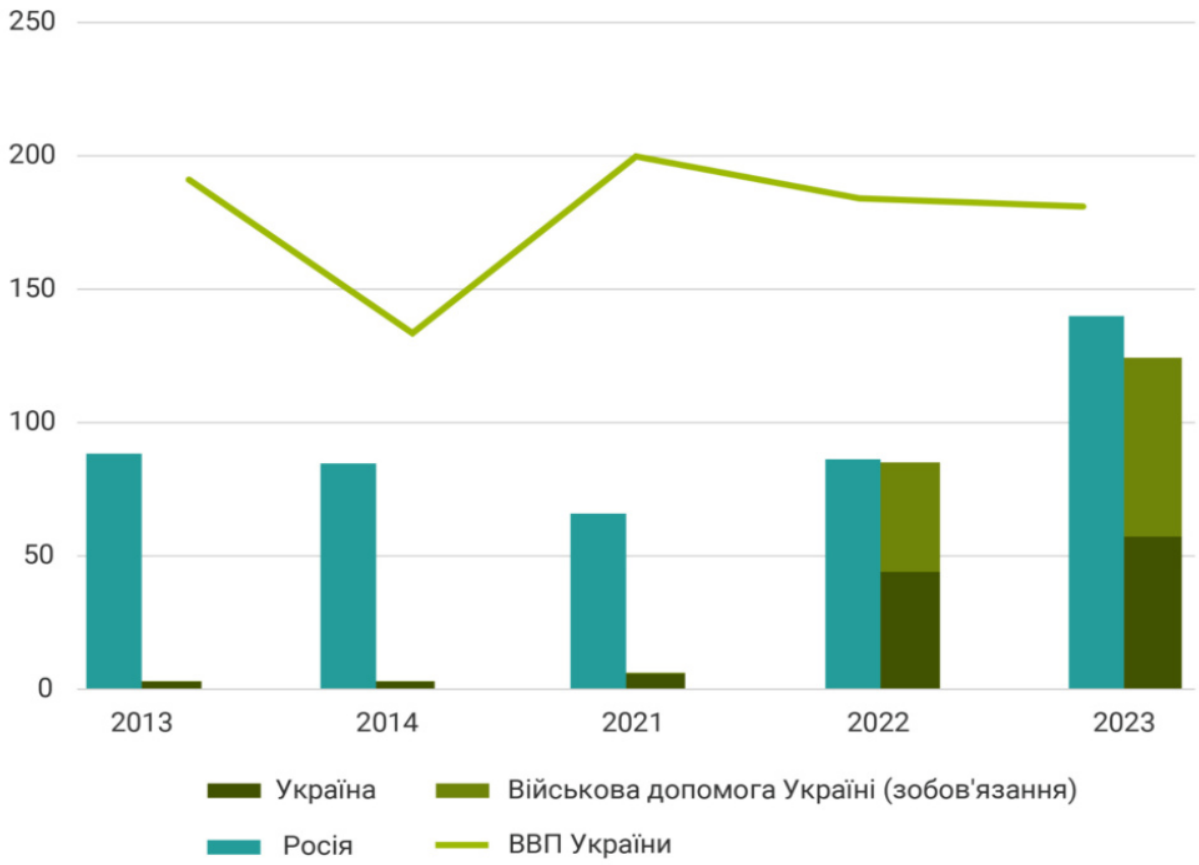

Рис. 1.3. Порівняння оборонних витрат України та росії

Підтримка союзників допомагала, допомагає та допомагатиме скоротити цей розрив у 2025 р. Однак, навіть сума наших власних ресурсів та допомоги усе одно на 20-30 млрд дол менша, ніж військові витрати росії. Внутрішньополітичні перипетії у країнах Заходу означають, що покриття цього розриву завжди буде під питанням та супроводжуватиметься труднощами. Ми мали змогу зрозуміти це із затримки допомоги від Сполучених Штатів 2024 року. Так, 19 березня 2024 року пакет допомоги США на 60 млрд дол був призупинений та відкладений на декілька місяців.

Відтак, аби не відставати від ворога, держава має максимально залучати кошти, що формують український ВВП. Досвід Другої світової війни демонструє, що витрачати значні кошти відносно розміру власного ВВП – це посильна задача. У відчайдушні часи Німеччина та Японія витрачали на війну понад 70% ВВП. Великобританія та США теж особливо не відставали, підтримуючи витрати на рівні половини валового внутрішнього продукту.

Розуміючи вразливість власного становища та потребу ухвалювати швидкі рішення, економісти країн Заходу ще на початку війни міркували над способами залучення колосального обсягу коштів для фінансування оборони. І, звісно, їх цікавили можливі макроекономічні наслідки тих чи інших варіантів. Два найефективніших варіанти – це певна комбінація державних облігацій та збільшення податків. Інші опції, на кшталт емісії, працюють не так добре: ці рішення є короткостроковими й створюють критичні дисбаланси в економіці країни, котрі рано чи пізно неодмінно «вилізуть боком» [1].

Британець Джон М. Кейнс у своїй праці «How to Pay for the War» 1940-го року обстоював думку, що найкращим рішенням для фінансування війни є рішуче заохочення домогосподарств, особливо з високими доходами, економити та купувати державні облігації [16]. З позиції Кейнса перевага такої стратегії полягає в можливості на 20 – 40 років розтягнути тягар повернення громадянам вартості облігацій з відсотками. Населенню відкривається опція довгострокового інвестування з гарантією від держави, а держава отримує такі потрібні їй кошти тут і зараз. Однак, Кейнс вважав, що одними лише

запозиченнями Британія не зможе профінансувати війну, а тому найоптимальніша стратегія – певна комбінація військових облігацій та податків. Достеменно невідомо, чи читав Франклін Д. Рузвельт цей трактат, але саме під час Другої світової війни США мали схожу структуру фінансування війни. Близько 40% військових витрат було оплачено за рахунок податків, решта – запозиченнями та емісією.

Series E bond – назва державних облігацій Міністерства фінансів США, що випускалися з 1941 по 1945 рік. Першу облігацію купив сам Рузвельт, аби популяризувати цей вид інвестування. В цілому уряду США вдалося ефективно використати цей інструмент: за 7 випусків військового займу (War Loan Drives) 85 мільйонів американців купили облігацій на 185,7 мільярдів доларів. Запозичення коштів у громадян допомогло США профінансувати понад чверть видатків бюджету під час війни [1]. Це доволі типово в історії фінансування війн Сполученими Штатами. За винятком Корейської війни більшість війн фінансувалися переважно через запозичення (рис. 1.4).

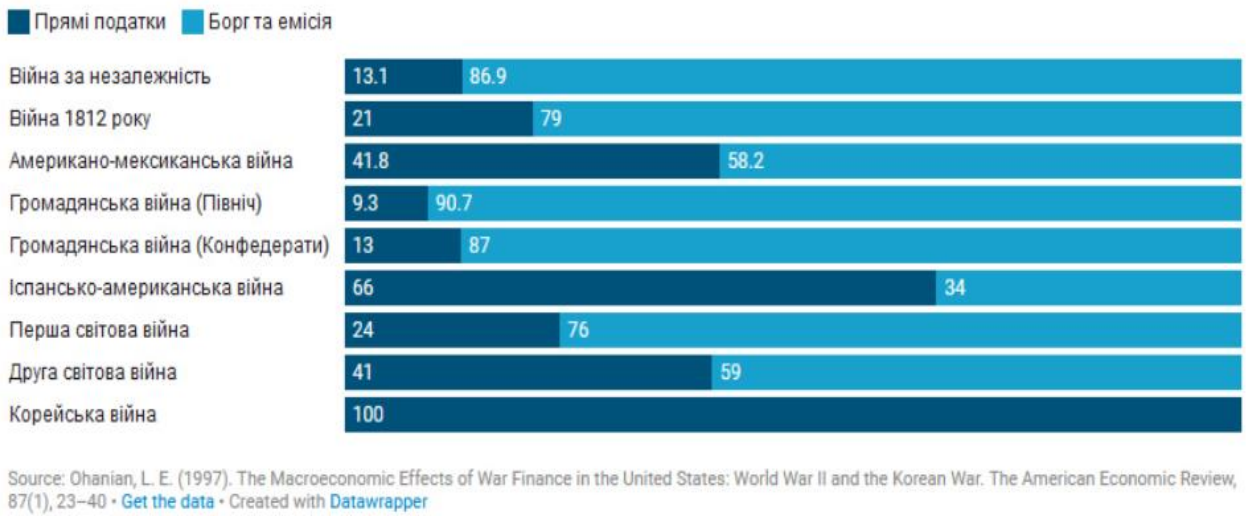

Рис. 1.4. Фінансування війн Сполученими Штатами Америки (досвід країни)

Якщо за рахунок держоблігацій не вдається залучити достатнього обсягу грошей, наступною найкращою опцією є підвищення оподаткування. Однак тут варто дотримуватися декількох умов: потрібно оподатковувати споживання предметів розкоші, шкала ставок має бути прогресивною, а саме підвищення

поступовим та неагресивним, інакше політика ризикує демотивувати громадян працювати та заощаджувати. Отже, теорія підкреслює значну роль запозичень у підтримці стабільного фінансування війни. Відтак, головне питання: який обсяг коштів фінансова система України може спрямувати на оборонні потреби через боргові інструменти? Щоб відповісти на це запитання, переглянемо основні маркери спроможності фінансової системи: стан фондового ринку; ринок приватного боргу; депозити; здоров'я банківської системи; доступ до зовнішніх ринків; заощадження; активи (будівлі, порти, дороги etc.); резерви.

Проаналізуємо стан цих складових фінансової системи. Фактично фондовий ринок в Україні відсутній – наразі його капіталізація відносно ВВП близька до 0% (рис. 1.5).

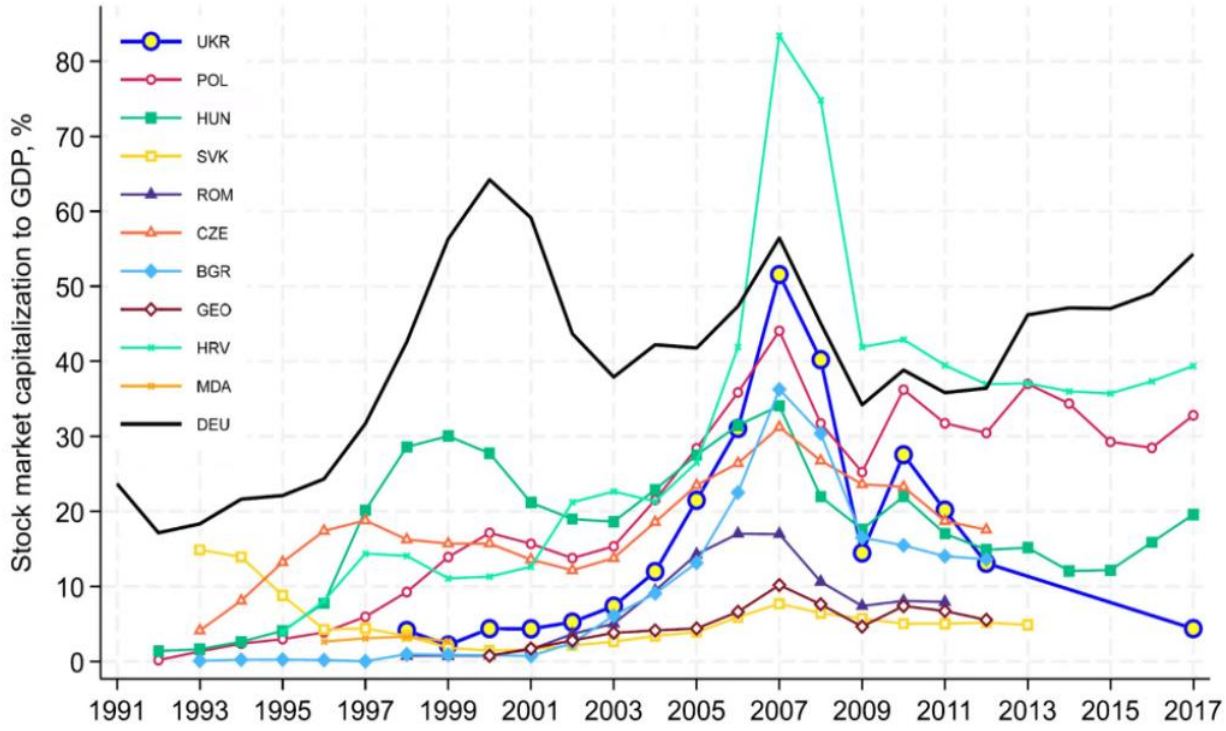

Рис. 1.5. Капіталізація фондового ринку до ВВП (%) [1]

Піковий період капіталізації спостерігався у 2007 році, однак, як виявилося після рецесії 2008 року, але це зростання було штучним, а тому переспрямувати фінансові потоки для оборони просто немає з чого. Схожа історія спостерігається і з інституціональними інвесторами на кшталт пенсійних фондів та з ринком іпотечних кредитів. У передвоєнні часи їхнє

відношення до ВВП не перевищувало 2-3% – неймовірно далеко від цілі у покриття дефіциту 20-30% ВВП, яку визначено станом на 2025 р.

Поглянувши на обсяг депозитів у вітчизняній економіці, здається, ніби справи виглядають непогано – їхній передвоєнний рівень становив близько 25% ВВП (рис. 1.6).

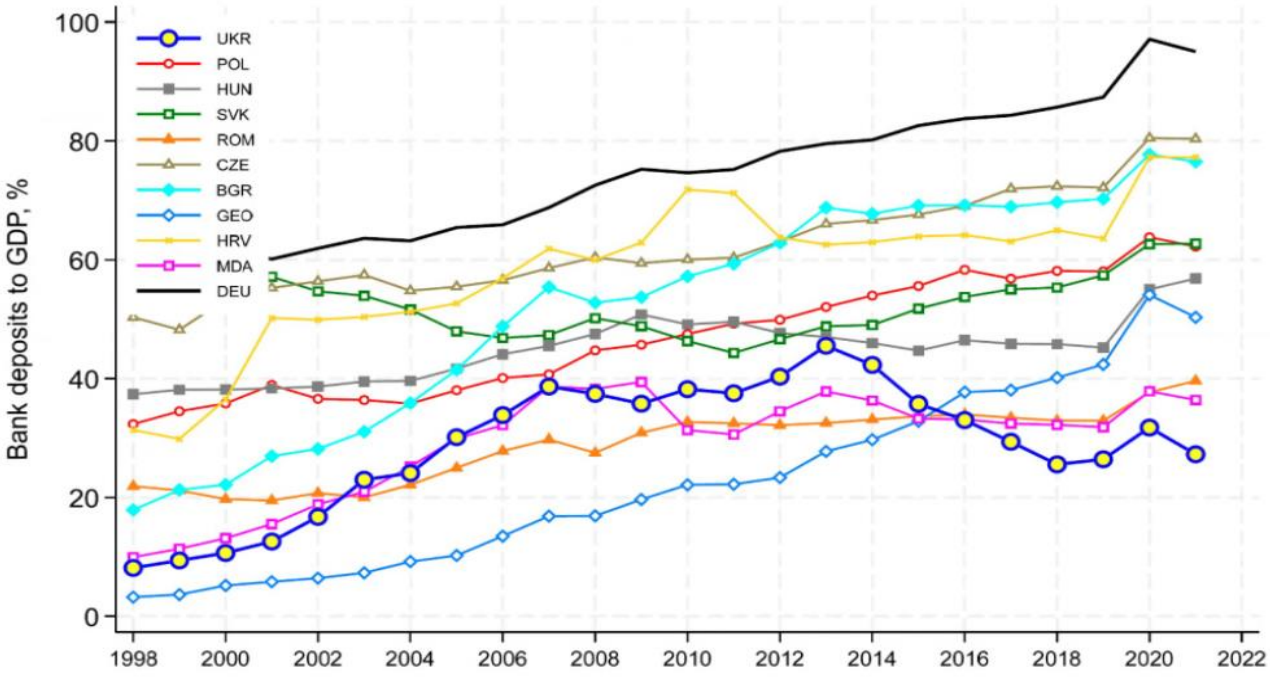

Рис.1.6. Депозити банків по відношенню до ВВП України (%) [1]

Це вже суттєвий ресурс, який можна було б спробувати мобілізувати, перенаправивши його державі, наприклад, якби за рахунок цих депозитів збільшити інвестування у військові облігації. Однак тут виникає дві ключові проблеми. Перша – при поточних обсягах дефіциту бюджету цього ресурсу може вистачити на рік чи два. Тобто не йдеться про довгострокове рішення. Друга проблема полягає у здоров'ї національної банківської системи, а точніше у поганому її стані. З часів Великої рецесії 2008 – 2009 рр. та подій 2014 р. в Україні значно виріс обсяг непрацюючих кредитів (близько 50%) (рис. 1.7), що обмежує банки у можливості фінансувати будь-які проєкти. Тобто, власних ресурсів банків не вистачало для покриття непрацюючих кредитів і перенаправлення ресурсів на потреби військової економіки.

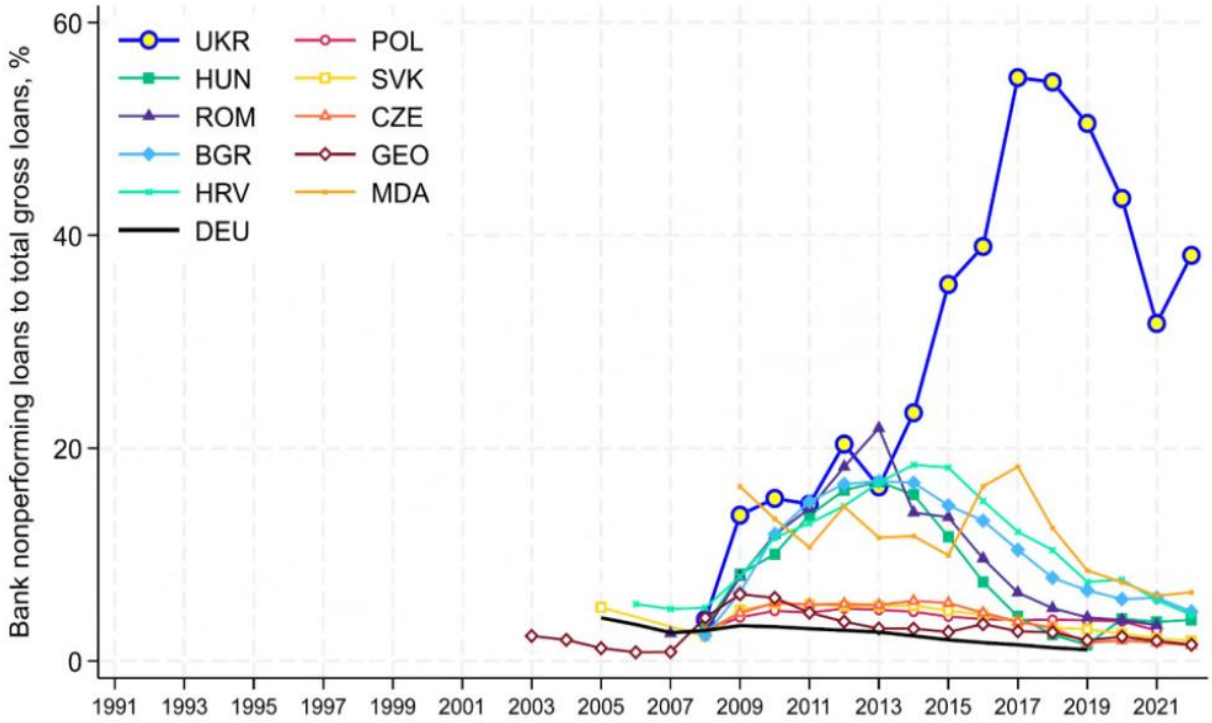

Рис. 1.7. Непрацюючі кредити банків до загального обсягу кредитів

За нормального стану справ доступ до зовнішніх ринків надає можливість приватному бізнесу залучати за кордоном більше коштів, які матимуть певний рівень віддачі: кожна інвестована гривня може стати додатковими 1, 2, 3 гривнями, – це так званий «ефект мультиплікатора». Врешті-решт це може збільшити як наповнення казни, так обсяг коштів, що можуть бути інвестовані у військові облігації. Однак, наразі Україна перебуває у стані фактичного дефолту: хоча формально уряд його не оголошував, держава не має можливості обслуговувати наявні борги самостійно, що є ударом по нашому кредитному рейтингу (рис. 1.8).

Низький кредитний рейтинг держави зумовлює недовіру з боку іноземного інвестора, фактично відрізаючи український приватний бізнес від зовнішніх фінансових ринків. Як результат – кредити у приватну сферу не можуть стати джерелом спроможності фінансувати війну. Вищеперераховані опції демонструють прогалини фінансової системи у можливості фінансувати дефіцит бюджету та Сил Оборони України.

Рис. 1.8. Кредитний рейтинг України впродовж 2021 – 2024 рр.

Звісно, не всі гроші в країні перебувають на депозитах у банках. Частина зберігаються «під матрацами» громадян в іноземній валюті чи гривні. Важко сказати напевне, про який саме обсяг мова, адже за оновленими даними уряду [17], рівень тіньової економіки у 2023 році виріс до 40% через низку факторів, зокрема пов’язаних із воєнними діями. За офіційною статистикою, за жовтень 2024 року громадяни накопичили 1325,7 млрд грн [18].

Рис. 1.9. Динаміка загальної суми вкладів фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб – підприємців) в банках України

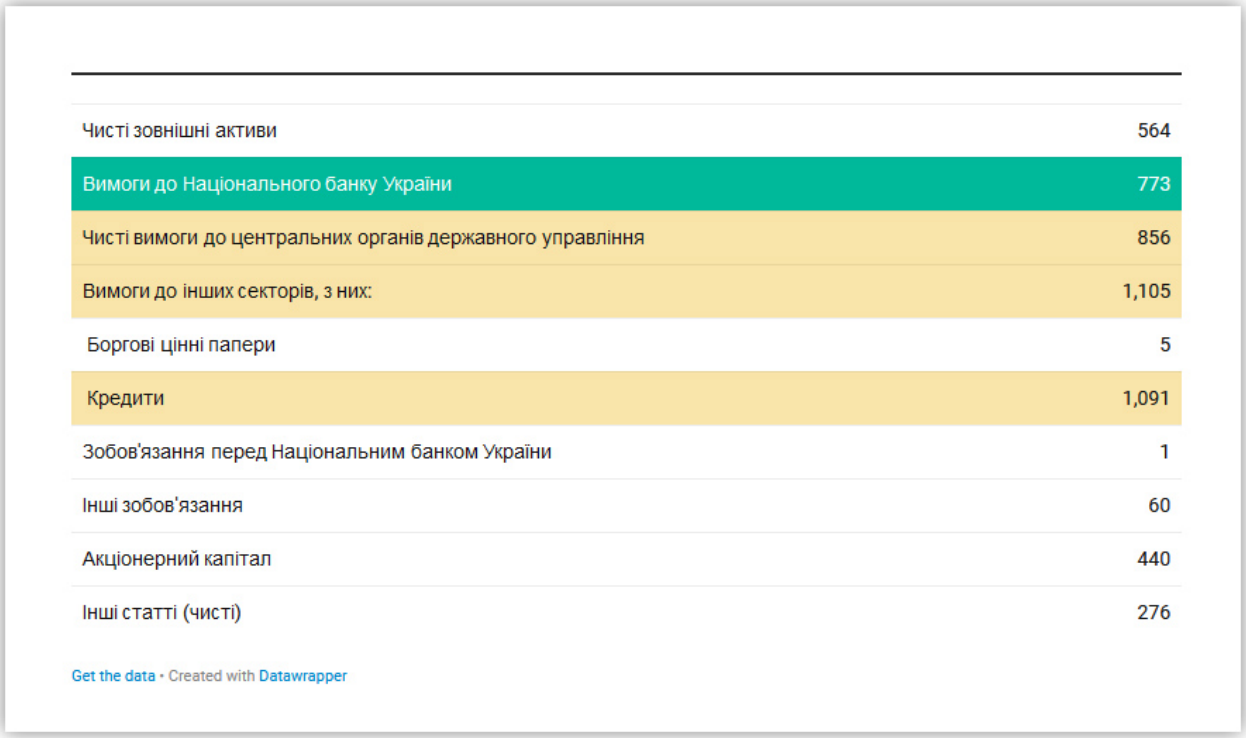
Рис. 1.10. Динаміка валютної структури вкладів фізичних осіб (у тому числі фізичних осіб – підприємців) в банках України

Станом на 1 жовтня 2024 року загальна сума вкладів фізичних осіб (у т.ч. фізичних осіб-підприємців) у банках України на 24,7 млрд грн більше за аналогічний показник на 1 вересня 2024 року. Із загальної суми вкладів фізичних осіб на початок жовтня: вклади у національній валюті – 854,0 млрд грн (+18,5 млрд грн за вересень); вклади в іноземній валюті – 471,7 млрд грн (+6,2 млрд грн за вересень). Частка ФОП у структурі вкладників станом на 1 жовтня 2024 року становила 3,3%, а в структурі суми вкладів – 11,1%. Сума їх вкладів склала 147,8 млрд грн (за вересень поточного року збільшення склало 3,9 млрд грн). Зазначимо, вклади фізичних осіб-підприємців підпадають під гарантії Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. З 13 квітня 2022 року, в день набуття чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» [19], на час дії в Україні воєнного стану та протягом трьох місяців після скасування чи припинення його дії на вклади фізичних осіб (у т.ч. ФОП) у банках України поширюються 100% гарантії. Після завершення тримісячного терміну з дня скасування чи припинення дії воєнного стану максимальна сума гарантованого відшкодування для вкладників банків

України становитиме 600 тис. грн. Доречі, усі банки України є учасниками Фонду гарантування вкладів. Станом на 1 жовтня 2024 року в реєстрі учасників Фонду налічується 62 банки.

Щодо ресурсу у вигляді активів, то мова фактично йде про приватизацію будівель, портів, доріг, копалин, землі й інших активів, що знаходяться у власності держави. За 2023 рік таким чином було зібрано 4 млрд дол, половина з яких припадають на приватизацію готелю «Україна». З огляду на обсяг дефіциту може видатися, що це не такий перспективний напрям, однак порівняно з більшістю країн світу, Україна має великий портфель державних підприємств. На рівні центрального уряду в 2021 році їх було 3293 із загальною вартістю акціонерного капіталу 32,8 млрд дол. Звісно, цей ресурс варто переважно розглядати в контексті залучення коштів для потреб відбудови, адже процес приватизації часомісткий. Крім того, нам потрібна оцінка, який обсяг національного багатства збережеться після закінчення воєнних дій. Наразі Національний банк України має близько 39 млрд грн резервів, це приблизно обсяг допомоги від західних партнерів за один рік – саме стільки вистачить цього запасу, якщо країна раптом опиниться відрізаною від західної підтримки.

Сьогодні внутрішній борг України становить 1 трлн 600 млрд гривень, при цьому найбільшими кредиторами є банки та НБУ, у них відповідно 46% і 42% боргу. Насправді простір для дій іще залишається. Як ми можемо бачити на рис. 1.11, чисті вимоги до центральних органів державного управління становлять 856 млрд грн – це інвестиції в ОВДП. З рис. 1.11 бачимо ще два можливих джерела фінансування війни. Перше – вимоги до Національного банку України у розмірі 773 млрд грн. Переважно це депозитні сертифікати, тобто короткострокові «депозити», які банки розміщують в НБУ, отримуючи за це відсотки. Таким чином, НБУ «зв’язує» надлишкову ліквідність у банківській системі, стримуючи інфляцію. Якщо Україна знайде шлях переспрямувати ці активи, наприклад, на військові облігації, ці кошти можна буде використати для фінансування Сил Оборони України. Другий можливий ресурс – це понад 1 трлн грн кредитів, що наразі живлять економіку.

Чисті зовнішні активи	564
Вимоги до Національного банку України	773
Чисті вимоги до центральних органів державного управління	856
Вимоги до інших секторів, з них:	1,105
Боргові цінні папери	5
Кредити	1,091
Зобов'язання перед Національним банком України	1
Інші зобов'язання	60
Акціонерний капітал	440
Інші статті (чисті)	276

Get the data • Created with Datawrapper

Рис. 1.11. Узагальнений баланс банків України (окрім НБУ) [1]

Однак переспрямовувати ці кошти на армію потрібно обережно: цивільний сектор також потребує значного кредитування задля підтримання економічної активності. Отже, хоча банківська система має певний потенціал, вона не може повністю покривати дефіцит бюджету в довгостроковій перспективі. Нарешті, у фінансуванні внутрішнього боргу (рис. 1.12) ми не згадали нерезидентів (1%), територіальні громади (0%) та, найголовніше, юридичних та фізичних осіб (2% та 8% боргу відповідно). Ці агенти майже не фінансують наші військові витрати через купівлю внутрішнього боргу, тому держава має сконцентруватися на більшому залученні їх до фінансування дефіциту бюджету. Беручи до уваги слабкі та сильні місця України у фінансовій спроможності, ще незалучені потенційні ресурси та можливі варіанти продовження війни, а допомогти витримати темп її фінансування може така комбінація заходів: *сеньйораж (друкування грошей)* – цей механізм не варто застосовувати, адже він може призвести до значної інфляції. В Україні вже був негативний досвід: у 2022 році друкування грошей спричинило інфляцію на рівні 25%; *контроль за процентними ставками* – дозволить

зберігати стабільність на фінансовому ринку та забезпечити доступ до кредитування; *демократизація купівлі державних облігацій* (наприклад, «єОблігація») – прикладом може слугувати практика США в 1941–1945 рр., коли держава залучила 186 млрд доларів через роздрібні облігації, до чого доклалися 86 млн американців. Попри інші масштаби в Україні, навіть якщо кожен другий українець інвестуватиме в облігації, це забезпечить значний ресурс для часткового покриття дефіциту; *збільшення податків* – підвищення непрямих податків (ПДВ), фокус на запровадженні прогресивної шкали оподаткування (наприклад, найвищі граничні ставки оподаткування доходів фізичних осіб у США у часи другої світової війни сягали 90%), податки на розкіш (звісно, водночас має відбуватися підвищення ефективності адміністрування податків та витрачання бюджетних коштів).

Отже, збереження фінансування Сил Оборони у такій довгій війни на виснаження – це справді нетривіальна задача, шлях до вирішення якої – регуляторна креативність і використання всіх можливих важелів для уникнення перегріву економіки та високої інфляції, а також збалансування фіскальної позиції.

	млрд грн	Частка
НБУ	678	42%
Банки	738	46%
Юридичні особи	129	8%
Територіальні громади	1	0%
Фізичні особи	37	2%
Нерезиденти	23	1%
Номінальні утримувачі	0	0%
Всього	1,605	100%

Get the data • Created with Datawrapper

Рис. 1.12. Внутрішній борг за категоріями тримачів [1]

1.3. Тенденції функціонування та зміцнення оборонної промисловості України під час повномасштабної війни

Українська оборонна промисловість потребує більше інвестицій для завантаження усіх виробничих потужностей та розвитку військово-технічного співробітництва з іншими країнами для пришвидшення маштабування виробництва. Основний стрибок у розвитку оборонної промисловості України стався у 2023 році, коли вже тривало повномаштабне вторгнення Росії. У 2023 році в Україні було суттєво нарощено виробництво боєприпасів різного калібру, виробництво мін і було реанімовано виробництво певних зразків озброєння й техніки, але на фоні недостатку артилерійського озброєння та боєприпасів на фронті з'явилися дрони. Крім того, ударні дрони дальнього радіусу дії на сьогодні є певною заміною для далекобійних ракет та можливістю перенести війну на територію ворога [21].

Слід відзначити дуже важливу роль приватного сектора і приватних виробників. Понад 800 підприємств, які працюють у сфері оборонки є приватними. Говориться про ті підприємства, які спеціалізуються на виробництві продукції оборонної галузі, а якщо ми говоримо про підприємства, які виробляють і цивільні речі військового призначення, то, звісно, їх буде значно більше. Понад 300 тисяч людей на сьогоднішній день працюють в оборонному секторі економіки. Ситуація у війні дуже динамічна, бо з'являються нові виклики, і ворог постійно протидіє. Зокрема, Україна відповідає на запуск росією розвідувальних дронів, які коригують обстріли українських міст, у тому числі керованими авіаційними бомбами. Українські Сили Оборони не мали можливості знищувати ворожі розвідувальні дрони, бо для нас підключати ППО – це трохи задорого, щоби збити російський розвідник, який знаходиться на достатньо високій висоті. Українські виробники достатньо швидко адаптувалися і знайшли дрони-перехоплювачі, які сьогодні достатньо успішно борються як на лінії фронту, так і над містами, збиваючи російські дрони-розвідники. Посилення ППО сьогодні є викликом

для Сил Оборони. До того ж, слід зазначити, що де тільки можливо, людей треба замінювати роботизованими системами. Один з керівників приватного підприємства повідомив, що на тертій рік повномаштабної війни вдається багато чого у виробництві зброї ; Україна тепер здатна повноцінно себе забезпечити українськими розробками і продуктами у питанні випуску бронеавтомобілів; стосовно артилерійських систем, дійсно, САУ «Богдана» має гарні відгуки. Ми знаємо, що дуже багато ворог працює по нашим артилерійським системам, і якраз швидкість розгортання/згортання, простота застосування, захищеність боєкомплекту, бо це те, що вражається ударними дронами і призводить до повного знищення системи – це такі важливі елементи; ці елементи вже доопрацьовуються, дороблюються системи вже під час використання в ході бойових дій; українські розробки не гірші за технічними характеристиками і дешевші за іноземні аналоги, і їх вдається швидко маштабувати. Сьогодні українська оборонна промисловість рухається трошки швидше, ніж розвивається західний світ, ніж розвивається західна оборона промисловість; раніше країни Євросоюзу обіцяли до березня 2024 року передати Україні 1 мільйон артилерійських снарядів калібру 1 5 5 мм, але це зобов'язання досі (станом на листопад 2024 р.) не виконано повною мірою, бо Україна наразі отримала 980 тис снарядів. Але не зважаючи на зростання виробництва в рази, цього недостатньо для задоволення потреб Сил оборони України на фронті [21].

Сьогодні спроможності виробництва української оборонної промисловості більші, ніж купівельні можливості Міністерства оборони України, тобто ми знову повертаємось до процесу пошуку джерел фінансування потреб оборонної промисловості, що досліджувалось нами у п.1.2 магістерського дослідження. Тобто, наразі не йдеться про розширення українських спроможностей за кордоном, тому що не вичерпуються усі виробничі спроможності всередині України.

Разом з тим, українські промисловці виступають за те, аби планування виробництва було хоча б на три роки. При цьому, актуальними є вкладення

коштів інших країн в українське виробництво; так, за кошти Данії за два місяці вдалося виготовити 18 САУ «Богдана». На нашу думку, найбільш вагомим елементом переозброєння України має стати військово-технічне співробітництво з іншими країнами. Так, у 2025 році в Україні з'являться власні балістичні і крилаті ракети; до цього можна додати лише одне – можна маштабувати ці ракети самостійно і це буде повільно, а можна це робити паралельно з західними партнерами, і тоді темпи можуть збільшитися в рази.

До прикладу, Румунія розглядала можливість спільного виробництва крилатих ракет, які створені на базі Р-360 «Нептун»; ця ракета вже пройшла кілька модифікацій і її дальність суттєво збільшена; також є переваги співробітництва у розвитку балістичних ракет, наприклад, між українськими та американськими компаніями; посилення взаємодії завдяки військово-технічному співробітництву буде точно на руку американській адміністрації, тому що не треба буде надавати дозволу для того, щоби бити по російським об'єктам в глибині росії. На думку директора приватного підприємства, яке працює в галузі оборонної промисловості України, у розробці ракет треба досягти дальності від 500 до 1,5 тис км, бо 12 найпотужніших російських ракетних заводів знаходяться на цих відстанях. Ракетна програма України розвивається, над нею працює не лише держава, а й приватні виробники.

Отже, підсумовуючи дослідження тенденцій розвитку оборонної промисловості України, зазначимо, що 30% зброї, яку у 2024 році застосовували українські військові на фронті, виготовлено в Україні. За три роки повномасштабного вторгнення країна фактично збудувала конкурентоспроможну оборонну промисловість, яка виходить на світовий ринок озброєнь. У 2024 р. Україна спрямувала понад 5 млрд дол на підтримку вітчизняного виробництва та оборонного сектору, а у 2025 р. ця сума зросте. Попри те, що поставки зброї від партнерів залишаються критично важливими, акцент зміщується на спільне виробництво та залучення міжнародних інвестицій в українську оборонну галузь.

Оборонна промисловість України розвивається в умовах постійних обстрілів, дефіциту компонентів, необхідності оперативної доставки зброї на передову та швидкого масштабування виробництва.

У 2024 році завдяки співпраці з Мінстратегпромом та бізнесом українська оборонна промисловість досягла значного зростання. Якщо у 2022 р. її потенціал оцінювався в 1 млрд дол, то у 2025 р. цей показник сягнув 35 млрд дол, а обсяги виробництва у 2024 році зросли до 20 млрд дол. Ця сума співмірна з міжнародною допомогою, яка у 2024 р. становила приблизно 35 млрд дол. Виробництво 155-мм самохідних гаубиць зросло втричі порівняно з 2023 р., випуск броньованих транспортних засобів – у п’ять разів, боєприпасів – у 2,5 раза, а протитанкових керованих ракет – удвічі. 2024 рік підтвердив здатність України швидко адаптуватися до викликів. Рік почався з дефіциту артилерійських боєприпасів через затримки постачань, проте активний розвиток дронових технологій дав змогу компенсувати цей брак і суттєво посилити обороноздатність [22 – 23].

Україна сьогодні – світовий лідер з виробництва БПЛА та РЕБ. 96% дронів, які використовуються на фронті, виготовлені в Україні. Третина оборонного ринку країни зосереджена на виробництві безпілотників, ще 5% припадає на засоби РЕБ. У 2024 році Міноборони суттєво спростило процедури кодифікації та випробувань дронів – замість пів року цей процес тепер займає в середньому місяць, а іноді лише тиждень. Це прискорює розвиток українських компаній, яких у сфері виробництва БПЛА вже понад 200 [24]. Ідея розробити дистанційно керовану турель виникла з прагнення замінити людину на полі бою роботом. Кодифікація комплексу Wolly відбулася досить швидко – за три місяці та без надмірної бюрократії тому, що підприємство брало участь у miltech-подіях в Україні, хакатонах та інших заходах у галузі; на цих подіях було добре презентовані технічні рішення. Тож до моменту, коли було розпочато процедуру кодифікації, про команду виробників вже знали багато військових та профільних урядових організацій, зокрема представники Міністерства оборони та Міністерства цифровізації.

По-друге, держава трансформувала підхід до цього процесу за останні два з половиною роки. Оперативність у кодифікації та допуску продукту є одним із чинників, які стимулюють прогрес та розвиток виробника. Це розуміє як Міністерство оборони, так і інші організації, відповідальні за озброєння та закупівлі. Проте виробникам слід починати кодифікацію лише після великої кількості тестів та випробувань – члени комісії розуміють і знають, як повинно працювати те чи інше обладнання. Галузь помітно трансформувалась завдяки кластеру підтримки Defense Tech розробок Brave1 [24]. На заходах Brave1 виробники можуть презентувати розробки урядовим структурам, військовим та інвесторам. Це дає змогу отримувати зворотний зв'язок, рекомендації та прямі контакти з вищими посадовими особами держави.

Україна – перша у світі країна, що офіційно створила Сили безпілотних систем. Вони об’єднують повітряні, морські, підводні та наземні роботизовані комплекси, мінімізуючи ризики для військових. Лише на початку 2025 року до Сил оборони передано понад 1,5 млн дронів. Технологічний прорив дозволив Україні отримати безпрецедентний досвід застосування дронів у сучасній війні. Завдяки випробуванням у реальних бойових умовах значно скорочено цикл розробки та вдосконалення технологій.

У 2025 році виробничі потужності дають змогу випускати до 4,5 млн дронів, зокрема 700 000 морських і 35 000 далекобійних. Їхня ефективність уже підтверджена на полі бою: завдяки морським дронам Україна знизила бойовий потенціал чорноморського флоту РФ на 30%, а далекобійні БПЛА лише цього року уразили понад 300 цілей у глибині росії, підтверджуючи нашу спроможність змінювати правила гри на полі бою [24].

У 2024 році Міністерство оборони зробило ракетну програму одним із ключових пріоритетів, створивши спеціальну програму під керівництвом заступника міністра, бригадного генерала Анатолія Клочка. Вже виготовлено перші 100 ракет, масштабовано серійне виробництво крилатих ракет Р-360 «Нептун», модернізованих для ураження цілей на більших відстанях. Також розвивається виробництво ракет-дронів «Паляниця», «Рута» та «Пекло», які

вже демонструють ефективність у знищенні стратегічних об’єктів на території рф. Випуск цих ракет – результат успішної співпраці держави та приватного сектору. Крім того, триває робота з іноземними партнерами щодо залучення додаткового фінансування. У 2025 році заплановано виробництво 3000 ракет українського виробництва.

У 2025 році Міністерство оборони проведе масштабну реформу системи контролю якості озброєння та військової техніки, що стане основою для підвищення обороноздатності України. Застарілий радянський інститут військових представництв замінять сучасною моделлю державного гарантування якості за стандартами НАТО. Для цього створять Агенцію технічного оцінювання та контролю якості, яка займатиметься аудитами, інспекцією виробництва та оцінюванням відповідності систем управління якістю. Крім того, буде створено шість територіальних відділів, що здійснюватимуть контроль безпосередньо на підприємствах оборонної індустрії. Ця реформа підвищить відповідальність виробників за якість продукції, мінімізує корупційні ризики та пришвидшить процес перевірок. Вона також сприятиме міжнародній співпраці, адже українська система контролю якості стане сумісною зі стандартами партнерів. Йдеться не лише про відповідність міжнародним вимогам, а й про прозорість, ефективність і надійність – ключові чинники успішної модернізації армії та зміцнення оборонної промисловості.

Рівень довіри та співпраці з міжнародними партнерами у 2024 році досяг якісно нового рівня. Країни-партнери не лише продовжують надавати військову допомогу, а й вперше почали безпосередньо фінансувати український оборонний сектор. Це дає змогу Україні зміцнювати власний оборонний потенціал і водночас робити внесок у глобальну безпеку. Так, у 2024 році 10 країн виділили 1,6 млрд дол на розвиток українського оборонно-промислового комплексу, а у 2025 р. очікується ще 1 млрд дол інвестицій. Україна пропонує партнерам різні формати співпраці у виробництві озброєння та військової техніки в Україні:

- «Данська модель» – прямі закупівлі зброї в українських виробників для потреб Сил оборони;
- спільні підприємства – створення виробничих хабів на території України;
- локалізація виробництва – відкриття дочірніх компаній іноземних оборонних підприємств в Україні.

Ці моделі є взаємовигідними: Україна отримує доступ до новітніх технологій, досвіду й створює робочі місця, а партнери – можливість користуватися виробничими потужностями, що знижує собівартість продукції.

Також Україна працює над створенням нових оборонних альянсів. Один із таких прикладів – коаліція «Північна група + Україна», до якої увійшли 12 країн: Данія, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Ісландія, Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Нідерланди, Польща та Велика Британія. Альянс спрямований на консолідацію зусиль для посилення безпеки України. Завдяки такій стратегічній співпраці Україна отримує не лише поточну військову підтримку, а й закладає основу для довгострокових оборонних рішень.

Отже Україна не просто бореться за своє виживання – вона формує нові правила гри у світовій системі безпеки. Розвиток оборонної промисловості, інвестиції в інновації, стратегічне партнерство – усе це зміцнює незалежність нашої обороноздатності. Україна вже довела, що може бути не лише споживачем міжнародної допомоги, а й лідером у впровадженні передових технологій, надійним партнером і виробником озброєння світового рівня. Україна бачить своє майбутнє як країна, що задає стандарти у сфері оборони, технологій і безпеки.

Висновки до розділу 1

Війна на виснаження призвела до підвищення оборонних видатків бюджету до безпрецедентного в історії України рівня. Внаслідок війни значний тиск відбувся на економіку України, адже усі фінансові ресурси необхідно було спрямовувати на обороноздатність, тисячі людей залишилися без роботи та домівок, мільйони людей змушені були переселятися у безпечні місця для життя, велика кількість підприємств припинила своє функціонування, об'єкти критичної інфраструктури опинилися під загрозою знищення тощо. Необхідно значні кошти на відновлення інфраструктури та житла громадянам, окупація окремих територій призвела до втрати робочих місць, зменшення податкових надходжень через ліквідацію чи знищення низки підприємств, саме тому уряд вимушений був вживати радикальних економічних реформ, щоб хоч якось втримати економічну ситуацію в країні та продовжувати обороноздатність. Фінансова система України доволі швидко, як це могло бути можливим, адаптувалась до військових умов, адже витримала найбільший удар за період незалежності. Цього вдалося досягти завдяки злагодженій роботі уряду, зокрема, Міністерству фінансів України, Національному банку України, податковій та митній службі України, яким вдалося працювати як єдиний механізм і налагодити основні фінансові процеси в умовах війни.

Напрямками реформування фінансової системи в умовах війни мають стати: ефективне управління фіскальними ризиками, розвиток держав ного внутрішнього фінансового контролю, підвищення прозорості бюджету, реформування бухгалтерського обліку та аудиту, підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування, розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі, удосконалення міжбюджетних відносин, підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України, верифікації державних виплат, моніторингу адміністрування Державною податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів,

спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної системи, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

Результативність бюджетної політики є важливим чинником соціально-економічного зростання. Подальший розвиток системи планування та виконання бюджетів повинен ґрунтуватися на підвищенні надійності економічних прогнозів. З початком повномасштабного вторгнення вагомими та своєчасними є обґрунтування напрямів адаптації бюджетної політики в умовах скорочення доходів бюджету та переорієнтацією видатків бюджету на оборону та національну безпеку.

На даному етапі суспільного розвитку та за умов невизначеності, питання ефективності використання бюджетних коштів є важливим чинником стабільності бюджетної системи. Структура бюджетних видатків повинна бути оптимізованою відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. В умовах воєнного стану визначну роль відіграють видатки на оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу, а також важливим є соціальний захист та соціальне забезпечення економічно вразливого населення.

В умовах сьогодення бюджетно-податкова політика України спрямована на вирішення таких задач: забезпечення бюджетної стабільності, стійкості та динамічної збалансованості; підвищення результативності використання бюджетних коштів; розвиток методологічних засад підвищення дієвості механізму управління дефіцитом бюджету та державним боргом у системі фінансового регулювання; запровадження принципів транспарентності суб’єктів податкових відносин. Доцільним є удосконалення інституційних засад результативності бюджетної системи, у тому числі формування доходів бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, регулювання міжбюджетних відносин, управління державним боргом виходячи з циклічності економічного розвитку, стану державних фінансів, що сприятиме підвищенню динамічної збалансованості бюджету як вагомого інструменту розвитку соціально-

економічних відносин країни. Боргова політика є однією з основних складових державного регулювання економіки країни, співвідношення між внутрішніми і зовнішніми державними позиками достатньо суттєво впливає на структурні перетворення в її галузях. Розвиток суспільства зумовлює необхідність підвищення ефективності боргової політики у системі державного регулювання економіки. Передбачуваність бюджетної політики є основним фактором загальної макроекономічної стійкості.

В сьогоднішніх умовах економічних трансформацій критично важливим є забезпечення економічної та соціальної стабільності у державі. З цього постає важливе питання забезпечення наповнення бюджету та оптимізація структури видатків бюджету. Для цього необхідне стимулювання діяльності підприємств, які є одним з основних джерел надходжень до бюджету. Окрім цього, необхідне удосконалення системи бюджетних видатків, посилений контроль за результативністю використання бюджетних коштів. Необхідна розробка не лише кількісних, а й якісних показників результативності. За даних умов необхідна оптимізація структури видатків бюджету та скорочення неактуальних бюджетних програм, враховуючи результативність таких програм у минулому, цільове спрямування коштів на розвиток підприємств ВПК. Отже, збереження фінансування Сил Оборони у такій довгій війни на виснаження – це справді нетривіальна задача, шлях до вирішення якої – регуляторна креативність і використання всіх можливих важелів для уникнення перегріву економіки та високої інфляції, а також збалансування фіскальної позиції.

Оборонна промисловість України розвивається в умовах постійних обстрілів, дефіциту компонентів, необхідності оперативної доставки зброї на передову та швидкого масштабування виробництва.

Україна не просто бореться за своє виживання – вона формує нові правила гри у світовій системі безпеки. Розвиток оборонної промисловості, інвестиції в інновації, стратегічне партнерство – усе це зміцнює незалежність нашої обороноздатності. Україна вже довела, що може бути не лише

споживачем міжнародної допомоги, а й лідером у впровадженні передових технологій, надійним партнером і виробником озброєння світового рівня. Україна бачить своє майбутнє як країна, що задає стандарти у сфері оборони, технологій і безпеки.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДЖЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОБОРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

2.1. Аналіз виконання Державного бюджету України 2023 року

23 квітня 2024 року Уряд прийняв розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення звіту про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» (далі – Закон), проект якого підготувало Міністерство фінансів. З огляду на безпрецедентні виклики, пов'язані з повномасштабною збройною агресією рф проти України, у 2023 році Уряд завдяки наполегливим зусиллям забезпечив фінансування видатків на оборону, а завдяки постійній підтримці міжнародних партнерів – на соціальний захист та соціальне забезпечення, відновлення критичної інфраструктури та інші першочергові видатки. Доходи Державного бюджету України в 2023 році становили 2,67 трлн грн, із яких 433,9 млрд грн – гранти від міжнародних партнерів. Видатки державного бюджету порівняно з 2022 роком збільшилися на 48,4 % до понад 4 трлн грн, із яких видатки на національну безпеку та оборону становили близько 2,65 трлн гривень [25].

За результатами виконання Державного бюджету України на 2023 рік досягнуто: фінансування видатків на оборону та безпеку в обсязі 40,5% ВВП (у 1,7 раза більше ніж у 2022 році); забезпечення підвищення грошового забезпечення військовослужбовців; здійснення виплат соціальних допомог, компенсацій населенню в запланованих Законом обсягах; збільшення фінансування капітальних видатків державного бюджету у зв'язку з ліквідацією наслідків збройної агресії та відновленням і розвитком інфраструктури (208,9 млрд грн, що на 120,5 млрд більше ніж у 2022 році); виконання дефіциту державного бюджету у межах значно нижче встановленого Законом граничного показника (факт – 20,4% ВВП при плані 31,6% ВВП) [26].

Проаналізуємо детально доходи та видатки Державного бюджету 2023 року.

КМУ виконував Закон в умовах воєнного стану, надпрогнозованого зростання економіки й імпорту, девальвації гривні, нижчого від прогнозного рівня інфляції та рекордного надходження міжнародної допомоги, що становила 34,3 % фінансових ресурсів державного бюджету.

За оцінкою Рахункової палати, перевищення річного прогнозу реального ВВП збільшило обсяги надходжень доходів державного бюджету на 15,7 млрд гривень. Приріст реального ВВП у 2023 році становив 5,3 відсотка. Зростання економіки у звітному періоді ґрунтувалося насамперед на статистичному ефекті низької бази порівняння.

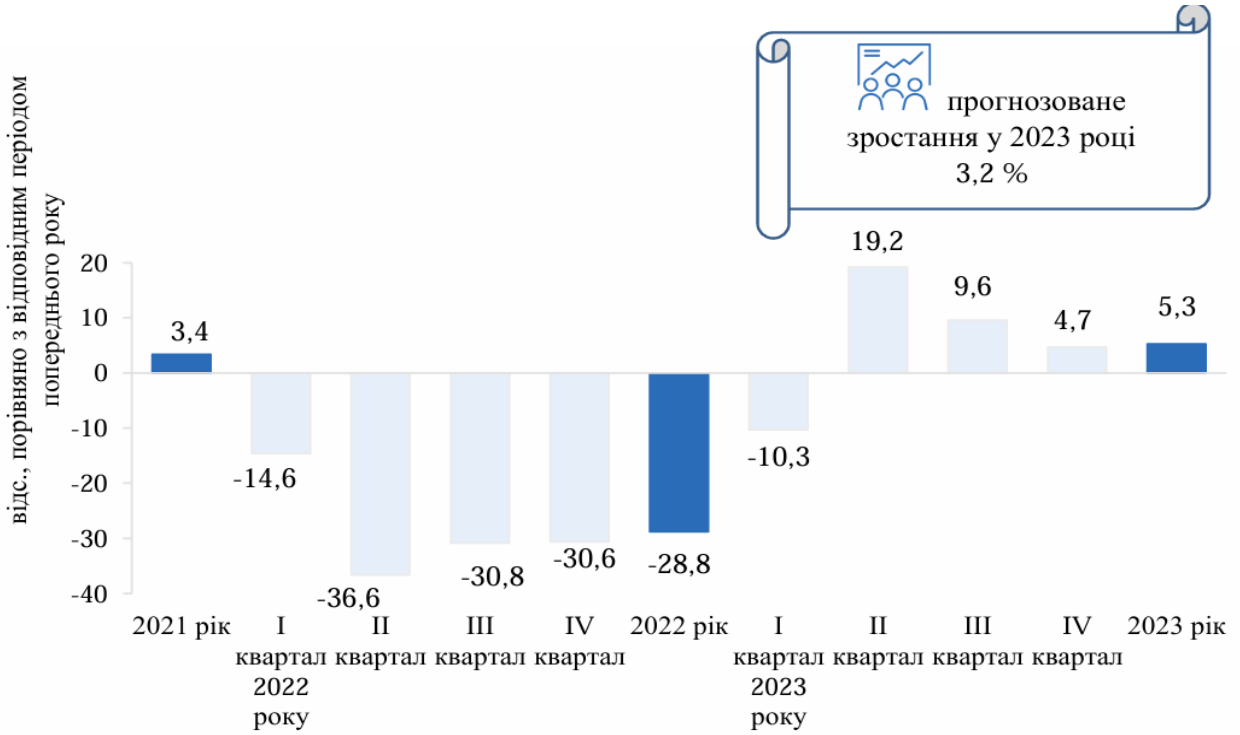

Рис. 2.1. Динаміка показників економіки України у 2023 році – адаптація [27]

Зростанню економіки сприяли:

– висока врожайність зернових культур (внаслідок сприятливих погодних умов на кінець грудня намолочено 79,2 млн тонн нового врожаю, що в 1,6 раза більше, ніж у 2022 році);

– відновлення експорту зерна морським коридором (у 2023 році Україна створила власний морський коридор до чорноморських портів Одеської області після припинення дії зернової угоди);

– організація альтернативних шляхів експорту товарів (використання річкового, залізничного й автомобільного транспорту замість експортування морськими суднами), що також позитивно вплине на економіку в наступних бюджетних періодах;

– отримана у 2023 році фінансова підтримка від міжнародних партнерів, внаслідок чого підвищився внутрішній попит у результаті використання коштів на найнеобхідніші витрати державного бюджету (соціальні виплати, медичні послуги, відновлення інфраструктури) і зросли міжнародні резерви України, що на кінець 2023 року стали рекордними за останні 10 років (40,5 млрд дол. США).

Стримуючими факторами зростання економіки залишаються, зокрема, *воєнні ризики, обмеження експортної логістики, зруйнована інфраструктура, відтік працездатного населення*.

За спільною оцінкою Уряду, Групи Світового банку, Європейської комісії та Організації Об'єднаних Націй, загальна вартість відбудови та відновлення в Україні зросла впродовж 2023 року на 75 млрд дол. США і на кінець року становила 486 млрд дол. США (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Складові, які найбільше потребують відновлення та відбудови

У 2023 році від міжнародної спільноти отримано зовнішніх запозичень і грантів на загальну суму 1 трлн 585,5 млрд грн, що на 45,1% більше порівняно з 2022 роком, у тому числі: від державних зовнішніх запозичень – 1 трлн 151,6 млрд грн, що на 39,1% менше плану і в 1,9 раза більше, ніж у 2022 році; надійшло грантів (дарунків) і надходжень за програмами допомоги ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ – 433,9 млрд грн, які у 14,6 раза перевищили плановий показник, оскільки у Законі не визначено планового обсягу грантів на бюджетну підтримку, що зараховуються до загального фонду [27].

За оцінкою Рахункової палати, наслідком більш низького, ніж прогнозувався, рівня інфляції стали недонадходження 59,5 млрд грн доходів державного бюджету, а також економія видатків на обслуговування державного боргу в сумі 20,6 млрд гривень (рис. 2.3).

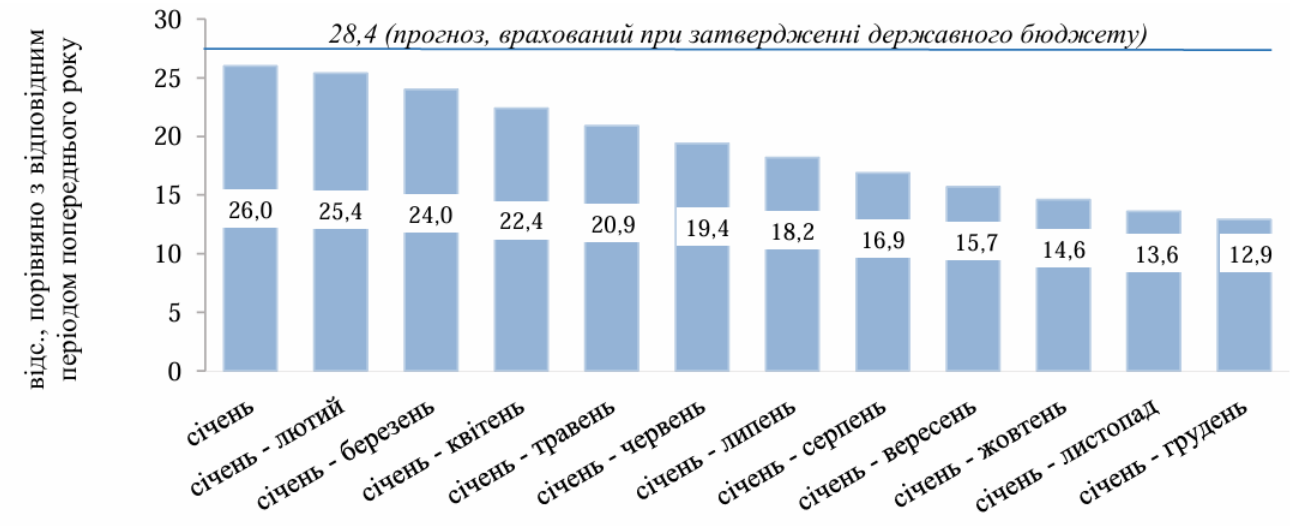

Рис. 2.3. Сповільнення інфляції у 2023 році

Сповільненню інфляції у звітному періоді сприяли, зокрема, високі врожаї, прийняття мораторію на підвищення тарифів на окремі житлово-комунальні послуги (на ринку природного газу й у сфері теплопостачання), курсова стійкість.

Зовнішні надходження сприяли стабільності державних фінансів в умовах воєнного стану, зростанню міжнародних резервів України і здійсненню найнеобхідніших витрат державного бюджету. Внутрішні ресурси становили 3 трлн 36,8 млрд грн, що на 206,4 млрд грн, або 7,3%, більше плану: доходи без урахування отриманих від зовнішніх партнерів грантів (дарунків) – 2 трлн 238,6 млрд грн, що на 1,6 млрд грн, або 0,1%, більше плану; внутрішні запозичення (з урахуванням коригування) – 553,6 млрд грн, що на 15,9 млрд грн, або 3%, менше плану; кошти ЄКР – 226,6 млрд грн, що не планувалися; кошти від повернення кредитів – 14,8 млрд грн, що на 3,1 млрд грн, або 17,2%, менше плану; надходження від приватизації державного майна – 3,2 млрд грн, що на 2,8 млрд грн, або 47,4%, менше плану. Зокрема, до загального фонду державного бюджету із внутрішніх джерел надійшло 2 трлн 32,4 млрд грн, що більше за видатки на національну безпеку й оборону – 1 трлн 843,8 млрд гривень. Отже, дотримано вимоги міжнародних партнерів щодо здійснення видатків на національну безпеку й оборону за рахунок внутрішніх джерел без спрямування на те зовнішніх запозичень і грантів.

Особливої уваги заслуговують надходження до фонду ліквідації наслідків збройної агресії. У 2023 році 44,8 млрд грн, або 4,4 % доходів спеціального фонду, становили надходження до створеного у 2023 році відповідно до статей 11, 14 і 29 Закону, фонду ліквідації наслідків збройної агресії, до якого зараховано: 35,9 млрд грн, перерахованих НБУ відповідно до Закону України від 20 травня 1999 року № 679-XIV „Про Національний банк України”; 8,8 млрд грн, отриманих у зв’язку з виконанням Закону України від 03 березня 2022 року № 2116-IX «Про основні засади примусового вилучення в Україні об’єктів права власності Російської Федерації та її резидентів»; 0,1 млрд грн, отриманих у зв’язку з виконанням Закону України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII «Про санкції».

У 2023 році, відповідно до пункту 56 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» БКУ, до доходів спеціального фонду державного бюджету зараховано 2 млрд грн, отриманих державними органами як добровільні

внески (благодійні пожертви) від фізичних та юридичних осіб приватного права та/або публічного права на рахунки, відкриті у НБУ, для фінансового забезпечення заходів з відсічі збройної агресії проти України та ліквідації її наслідків, національної безпеки й оборони, відновлення, підтримки і розвитку України, надання гуманітарної допомоги.

В умовах триваючої російської збройної агресії плановий показник доходів державного бюджету на 2023 рік загалом перевиконано на 405,8 млрд грн, або 17,9%. Порівняно з 2022 роком, доходи державного бюджету зросли на 884,8 млрд грн, або в 1,5 раза. Збільшення доходів державного бюджету зумовлено насамперед: зростанням обсягів отриманих благодійних внесків і грантів на 564,7 млрд грн; скасуванням податкових пільг – на 63,7 млрд грн; девальвацією гривні – на 54,3 млрд грн; зростанням імпорту товарів – на 44 млрд грн; зарахуванням до державного бюджету ПДФО на грошове забезпечення військовослужбовців – на 31 млрд гривень. План доходів загального фонду перевиконано загалом на 409,2 млрд грн, або 32,6%. Без урахування надходження грантів у сумі 425,4 млрд грн, які не планувались, план доходів загального фонду не виконано на 16,2 млрд грн, або 1,3%.

План доходів спеціального фонду не виконано на 3,4 млрд грн, або 0,3%. У 2023 році питома вага спеціального фонду в доходах державного бюджету, порівняно з 2022 роком, збільшилась у 2,3 раза за рахунок власних надходжень бюджетних установ з інших джерел, грантів та іншої допомоги, що становили 76,8% доходів цього фонду, а їх обсяг у 2023 році, порівняно із 2022 роком, збільшився у 3,8 раза. У 2023 році видатки державного бюджету проведено в сумі 4 трлн 14,8 млрд грн, або 93,6% плану. Порівняно з 2022 роком, видатки збільшилися на 1 трлн 309,1 млрд грн, або 48,4%, зросла частка видатків за бюджетними програмами щодо здійснення заходів з обороноздатності та безпеки держави.

Сума переплат податків і зборів до державного бюджету з початку 2023 року збільшилась на 49,3 млрд грн, або у 1,9 раза, – до 102,8 млрд грн, насамперед за рахунок платежів, що сплачені до державного бюджету на звітну

дату і будуть нараховані в наступних звітних періодах, які зросли на 45,7 млрд грн, або в 2,5 раза, – до 75,7 млрд гривень. Збільшення відбулось за рахунок насамперед сплачених і не нарахованих на звітну дату сум ПДВ із вироблених в Україні товарів, які зросли на 31,9 млрд грн, або в 42,4 раза, що зумовлено перенесенням, згідно з пунктом 57.1 статті 57 ПКУ, терміну сплати цього податку за листопад 2023 року з 30.12.2023 (вихідний) на початок 2024 року. Крім того, на 4,2 млрд грн, або 75,6 %, зросли суми сплачених і не нарахованих на звітну дату сум акцизного податку із вироблених в Україні тютюну та тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах.

Таке збільшення спричинено особливостями сплати акцизного податку на цей вид підакцизної продукції, а саме під час придбання виробниками або імпортерами акцизних марок. Надміру сплачені грошові зобов'язання платників податків збільшились з початку 2023 року на 3,6 млрд грн, або 15,4 відс., – до 27,1 млрд гривень. Збільшення у 2023 році, порівняно з 2022 роком, обсягу бюджетного відшкодування ПДВ у 1,6 раза забезпечило зменшення накопичених протягом 2022 року обсягів невідшкодованого ПДВ (рис. 2.4).

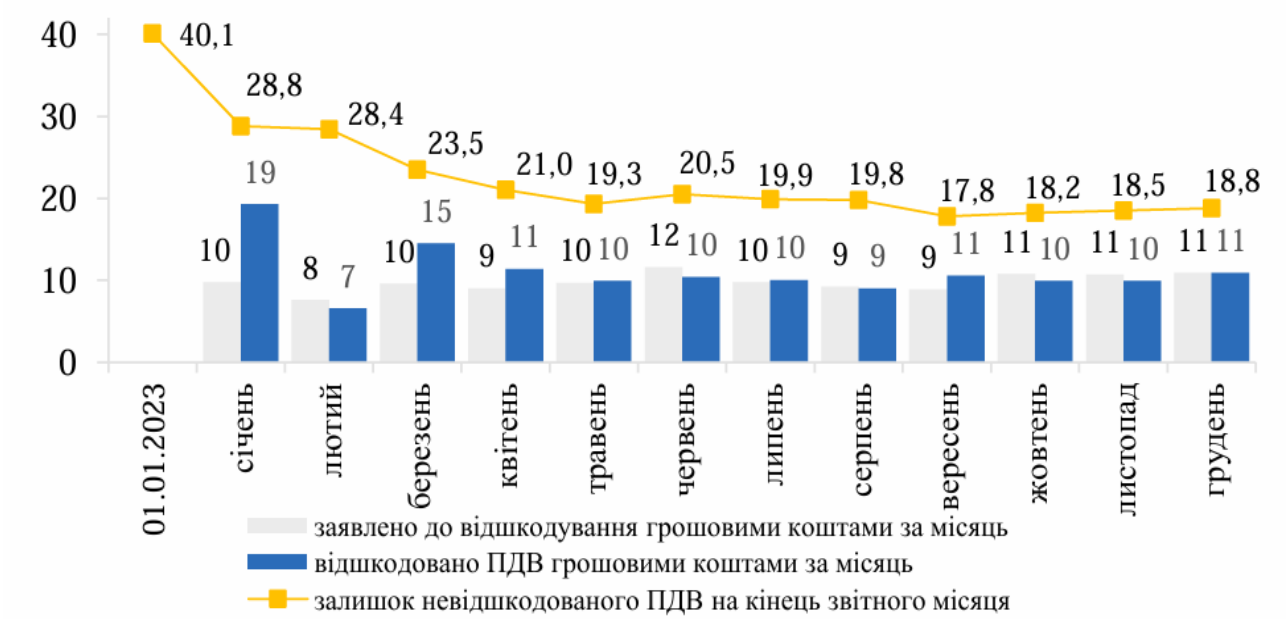

Рис. 2.4. Скорочення залишку невідшкодованого ПДВ платникам протягом січня – грудня 2023 року, млрд грн

Протягом 2023 року платниками ПДВ заявлено до відшкодування на поточний рахунок 117,6 млрд грн, що на 11,5 млрд грн, або 10,9 відс., більше, ніж у 2022 році. При цьому 7,1 млрд грн, або 6 відс., заявленого до відшкодування ПДВ, органами ДПС відхилено.

У 2023 році найбільше видатків спрямовано на: оборону – 52,2% загального обсягу видатків, що на 10%-х пунктів більше, ніж у 2022 році; громадський порядок, безпеку14 – 13,5%, що на 1,8 %-го пункту менше, ніж у 2022 році; соціальний захист і соціальне забезпечення – 11,7 %, що на 4,1%-го пункту менше, ніж у 2022 році.

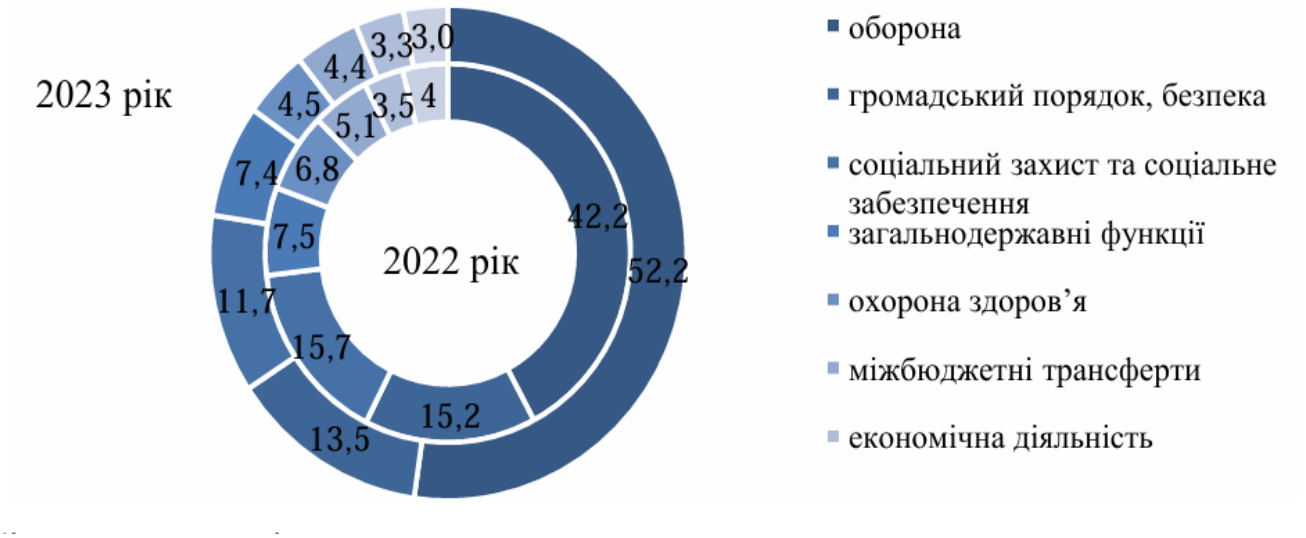

Рис. 2.5. Структура проведених видатків у 2023 році, %

Упродовж 2023 року до первісно затвердженого Закону чотири рази вносилися зміни для збільшення видатків на здійснення заходів із підвищення обороноздатності та безпеки держави, подолання негативних наслідків, спричинених широкомасштабною збройною російською агресією проти України. На здійснення заходів з обороноздатності та безпеки держави проведено 2 трлн 636,9 млрд грн видатків державного бюджету, або 65,7 % їх загального обсягу. Порівняно з 2022 роком, ці видатки збільшилися на 1 трлн 99,3 млрд грн, або в 1,7 раза. При цьому КМУ, Міністерство фінансів й окремі головні розпорядники не переглянули затверджені на 2023 рік обсяги видатків загального фонду за деякими бюджетними програмами, які щомісяця як у

попередніх роках, так і у звітному році, проводилися в обсягах менше плану або взагалі не проводилися. Ці видатки можна було спрямувати на вирішення першочергових потреб держави в умовах воєнного стану.

Окремі видатки спеціального фонду державного бюджету, які здійснюються за рахунок надходження коштів за програмами допомоги ЄС і грантів урядів іноземних держав, міжнародних організацій, проведено на 26,1 млрд грн менше плану, що зумовлено тривалим укладанням і виконанням контрактів, отриманням коштів наприкінці року. На кінець 2023 року залишок коштів Фонду ліквідації становив 23,8 млрд грн, або 38,4 % його ресурсу, що спричинено невикористанням головними розпорядниками виділених 18,5 млрд грн і нездійсненням КМУ розподілу 5,3 млрд грн для проведення видатків. У 2023 році на спеціальний рахунок для збору коштів на підтримку ЗСУ, відкритий у НБУ, надійшло 10,3 млрд грн, з яких 8,7 млрд грн використано для фінансування заходів, пов’язаних з відсіччю збройної російської агресії проти України. Головними розпорядниками не забезпечено використання коштів, які надійшли до спеціального фонду державного бюджету як добровільні внески (благодійні пожертви) від фізичних і юридичних осіб приватного права та/або публічного права на відкриті в НБУ рахунки таких розпорядників для фінансового забезпечення заходів із відсічі збройної агресії проти України та ліквідації її наслідків, національної безпеки й оборони, відновлення, підтримки і розвитку України, надання гуманітарної допомоги («UNITED24») [27].

На реалізацію інвестиційних проєктів, які впроваджуються за рахунок кредитів (позик), залучених державою до спеціального фонду від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій, здійснено видатки та надано кредити на суму 11,4 млрд грн, що на 164 млрд грн, або 93,6 %, менше плану. Це спричинено тривалим укладанням контрактів, здійсненням закупівель і внесенням змін до чинних фінансових угод з урахуванням воєнного стану. ¬ У 2023 році дефіцит державного бюджету збільшився, порівняно з 2022 роком, на 46,1 % і становив 1 трлн 336,9

млрд грн, або 20,4 % ВВП. Отримані з усіх джерел ресурси для покриття дефіциту державного бюджету і погашення державного боргу становили 1 трлн 935 млрд грн, що, навіть в умовах неповернення залучених з ЄКР коштів, менше плану на 23,3 %. Заборгованість державного бюджету за отриманими з ЄКР коштами для покриття тимчасових касових розривів загального фонду у 2023 році зросла на 86,6 %, що створило додаткове фінансове навантаження на державний бюджет у наступні бюджетні періоди.

Заборгованість ПФУ за позиками, наданими з ЄКР на покриття тимчасових касових розривів, пов'язаних з виплатою пенсій і допомоги, з початку року зменшилася на 29,2 млрд грн, або 72,1%. Рівень перерозподілу номінального ВВП через бюджети у 2023 році збільшився. Доходи зведеного бюджету без урахування грантів від міжнародних партнерів у 2023 році становили 40,9% номінального ВВП, що на 8,1 % пункту більше, ніж у 2022 році. Загальний обсяг державного і гарантованого державою боргу збільшився на 35,5% (до 5 трлн 519,5 млрд грн) і становив 84,4%. ВВП. Витрати з державного бюджету на погашення й обслуговування державного та гарантованого державою боргу збільшилися, порівняно з 2022 роком, на 12,4% – до 701,2 млрд грн, що становило 15,7% усіх витрат державного бюджету. Суттєвими ризиками збільшення боргу і витрат на його погашення й обслуговування є, зокрема: значний в умовах воєнного стану дефіцит державного бюджету, що потребує нових запозичень для його покриття; зростання частки чутливого до валютних коливань боргу, номінованого в іноземній валюті боргу, з 67,2% до 72,8%; неповернення позичальниками отриманих під державні гарантії коштів і здійснення виплат за ними з державного бюджету.

За результатами аналізу річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України 2023 року Рахункова палата вважає за доцільне рекомендувати Кабінету Міністрів України такі заходи:

– внести на виконання пункту 261 плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік на розгляд Верховній Раді України проєкт закону про внесення змін до

Закону України від 03 березня 2022 року № 2115-IX «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» з метою відновлення у період дії воєнного стану подання респондентами статистичної та фінансової звітності, необхідної для виробництва офіційної державної статистичної інформації;

– доручити Міністерству фінансів України при розробленні законів про внесення змін до закону про державний бюджет визначати обсяг окремих доходів, надходження яких більші від затверджених на рік показників, з урахуванням їх фактичних надходжень із початку року;

– затвердити на виконання Закону України «Про державні лотереї в Україні» Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з випуску та проведення лотерей і Порядок плати за ліцензію на випуск і проведення лотерей з метою надходження до державного бюджету ліцензійних платежів за право здійснювати діяльність з випуску та проведення лотерей;

– доручити Міністерству фінансів України разом із заінтересованими органами внести пропозиції щодо спрощення порядку використання коштів з рахунків для залучення добровільних внесків (благодійних пожертв) на підтримку України „UNITED24" з метою оперативного розподілу цих коштів;

– доручити головним розпорядникам бюджетних коштів здійснювати щокварталу моніторинг виконання бюджетних програм, які щороку плануються і не виконуються та видатки за якими проводяться менше плану, зокрема на виплату пільг допомог, реалізацію програми державних гарантій медичного обслуговування населення для можливого їх перерозподілу та спрямування на першочергові потреби держави в умовах воєнного стану;

– приймати рішення про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету виключно на здійснення видатків, що не могли бути передбачені під час складання проєкту бюджету;

– доручити Міністерству фінансів України відновити оприлюднення звіту про виконання програми управління державним боргом з метою дотримання визначеного у Бюджетному кодексі України принципу публічності та

прозорості, а також здійснення передбаченого Кабінетом Міністрів України контролю за ризиками, пов’язаними з управлінням державним боргом;

– доручити Міністерству фінансів України разом із заінтересованими органами провести моніторинг нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України щодо розподілу і виділення коштів з державного бюджету з метою виявлення нереалізованих рішень для аналізу актуальності їх виконання у наступних бюджетних періодах;

– доручити Міністерству фінансів України з метою забезпечення прозорості розробити і внести на розгляд законопроєкт про внесення змін до абзацу першого частини сьомої статті 20 та частини четвертої статті 60 Бюджетного кодексу України щодо інформування Рахункової палати про затвердження порядків використання коштів державного бюджету та виконання текстових статей закону про Державний бюджет України;

– доручити Міністерству фінансів України здійснити моніторинг та оцінку ефективності бюджетних програм спрямованих на реалізацію інвестиційних проєктів, які впроваджуються за рахунок кредитів (позик), залучених державою до спеціального фонду від іноземних держав, іноземних фінансових установ і міжнародних фінансових організацій.

Отже, для забезпечення стійкості державного бюджету в умовах нестабільності Україні слід продовжувати співпрацю з міжнародними фінансовими інституціями для залучення додаткових ресурсів. Важливо підвищувати ефективність бюджетного управління, зокрема у сфері витрат на оборону, соціальну підтримку та відбудову зруйнованої інфраструктури. Пріоритетним завданням є оптимізація видатків, особливо в умовах обмежених ресурсів, а також поступове збільшення інвестицій у відновлення економіки та інфраструктури, а також підтримку інновацій. Варто звернути увагу на покращення адміністрування податкових надходжень і зменшення залежності від неподаткових джерел доходів. З огляду на високу частку поточних видатків, доцільно знаходити шляхи для зростання капітальних інвестицій. Паралельно з відновленням економіки важливо підтримувати

стійкість соціальних програм для захисту найбільш уразливих груп населення та внутрішньо переміщених осіб. Довгострокова бюджетна стратегія повинна враховувати можливі нові виклики та загрози, що потребуватиме подальшої адаптації фінансової системи. Перспективою подальших розвідок є аналіз впливу міжнародної допомоги на стабілізацію Державного бюджету України, а також створення державою сприятливих умов для відновлення економічного потенціалу та повернення в Україну громадян, які змушені були залишити її через війну.

2.2. Моніторинг виконання Державного бюджету України 2024 року: прогнозні та попередні результати оцінювання

Вже майже три роки Україна рішуче протистоїть повномасштабній збройній агресії російської федерації, функціонує в надзвичайно складних умовах та продовжує зазнавати величезних збитків у всіх ланках економічної, соціальної, фінансової систем. З огляду на масштабні виклики, зокрема чергові масовані ракетні атаки на енергосистему, посилення інтенсивності бойових дій з боку росії та дефіцит внутрішніх фінансових ресурсів, Уряд у 2024 році продовжував надавати пріоритет у фінансуванні видаткам на оборону, соціальний захист та відновлення критичної інфраструктури. У 2024 році завдяки наполегливим зусиллям Уряду і постійній підтримці наших міжнародних партнерів вдалося підтримувати стабільність фінансової системи та зміцнювати економіку країни, а отже, профінансувати всі пріоритетні видатки вчасно та у повному обсязі: пенсії та соціальні виплати (допомогу малозабезпеченим сім’ям, ВПО, особам з інвалідністю, а також сім’ям з дітьми, виплату заробітної плати працівникам медичної та освітньої галузей), видатки на безпеку й оборону, на охорону здоров’я, освіту тощо. Загалом за 2024 рік Державний бюджет України було виконано з дефіцитом у сумі 1 359,4 млрд грн, що нижче граничного показника, затвердженого Законом України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» [29].

За оперативними даними Державної казначейської служби, за 2024 рік до загального фонду державного бюджету надійшло 2 177 млрд гривень. Серед платежів, справляння яких контролюють податкові та митні органи, отримано такі основні надходження: 466,1 млрд грн – податок на додану вартість з ввезених на митну територію України товарів; 271,1 млрд грн – податок на прибуток підприємств; 268,3 млрд грн – податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів, з яких зібрано 425,5 млрд, відшкодовано – 157,2 млрд грн; 234,1 млрд грн – податок на доходи фізичних осіб та військовий збір; 210,4 млрд грн – акцизний податок; 69,3 млрд грн – дивіденди та частина чистого прибутку; 47,9 млрд грн – ввізне та вивізне мито; 47,7 млрд грн – рентна плата за користування надрами. При цьому виконання розпису доходів Державною податковою службою становило 100,2%, Державною митною службою – 93,9%. Ще одним важливим джерелом доходів держбюджету стали кошти, отримані Україною у вигляді міжнародної допомоги (грантів) – 453,6 млрд гривень. В цілому, за підсумками 2024 року, до загального і спеціального фондів державного бюджету надійшло 3 120,5 млрд грн податків, зборів та інших платежів. Касові видатки державного бюджету становили 4 479,3 млрд грн, у тому числі загального фонду – 3 488,8 млрд гривень. Надходження ЄСВ до фондів пенсійного та соціального страхування у 2024 році склали 548,8 млрд гривень [28].

Динаміка доходів та видатків загального фонду Державного бюджету України 2024 року представлена на рис. 2.6.

В табл. 2.1 представлені основні макроекономічні показники України у 2024 році (очікувані результати). Очікуваний ВВП номінальний планується на рівні 7 589 млрд грн, тобто на 54 млрд грн менше за плановий показник відповідно до Постанови Уряду № 1315 від 15.12.2023 р. Також очікуваний рівень середньомісячної заробітної плати складе 21025 грн., що на 784 грн менше планового рівня показника, який затверджений у Державному бюджеті на 2024 рік.

Рис. 2.6. Доходи та видатки загального фонду Державного бюджету України 2024 року

Таблиця 2.1

Основні макроекономічні показники України у 2024 році [29]

Найменування показника	2022	2023	2024		
			постанова Уряду від 15.12.2023 № 1315 (під бюджет)	факт / *очікуване*	відхи-лення
ВВП номінальний, млрд гривень	5 239,1	6 628,0	7 643,0	*7 589,0*	-54,0
ВВП реальний, зміна у відсотках до попереднього року	-28,8	5,5	4,6	*3,6*	-1,0
Темп зміни споживчих цін, відсотків, грудень до грудня попереднього року	26,6	5,1	9,7	12,0	2,3
Темп зміни цін виробників, відсотків, грудень до грудня попереднього року	38,2	16,2	11,4	27,6	16,2
Середньомісячна заробітна плата, грн	14 847	17 442	21 809	*21 025*	-784
Зміна реальної заробітної плати*, відсотків		4,1	8,5	*13,2*	4,7
Зміна експорту товарів та послуг, у відсотках до попереднього року	-29,4	-10,8	9,0	9,4	0,4
Зміна імпорту товарів та послуг, у відсотках до попереднього року	-1,1	7,1	5,9	3,0	-2,9
Припущення прогнозу: Обмінний курс, гривень до долара США (середній)	32,3	36,6	40,7	40,2	-0,5

Джерело: Держстат, Національний банк України, Мінекономіки.

** Номінальна середньомісячна заробітна плата працівників, скоригована на індекс споживчих цін.*

Попри війну, Україна залишається одним із провідних виробників і постачальників аграрної продукції, зокрема зернових, олійних культур і плодів. Урожай 2024 року виявився меншим ніж у 2023 році внаслідок несприятливих погодних умов та триваючого впливу бойових дій. У 2024 році було зібрано 73,6 млн тонн урожаю з площі 19,5 млн га, з яких 53,9 млн тонн становили зернові та зернобобові (у 2023 році – 59,8 млн тонн), 19,7 млн тонн – олійні культури (у 2023 році – 20,7 млн тонн), 12,1 млн тонн – цукрові буряки (у 2023 році –11,9 млн тонн). Водночас аграрний сектор не лише забезпечував продовольчу безпеку країни, а й постачав сировину для переробної харчової промисловості, що стало важливим фактором зростання індексу промислової продукції у 2024 році [29].

Так, за даними Держстату, за підсумками січня – вересня 2024 року індекс промислової продукції зріс на 4,9 % порівняно з аналогічним періодом 2023 року. Зокрема, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів за підсумками дев'яти місяців 2024 року зросло на 10,6%. Також, незважаючи на високий рівень енергозалежності, виробництво продукції металургії за дев'ять місяців 2024 року зросло на 23,5 % завдяки збільшенню виробництва чавуну, сталі та феросплавів на 26%. Ключовим фактором, який впливав на уповільнення економічної активності протягом 2024 року, було руйнування об'єктів електрогенерації наприкінці березня 2024 року. Як наслідок, за підсумками дев'яти місяців 2024 року зниження виробництва, передачі та розподілу електроенергії становило 2,8 % порівняно з аналогічним періодом 2023 року, у тому числі виробництво електроенергії зменшилось на 6,2 %.

У 2024 році залишалася складною ситуація у транспорті, оскільки наслідком повномасштабних військових дій було порушення логістики як всередині країни, так і міжнародної торгівлі. Водночас стабільна робота морського коридору сприяла підтримці транспортної галузі, що дозволило збільшити обсяг вантажообігу на 15,7 % за підсумками січня – вересня 2024 року порівняно з аналогічним періодом 2023 року. Так, зниження безпекових

ризиків на більшості території країни сприяло тому, що пасажирообіг зростав другий рік поспіль і за січень – вересень 2024 року він зріс на 12,7 % порівняно з аналогічним періодом 2023 року.

Наслідком стабільної роботи Українського морського коридору стало збільшення експорту 2024 року, що підтримало не лише агросектор, а й металургію та гірничодобувну промисловість. За даними Національного банку України, експорт товарів у 2024 році зріс до 38,9 млрд дол. США, що на 12,1% більше ніж у 2023 році. Український морський коридор став ключовим фактором цього зростання, забезпечивши стабільність експорту. Зокрема, збільшення експорту продовольчих товарів та сировини для їх виробництва на 12,1 % було обумовлено сприятливою ціновою кон'юнктурою на ринках та високими фізичними обсягами. Крім того, експорт мінеральної продукції зріс на 38,7 %, а експорт чорних, кольорових металів та виробів із них збільшився на 13,7 %.

За даними Національного банку України, імпорт товарів у 2024 році зріс до 69 млрд дол. США, що на 8,1 відсотка більше порівняно з 2023 роком. Як і в попередні періоди, основними драйверами зростання імпорту стали машини, устаткування, транспортні засоби і прилади, імпорт яких зріс на 24,9 % порівняно з аналогічним періодом і сягнув 24,5 млрд дол. США. У 2024 році, за даними Національного банку України, від'ємне сальдо торгівлі товарами становило 30,1 млрд дол. США (у 2023 році від'ємне сальдо торгівлі товарами становило 29,1 млрд дол. США). Споживча інфляція у 2024 році сягнула 12 % (грудень до грудня), а індекс цін виробників у річному вимірі – 27,6 %. Інфляційний тиск призвів до збільшення витрат бізнесу, зокрема на електроенергію та оплату праці, а також зростання впливу ефектів від перенесення девальвації гривні на ціни в попередні місяці. Як і раніше, у 2024 році інфляцію стримували мораторій на підвищення тарифів на окремі житлово-комунальні послуги для населення. У 2024 році ситуація на валютному ринку залишалася контрольованою. Обмінний курс гривні до долара США на 31 грудня 2024 року становив 41,93 грн за дол. США, а

середній обмінний курс за рік сягнув 40,15 грн за дол. США. Важливим фактором підтримки курсу гривні у 2024 році стали валютні надходження від міжнародних партнерів, що дозволило утримувати міжнародні резерви України на високому рівні. Станом на 1 січня 2025 року міжнародні резерви зросли на 8 %, порівняно з 40,5 млрд дол. США на початку року, та становили 43,8 млрд дол. США, що забезпечує покриття 5,5 місяця майбутнього імпорту [29].

Державний бюджет України за 2024 рік закумулював 3 123,5 млрд грн, що на 451 млрд грн, або на 16,9 %, більше ніж у 2023 році. Водночас допомога від міжнародних партнерів (МФО, Європейського Союзу та окремих країн) залишалася суттєвою попри те, що її частка третій рік поспіль зменшується та становить 15,2 % (473,9 млрд грн) всіх доходів державного бюджету за рік проти 16,2 % у 2023 році та 26,9 % у 2022 році. Доходи державного бюджету у 2024 році становили 3 123,5 млрд грн, або 163,4 % річного показника, затвердженого Верховною Радою України (зі змінами). Перевиконання річного затвердженого показника становило 1 212 млрд грн передусім унаслідок надходження допомоги від міжнародних партнерів і власних надходжень бюджетних установ. Без урахування міжнародної допомоги і власних надходжень бюджетних установ до державного бюджету надійшло 1 870,1 млрд грн, що становить 100,7 % річного показника. Рівень виконання річного розпису з урахуванням змін, внесених розпорядниками коштів державного бюджету за спеціальним фондом (переважно у зв’язку зі збільшенням річних показників за власними надходженнями бюджетних установ), становив 113,5%.

Зростанню економіки сприяли, зокрема: отримана у 2024 році фінансова підтримка від міжнародних партнерів у сумі 1 747,7 млрд грн і використання цих коштів на відновлення інфраструктури, соціальні виплати, медичні послуги, внаслідок чого підвищився внутрішній попит; зростання експорту товарів Українським морським коридором (відправлено 76,4 млн т вантажів до 52 країн світу).

Стримуючими факторами для зростання економіки залишалися, зокрема: продовження воєнного стану, значна невизначеність щодо подальших подій; логістичні обмеження для експортерів та імпортерів (пошкодження транспортних мереж); масштабні руйнування виробництв і об'єктів інфраструктури.

Станом на листопад 2024 року сума прямих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок збройної російської агресії проти України, становила майже 170 млрд дол. США. Порівняно з початком 2024 року збитки зросли на 12,6 млрд дол. США та були наслідком руйнувань, спричинених ракетними атаками та бойовими діями (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Найбільші збитки 2024 року, млрд дол США []

Слід зауважити, що позитивною тенденцією 2024 року є суттєве зниження рівня індексу інфляції (рис. 2.8). У звітному періоді інфляцію стримували, зокрема: поступове відновлення експорту; прийняття мораторію на підвищення тарифів на окремі житлово комунальні послуги (на ринку природного газу й у сфері теплопостачання); курсова стійкість, зокрема

внаслідок зростання міжнародних резервів України, які на кінець 2024 року стали рекордними – 43,8 млрд дол. США.

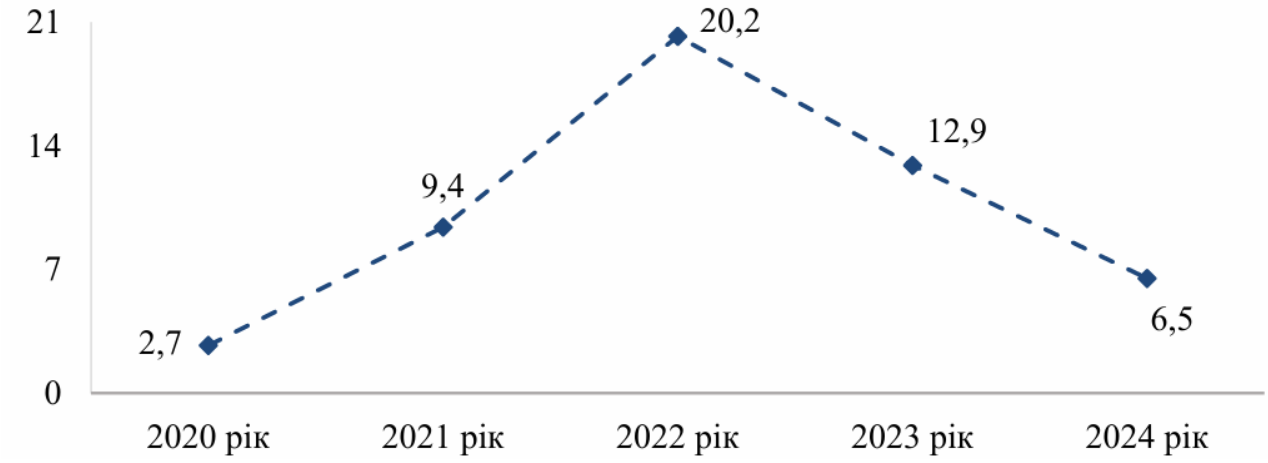

Рис. 2.8. Зміна індексу інфляції у середньому до попереднього року в 2020 – 2024 рр., у %

На виконання дохідної частини державного бюджету у 2024 році на тлі збройної агресії російської федерації впливали такі основні фактори:

– відновлювальне зростання, не дивлячись на існування загроз та ризиків, та висхідна динаміка цін внаслідок високих витрат на електроенергію, вимушеної затратної адаптації бізнесу до роботи в умовах обмеженого електропостачання, вищих витрат на утримання персоналу, а також девальваційних процесів;

– стабільна робота Українського морського коридору надала можливість нарощувати обсяги експорту продукції як агропромислового комплексу, так і продукції металургії та добувної промисловості;

– встановлення ставки при декларуванні податку на прибуток банківськими установами за 2023 рік у розмірі 50 % та збільшення для них основної ставки у 2024 році з 18 до 25 відсотків (банки до державного бюджету сплатили податку на прибуток в сумі 91,9 млрд грн, що більше ніж у 2023 році на 79,1 млрд грн);

– збільшення з 1 вересня 2024 року ставок акцизного податку на пальне (бензини, дизпаливо, скраплений газ);

– підвищення з 1 грудня 2024 року ставки військового збору з 1,5 до 5 %;

– вчасне відшкодування податку на додану вартість – залишок невідшкодованих сум на кінець 2024 року становив 23,0 млрд грн у співвідношенні до середньомісячних сум, заявлених до відшкодування, показник сягнув 1,7 місяця;

– приріст в 1,7 раза імпорту продукції оборонного призначення та товарів для відновлення енергетики, які звільнені від оподаткування при ввезенні на митну територію України;

– перерахування міжнародними партнерами допомоги (грантів) до державного бюджету на безповоротній та безоплатній основі.

В умовах воєнного стану та складної економічної ситуації в Україні Уряду вдалося закумулювати достатній обсяг ресурсу задля забезпечення фінансування пріоритетних видатків на національну безпеку і оборону, здійснення найнеобхідніших соціальних, гуманітарних видатків, спрямованих на підтримку життєдіяльності населення та внутрішньо переміщених осіб, забезпечення роботи критичної інфраструктури, а також на ліквідацію наслідків збройної агресії [29].

У 2024 році порівняно з 2023 роком видатки державного бюджету зросли на 473,5 млрд грн, або на 11,8%. За 2024 рік касові видатки загального фонду державного бюджету виконано в обсязі 3 491,6 млрд грн, що більше проти 2023 року на 457,4 млрд грн, або на 15,1%. Рівень виконання розпису видатків загального фонду становив 98,4% (-55,3 млрд гривень). Основними причинами невиконання планових показників видатків загального фонду державного бюджету за звітний період були фінансування соціальних видатків відповідно до зареєстрованих зобов’язань, економія за видатками на обслуговування державного боргу, а також затримки відповідних головних розпорядників із підготовкою та затвердженням документів, необхідних для проведення видатків (зокрема видатків, пов’язаних із забезпеченням національної безпеки та оборони країни). В умовах продовження бойових дій фінансування видатків на забезпечення потреб органів сектору безпеки і оборони, пов’язаних з

відсіччю широкомасштабної збройної агресії російської федерації, є основним пріоритетом бюджету.

Так, у 2024 році на національну безпеку і оборону держави спрямовано загальний ресурс у сумі 2 975,8 млрд грн (із яких 27,5 млрд грн наданих державних гарантій), що становить 39,2 % очікуваного ВВП. Із загального фонду державного бюджету на національну безпеку і оборону спрямовано 2084,7 млрд грн, зокрема, за такими основними напрямами:

– грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, поліцейських та заробітну плату працівників (з нарахуваннями) – 1 167,6 млрд грн;

– розвиток, закупівля, модернізація та ремонт озброєння, військової та спеціальної техніки, засобів та обладнання – 627,0 млрд грн;

– закупівля необхідних матеріалів, обладнання та інвентаря (пально мастильних матеріалів, запчастин до транспортних засобів), засобів індивідуального захисту (шоломів, бронежилетів та іншого екіпірування) – 82,4 млрд грн;

– забезпечення харчуванням військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, поліцейських – 37,2 млрд гривень.

У 2024 році Мінветеранів на підтримку ветеранів війни та членів їх родин спрямовано 12,3 млрд грн, що на 7,5 млрд грн більше ніж у 2023 році. Житло для Захисників і Захисниць ветеранів було і залишається пріоритетом держави. Уряд доклав максимальних зусиль для вирішення цього питання і у 2024 році було виплачено грошові компенсації на житло ветеранам у сумі 5,9 млрд гривень. Також за результатами аналізу виконання бюджетних програм у 2024 році Мінветеранів було додатково спрямовано на цю мету ще 4,7 млрд гривень. Це дозволило максимально забезпечити потребу у цьому напрямі і здійснити виплати на загальну суму 10,5 млрд гривень. У 2024 році в повному обсязі закрито потребу у виплаті грошової компенсації на житло внутрішньо переміщеним особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, та афганцям. Грошову компенсацію

отримали 4 619 осіб, зокрема 1 783 особи з інвалідністю з числа ветеранів війни та членів сімей загиблих Захисників і Захисниць, 2 529 ВПО та 307 афганців. У 2024 році продовжено законодавче удосконалення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Для забезпечення оплати праці 1 360 фахівців спрямовано 97,3 млн гривень. Для здійснення Українським ветеранським фондом заходів з підтримки ветеранського підприємництва у 2024 році касові видатки становили 287,3 млн гривень. У 2024 році було здійснено касові видатки в сумі 507,8 млн грн на створення та функціонування Національного військового меморіального кладовища [29].

Відповідно до статті 28 Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» у складі спеціального фонду Державного бюджету України з метою ліквідації наслідків (зокрема гуманітарних, соціальних, економічних), спричинених збройною агресією російської федерації проти України, створено фонд ліквідації наслідків збройної агресії. За 2024 рік до фонду ліквідації наслідків збройної агресії фактично зараховано кошти в обсязі 24,6 млрд гривень. Касові видатки за рахунок коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії становили 17 млрд грн, із яких найбільші:

– Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України – 10,3 млрд грн;

– Міністерство розвитку громад та територій України – 5,8 млрд грн, зокрема субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проєктів (об’єктів, заходів), спрямованих на ліквідацію наслідків збройної агресії, – 5,4 млрд гривень.

Інші розпорядники бюджетних коштів здійснили видатків на загальну суму 0,8 млрд грн: Фонд державного майна України – 0,3 млрд грн; Міністерство внутрішніх справ України – 0,2 млрд грн; Міністерство охорони здоров’я України – 0,07 млрд грн; Міністерство оборони України – 0,06 млрд грн; Міністерство у справах ветеранів України – 0,05 млрд грн; Київська ОДА – 0,1 млрд гривень.

Основним джерелом фінансових ресурсів, які спрямовувалися на фінансування дефіциту державного бюджету у 2024 році, залишалися державні внутрішні та зовнішні запозичення. На внутрішньому ринку Міністерство фінансів України регулярно проводило аукціони з розміщення облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП), номінованих як у національній, так і в іноземних валютах, зокрема і військових облігацій. Загальна сума державних внутрішніх запозичень на фінансування загального фонду державного бюджету становила 618,4 млрд грн, зокрема від розміщення ОВДП, номінованих в євро та доларах США, надійшло 2,7 млрд дол. США та 749,9 млн євро (що у гривневому еквіваленті становило 139,8 млрд гривень).

Після початку російської повномасштабної війни проти України, починаючи з березня 2022 року, військові облігації стали дієвим інвестиційним інструментом сприяння фінансовій стійкості країни, доступним для громадян, бізнесу та іноземних інвесторів. Обсяг військових облігацій у власності фізичних та юридичних осіб у 2024 році зріс удвічі порівняно з 2023 роком. На початок 2025 року портфель становив 171,4 млрд грн (у гривневому еквіваленті) проти 85,4 млрд грн (у гривневому еквіваленті) на 1 січня 2024 року, що стало суттєвою допомогою у забезпеченні безперебійного фінансування військових та соціальних потреб держави.

Міжнародна допомога продовжувала бути основним джерелом у підтримці фінансової системи та забезпеченні фінансування нагальних пріоритетних напрямів соціального, гуманітарного характеру та інших першочергових невійськових видатків державного бюджету. Пріоритетом залишається залучення пільгового фінансування від міжнародних донорів у формі кредитів та грантів. Загальна сума надходжень зовнішніх запозичень на фінансування загального фонду державного бюджету становила 1 248,5 млрд гривень. При цьому ЄС залишається найбільшим донором прямої бюджетної підтримки.

У 2024 році ЄС започаткував інструмент для надання макрофінансової підтримки України Ukraine Facility, що передбачає можливість отримання

протягом 2024–2027 років прямої бюджетної та технічної допомоги. у рамках цього Інструменту було розроблено і схвалено План України, у червні 2024 року підписано Угоду з ЄС щодо залучення 27 млрд євро на період 2024–2027 років. План України, який визначає конкретний перелік структурних реформ та заходів, виконання яких, з одного боку, сприятимуть стійкому економічному відновленню країни, а з іншого – забезпечуватимуть регулярною та прогнозованою фінансовою підтримкою з боку ЄС. Загалом у 2024 році в межах Інструменту Ukraine Facility прямого бюджетного фінансування до загального фонду державного бюджету надійшло 13,1 млрд євро (що у гривневому еквіваленті дорівнює 567,8 млрд гривень) [29].

Україна продовжила співпрацю з Міжнародним валютним фондом у рамках підписаної чотирирічної програми Механізму розширеного фінансування (Extended Fund Facility – EFF). Виконавча рада МВФ за підсумками проведених упродовж 2024 року чергових переглядів програми відзначала досягнення у виконанні умов та прогресу у виконанні структурних маяків, визначених у Меморандумі про економічну та фінансову політику. Отже, надходження до загального фонду державного бюджету у 2024 році становили 5,3 млрд дол. США (що у гривневому еквіваленті дорівнює 215,6 млрд грн), а з початку функціонування програми EFF загальна сума залучених коштів дорівнює 9,8 млрд дол. США. Бюджетна підтримка від Уряду Канади у 2024 році становила 1,8 млрд дол. США (що у гривневому еквіваленті дорівнює 69,5 млрд гривень).

Світовий банк від початку повномасштабного вторгнення впроваджує проєкти та механізми, кошти від яких повністю (проєкти PEACE, DPL, INSPIRE, LEARN, RISE, SURGE, THRIVE) або частково (рамкові проєкти відновлення HOPE, HEAL, ARISE) спрямовуються на підтримку державного бюджету. У зазначених проєктах напрями витрачання коштів мають цільовий узгоджений характер. У цілому у 2024 році через проєкти та механізми Світового банку (в тому числі і додаткові фінансові ресурси від партнерів на умовах спільного фінансування) залучено пільгового фінансування на

підтримку державного бюджету в сумі 395,4 млрд грн (у гривневому еквіваленті). Надходження до спеціального фонду державного бюджету на фінансування інвестиційних та інфраструктурних проєктів від міжнародних фінансових організацій та країн-партнерів впродовж 2024 року становили 25,3 млрд гривень.

Незважаючи на складну економічну ситуацію, Україна безумовно виконувала свої боргові зобов'язання вчасно та в повному обсязі. З метою відновлення боргової стійкості, збереження макрофінансової стабільності та збільшення ресурсів державного бюджету в умовах продовження російської військової агресії впродовж 2024 року було успішно завершено операцію з реструктуризації боргу обсягом близько 20,5 млрд дол. США (приблизно 24 млрд дол. США з урахуванням капіталізованих відсотків) та проведення розрахунків за державними єврооблігаціями та гарантованими державою єврооблігаціями, випущеними Державним агентством відновлення та розвитку інфраструктури України.

Загалом за 2024 рік на погашення основної суми державного боргу було спрямовано 503,3 млрд грн (без урахування вищезазначеної операції з реструктуризації державного боргу), з яких 382,8 млрд грн – погашення внутрішніх зобов'язань; 120,4 млрд грн – погашення зовнішніх зобов'язань. Станом на 31 грудня 2024 року державний борг України становив 6 692,5 млрд грн, що відповідає 88,2 відсотка очікуваного обсягу ВВП.

Отже, висновки щодо виконання бюджету 2024 року дозволили сформулювати такі пропозиції щодо удосконалення бюджетного процесу у 2025 р.: уникати практики ініціювання внесення змін до закону про державний бюджет в частині збільшення доходів за рахунок джерел, передбачених змінами до податкового законодавства, які не набрали чинності на день внесення на розгляд ВРУ законопроєкту щодо змін до закону про державний бюджет; доручити Мінфіну разом з ДПС розробити план заходів щодо зменшення податкової заборгованості суб'єктів господарювання перед державним бюджетом; доручити головним розпорядникам вжити заходів щодо

зменшення і недопущення зростання простроченої дебіторської заборгованості; затвердити до 31 грудня 2025 року Стратегію управління державним боргом на 2026 – 2028 роки, як це визначено пунктом 311 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» БКУ; посилити контроль за своєчасним поданням головними розпорядниками проєктів рішень про порядки й умови надання та розподіл субвенцій з урахуванням термінів, визначених частиною другою статті 97 БКУ, а також помісячного розпису державного бюджету, для забезпечення проведення в повному обсязі запланованих видатків; доручити Мінрозвитку підготувати проєкт рішення КМУ про надання за рахунок залишків коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії субвенції місцевим бюджетам на завершення проєктів (об'єктів, заходів), реалізація яких у 2023 – 2024 роках здійснювалася за рахунок коштів цього фонду; вжити заходів щодо погашення простроченої заборгованості перед державним бюджетом за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії, із застосуванням визначених статтею 17 БКУ механізмів погашення (списання) такої заборгованості; підготувати і внести на розгляд ВРУ законопроєкт щодо врегулювання питання списання заборгованості за середньостроковими позиками та безвідсотковими позичками, наданими місцевим бюджетам у 2009 – 2014 рр. за рахунок коштів ЄКР, яка перебуває на обліку в Казначействі.

2.3. Аналіз впливу трансформаційних змін в бюджетній політиці на розвиток оборонної промисловості України під час повномасштабної війни

Вивчення проблематики сектору безпеки і оборони в умовах ведення збройної боротьби є одним із найголовніших завдань у сфері державного управління і бюджетного планування. Ідентифікація слабких місць та прогалин у функціонуванні систем забезпечення потреб оборони дозволить підвищити ефективність використання державних ресурсів, оптимізувати та

адаптувати визначити напрями систему ресурсного забезпечення. Набуття визначених у ході оборонного планування спроможностей військ (сил) безумовно залежить від ефективного, належного, вдосконалення існуючих механізмів, фінансового забезпечення [30].

Питання фінансового забезпечення розвитку Збройних Сил України (далі – ЗС України) висвітлені у працях таких науковців, як П. Горбулін, Г. Руденська, А. Наливайко, П. Крикун, Р. Бойко, О. Семененко, В. Бойко, О. Левчук [31 – 39]. Проблематику сучасного реформування системи національної безпеки й оборони досліджують вчені Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України та інших навчальних закладах та наукових установах України. В цих роботах обґрунтовано шляхи реалізації реформи національної безпеки й оборони та заходи, які необхідно здійснити у цій сфері.

Приведення військово-економічних можливостей до необхідних військових спроможностей відбувається на основі функціонування ланки формування бюджету на оборону, яка в свою чергу забезпечує використання бюджетних коштів на виробництво озброєння та військової техніки. Військова міць з одної сторони, відповідає на економічні можливості держави, з іншої умовам ведення сучасної (гібридної) війни. Проблеми реалізації військового потенціалу (спроможностей) залежить від ефективного та належного фінансового забезпечення. Так, відповідно до Указу Президента України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» видатки державного бюджету на сектор безпеки і оборони має становити не менше 5% від показника валового внутрішнього продукту країни (далі – ВВП). Зокрема видатки безпосередньо на оборону – не менше 3 відсотків ВВП щороку, а на забезпечення розвитку оборонно-промислового комплексу – 0,5 відповідно [40]. Законом України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» оборонні видатки передбачено у сумі 267,3 млрд. грн, що становить 5,93% ВВП. Однак, безпосереднє фінансування Збройних Сил України (далі – ЗС України)

визначено на рівні лише 116 305,8 млрд. грн [41]. З огляду на викладену динаміку фінансування Міністерства оборони України (далі – МО України) у 2014-2021 роках (рис. 2.9), спостерігається тенденція щодо збільшення обсягів фінансового забезпечення потреб МО України. Зазначене неодмінно пов'язано із збройною агресією на сході України. Це безумовно потребує залучення додаткових фінансових ресурсів та ідентифікації додаткових джерел фінансування для ефективного відбиття збройної агресії та підтримання у боєздатному стані як вітчизняних збройних сил, так і сектору безпеки і оборони в цілому.

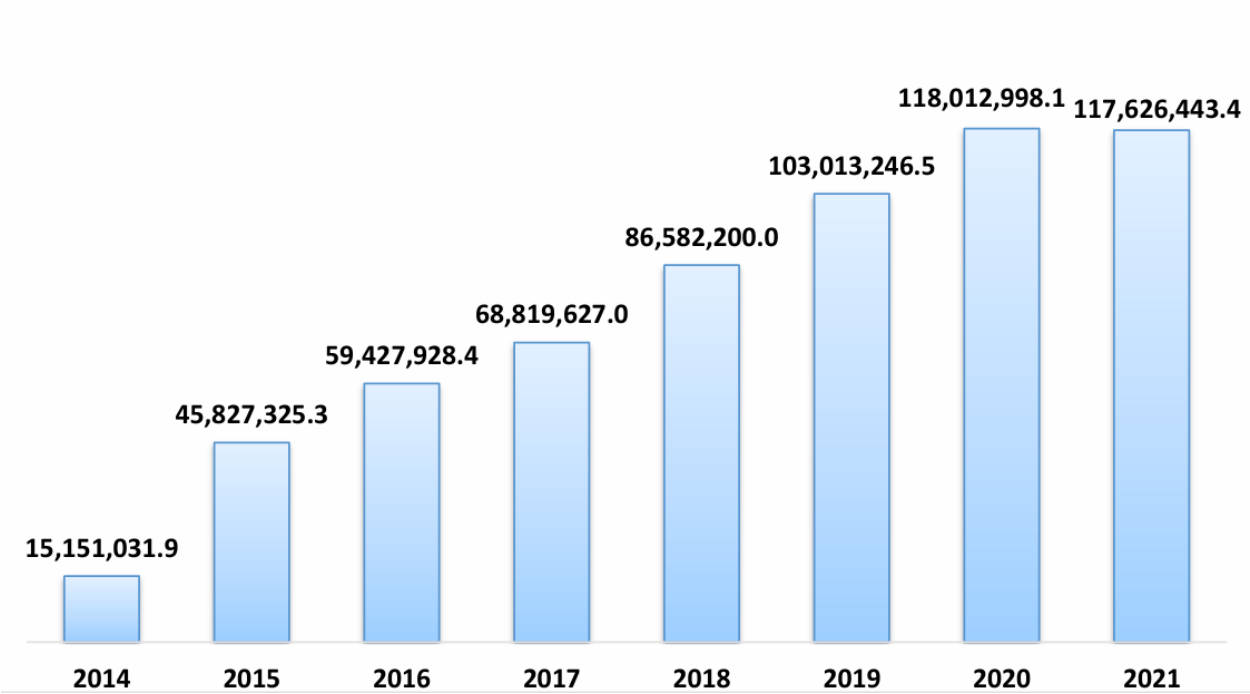

Рис. 2.9. Динаміка планових видатків на потреби Міністерства оборони України у 2014 – 2021 рр. (тис. грн)

Щорічні темпи зростання видатків на оборону перевищують темпи збільшення сукупних видатків державного бюджету України, а також ВВП. Сукупні видатки на МО України за період, що підлягав аналізу, зросли у 7,8 разів. У 2015 році спостерігається суттєве збільшення видатків на оборону, що пояснюється веденням активних бойових дій, проведенням організаційних заходів по удосконаленню структури складових сектору безпеки та оборони, збільшення їх чисельності. Так, у 2015 р. видатки на оборону зросли майже

удвічі, порівняно з попереднім роком, при збільшенні сукупних видатків державного бюджету на 34,1%; у 2017 р. видатки на оборону зросли на 25,1%, а в 2018 р. – на 30,6% відповідно, у порівнянні із попередніми роками. Загалом у бюджеті на 2019 рік заплановано понад 103 013,2 млрд грн. для МО України, що є на 18% більше, ніж у 2018 році. Стрімке зростання видатків для забезпечення потреб оборони зумовлене не лише потребою забезпечення відбиття збройної агресії, а й розумінням керівництва держави про необхідність поступової реорганізації сектору безпеки і оборони у відповідності до найкращих світових практик.

У 2021 році розмір фінансового ресурсу передбаченого безпосередньо на оборону досягнув показника 2,6% від ВВП України. Слід зазначити, що збільшення видатків на оборону є загальносвітовою тенденцією. Так, рекомендовані Північноатлантичним альянсом витрати на оборону у країнах-членах НАТО мають бути на рівні 2% від ВВП країни (рис. 2.10).

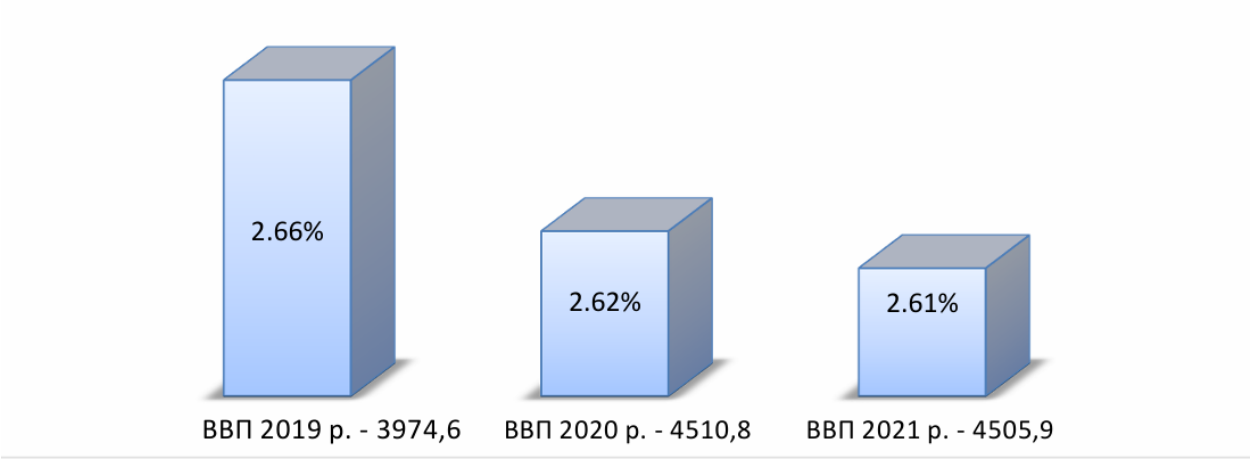

Рис. 2.10. Відсоток від суми номінального ВВП на потреби Збройних Сил України, 2019–2021 рр. (трлн. грн)

Лідерами серед країн-членів НАТО у 2020 року за показником залишалися США – 3,73 відсотка від ВВП. Показник що сягнув двох відсотків від ВВП в 2020 році досягли також Греція (2,68), Естонія (2,33), Великобританія (2,32), Польща (2,31), Латвія (2,27), Литва (2,13), Румунія (2,07), Франція (2,04), Норвегія (2,0) та Словаччина (2,0) [42]. Веб-ресурс

Global Firepower за оцінками експертів у 2021 оприлюднив рейтинг щодо військової потужності кожної країни світу. У своїх дослідженнях експерти Global Firepower оцінювали країни за 55-ма показниками. Під порівняння охоплено: чисельність кадрового складу армій і її резерву; кількість різних видів озброєння, які забезпечують оптимальний баланс бойового ураження (літаки і гелікоптери, військові кораблі, танки, артилерія, інша військова техніка), а також інші фактори, що впливають на боєздатність армії (географічне положення, доступ до природних ресурсів, логістика, фінанси). Відповідно до рейтингу найсильніших військових держав світу Україна посіла 25 сходинку зі 140 [43]. Ключовим компонентом військової могутності країни є стан економіки, людські ресурси, та можливості оборонно промислового комплексу (далі –ОПК). Воєнно-політичне керівництво більшості промислово розвинутих країн розглядають ОПК як важливу складову стратегії національної безпеки та оборони країни і приділяють значну увагу захисту важливих і ефективно працюючих підприємств і організацій оборонної промисловості. В структурі ОПК сконцентровані значні інтелектуальні, виробничо-технічні та кваліфіковані людські ресурси, зберігається високий експортний потенціал, що забезпечує надходження до державного бюджету значних коштів [44]. Динаміка фінансування на розвиток, закупівлю, модернізацію та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання представлені на рис. 2.11.

Протягом 2014 – 2021 років на розвиток, закупівлю, модернізацію та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання (далі ОВТ) видатки становили від 14,7% до 19,4% від загального бюджету на потреби МО України. Це дає змогу зробити висновок, що основними реальними шляхами підтримання їх у боєздатному стані в основному залишаються поетапна модернізація як основний курс, спрямований на розширення можливостей виготовлення та удосконалення ОВТ підприємствами й організаціями вітчизняного ОПК. Світовий досвід показує, що шляхом модернізації тактико-

технічні характеристики значної частини ОВТ можуть бути доведені до сучасного рівня, а фінансові витрати зменшені у декілька разів.

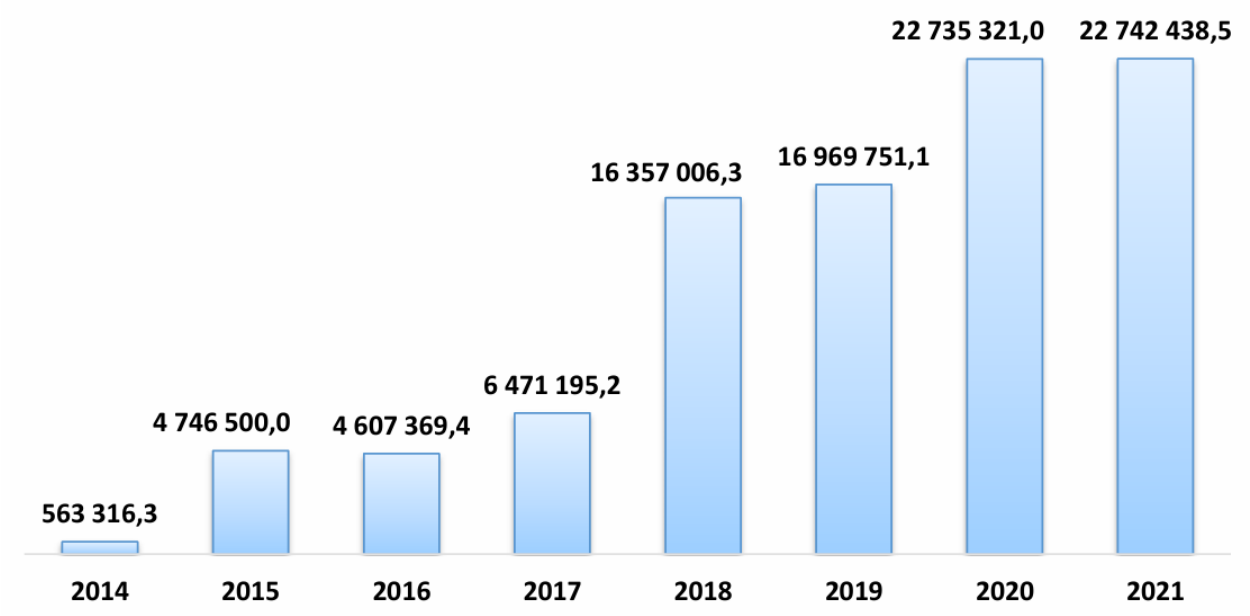

Рис. 2.11. Динаміка планових видатків на розвиток закупівлю, модернізацію та ремонт озброєння військової техніки 2014-2021 роках (тис. грн)

У багатьох країнах модернізація розглядається як один із основних шляхів технічного забезпечення обороноздатності збройних сил [44]. Нагальна до розв'язання проблема полягає, на додаток у тому, що в структурі видатків на національну безпеку та оборону, видатки розвитку ОВТ і далі розподіляється за залишковим принципом. Слід зазначити, що у Бюджеті – 2020 курс гривні був закладений на рівні 27,5 грн за один американський долар, тоді як у Бюджеті – 2021 – 29,1 грн відповідно. Це безумовно буде мати негативні наслідки протягом 2021 року в процесі закупівель військової техніки ЗС України.

Отже, на утримання ЗС України впродовж останніх восьми років виділяється понад 60% від загального бюджету Міністерства оборони. У 2020 році цей показник становив 63,1 % від загального бюджету Міністерства оборони та був найбільшим у досліджуваному періоді. Аналіз розподілу ресурсів за видатками засвідчує, що основний їх обсяг зосереджений на утриманні ЗС України, тобто має місце так званий бюджет "проїдання". Як

показує світова практика, розподіл видатків на розвиток збройних сил має відбуватись таким чином: 40% – утримання збройних сил, 20% – підготовка збройних сил, 40% – розвиток озброєння та військової техніки. Для вирішення цієї проблеми указом Президента України №121/2021 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» визначено принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво-важливих інтересів держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Беручи до уваги положення цього документа в частині ресурсного задоволення потреб оборони України, здійснено всебічний огляд та доцільності основних заходів, щоб забезпечити відповідність національної безпеки у військовій сфері заходам та завданням певних функцій, пріоритетів, концепцій, процедур та планів тощо.

Основними завданнями у стратегії визначені: оснащення підрозділів ЗС України та інших сил оборони найновішою зброєю, військовою та спеціальною технікою, а також забезпечувати ракетами та боєприпасами, враховуючи можливості оборонної промисловості, та поступово збільшувати кошти для задоволення потреб оборони України, збільшити можливості імпорту та залучення інвестиції. У планах придбання деяких високотехнологічних систем озброєння, військової та спеціальної техніки за кордоном, але потрібні додаткові кошти; визначення фінансового ресурсу, необхідного ЗС України та іншим видам сил оборони, визначатиметься із застосуванням сучасних методів оборонного планування та управління обороннми ресурсами з урахуванням можливостей державного бюджету для забезпечення належного утримання існуючих проектів та реалізації пріоритетних проектів із тривалим періодом; усунення зайвих спроможностей, Висновки та застарілих впровадження технологій, вдосконалення структури персоналу та раціональне управління, ефективне та прозоре використанням зменшене вивільнення ресурсів та додаткових оборонних ресурсів для розвитку сил оборони. Зменшення ризику корупції.

Також, важливим ресурсом для ЗС України та інших складових сил оборони й надалі залишатиметься міжнародна технічна допомога та підтримка країн-партнерів з питань військової освіти та навчання військ (сил), вдосконалення систем управління, автоматизації, логістики, медицини та забезпечення військового розвитку [45]. Реальні та науково-обґрунтовані напрями зниження витрат на оборону можна встановити лише на основі глибокого наукового аналізу всього спектра умов та факторів, що мають впливають на бойові можливості збройних сил. Це в свою чергу спонукає до посилення наукового супроводу фінансового забезпечення державних видатків на національну оборону, що дозволе подолати зазначені негативні тенденції у сфері фінансування потреб МО України.

Аналіз динаміки та структури видатків на потреби МО України впродовж 2014 – 2021 рр. дає змогу узагальнити основні проблеми, які мають місце у сфері фінансового забезпечення МО України: рівень наявного фінансового забезпечення потреб оборони не дає змоги належним чином зосередитись безпосередньо на розвитку, більша фінансового частина ресурсу виділеного спрямована на утримання особового складу; недосконаліть законодавства у сфері державних закупівель за напрямом забезпечення обороноздатності; недосконаліть бюджетного процесу, що проявляється, у тому числі з огляду на високу мінливість затверджених планів асигнувань, що викликано внесенням постійних змін та мінливості орієнтовних показників видатків; високий рівень корупції в Україні (за підсумками 2020 року Україна займає 117 місце зі 180 країн за індексом сприйняття корупції); недосконаліть системи управління.

Для подолання зазначених негативних тенденцій та проблем у сфері фінансування МО України в Україні необхідно забезпечити комплексне дослідження проблематики у предметній сфері, провести аналіз передового досвіду провідних країн світу щодо вирішення складних проблем у сфері підвищення обороноздатності, проаналізувати фактори негативного впливу на

функціонування системи ресурсного забезпечення потреб оборони та виробити науково обґрунтовані рішення щодо протидії їх впливу.

Після 24 лютого 2022 року Україна, крім тих підприємств, що були закриті у попередні роки, втратила ще десятки критично важливих виробництв. Зі 100 підприємств галузі, які мали найкращі фінансові показники за кілька років до вторгнення, щонайменше третина була обстріляна, знищена або перебувала у зоні бойових дій». Однак війна завжди є унікальною можливістю для розвитку промисловості, насамперед – оборонної. Для України це вікно можливостей тим більш перспективне, що вітчизняна оборонка може зробити технологічний ривок від спадщини Радянського Союзу, на якій вона й трималася всі роки Незалежності, до освоєння надсучасних технологій, якими з нами діляться оборонні галузі США й інших провідних країн світу. І це зовсім не далека перспектива або ефемерні плани, які всі ці роки будував український уряд – Міноборони Сполучених Штатів Америки заявило про намір «розгорнути в Україні фактично новий оборонно-промисловий комплекс». Ідеться про створення в Україні фактично нового оборонно-промислового комплексу, який буде спиратися на нові виробничі технології. Крім США, намір розгорнути виробництво в Україні заявляла Велика Британія, Німеччина та ще кілька європейських країн. Німеччина, наприклад, планує випускати в Україні бронетранспортери Fuchs та бойові машини піхоти Lynx. Звісно, йдеться не про повну заміну вітчизняних потужностей, а, скоріше, про перенесення в Україну власних виробничих циклів. Однак все це в будь-якому разі дає шанс вітчизняному ОПК на технологічний прорив [46].

Що стосується, власне, підприємств українського оборонного комплексу, то, вони наразі зосереджуються на закритті найнагальніших потреб української армії, пріоритетними серед яких є боєприпаси (насамперед – артилерійські), безпілотники, системи ППО та засоби радіоелектронної боротьби, ракети та бронетехніка. Лише бюджет розвитку вітчизняного ОПК (йдеться про розробку та впровадження нових технологій) у 2022 році

становив всього 2,5 млрд гривень, у 2023-му він зріс до 12 млрд, а у 2024 році має сягнути рекордної для України позначки у 51 млрд. Загалом же, можливості українського ОПК у 2023 році зросли втричі порівняно з 2022-м, а у 2024-му очікується зростання ще у шість разів [46].

У Державному бюджеті 2024 року на статтю «озброєння, військова техніка та боєприпаси» для ЗСУ виділяється 255 млрд гривень. З них на ракетне озброєння та боєприпаси передбачено 175 млрд. На закупівлю озброєння і військової техніки — 83,2 млрд, з урахуванням 30 млрд, які виділяються Міністерству цифровізації на закупівлю БПЛА. Загалом на закупівлю безпілотників передбачено понад 43 млрд грн. На ремонт озброєнь та військової техніки – 24 млрд грн. Більша частина фінансового ресурсу буде спрямована на завантаження виробничих потужностей оборонно-промислового комплексу України.

Наразі Збройні сили України використовують близько 70 різних модифікацій БПЛА. Сподіваємось, що у 2024 році потреби у цій надважливій зброї будуть закриті. Станом на кінець 2023 року нараховувалося понад 200 підприємств, які виробляли безпілотники для потреб армії, а кількість самих БПЛА у ЗСУ подвоювалася щомісяця. Нові реалії війни потребують розвитку і систем радіоелектронної боротьби, що також знайшло відображення у планах української оборонки, а міністерство оборони обіцяє «масштабувати» їх виробництво. Якщо говорити про бронетехніку, то тут, як і раніше, Україна критично залежить від постачання партнерів. Однак відомо, що Україна не лише виготовляє бронетранспортери та бойові броньовані машини, а й нарощує це виробництво, хоча раніше потужностей для цього у нашій країні не було. Наразі на підприємствах вітчизняного ОПК заплановано розмістити замовлення на понад 750 ББМ різних типів.

Загалом же зрозуміло, що у такі короткі строки Україна не може самостійно налагодити виробництво всіх необхідних озброєнь та засобів для забезпечення власних потреб. А до потреб оборони належать не лише, власне, зброя та боєприпаси, а ще й, наприклад, ті ж самі аптечки, черевики,

шкарпетки чи сухпайки. Останні, до речі, набрали прийнятних форм ще у 2017 році. Тому ясно, що більшість наших потреб і надалі забезпечують союзники. Деякі види озброєнь, наприклад, авіацію, Україна виробляти самостійно неспроможна, а про створення такого виробництва, якщо й буде таке бажання, можна говорити лише у дуже віддаленій перспективі.

Однак все ж можна сказати, що велика війна змусила українську владу відроджувати вітчизняний оборонно-промисловий комплекс, зосереджуючись не лише на тих підприємствах, які були зорієнтовані на експорт і приносили Україні та тим, хто ці підприємства контролює, валюту, а й на тих потужностях, які забезпечують внутрішні потреби країни. Після великої війни, оборонна промисловість має всі шанси перебудуватися відповідно до сучасних вимог і стати однією з наймодерніших у світі. До того ж озброєння, які вона випускає та випускатиме, будуть перевірені реальними бойовими діями, а не просто випробувані на полігонах, що в рази підвищить їхню конкурентоспроможність і попит.

Висновки до розділу 2

Для забезпечення стійкості державного бюджету в умовах нестабільності Україні слід продовжувати співпрацю з міжнародними фінансовими інституціями для залучення додаткових ресурсів. Важливо підвищувати ефективність бюджетного управління, зокрема у сфері витрат на оборону, соціальну підтримку та відбудову зруйнованої інфраструктури. Пріоритетним завданням є оптимізація видатків, особливо в умовах обмежених ресурсів, а також поступове збільшення інвестицій у відновлення економіки та інфраструктури, а також підтримку інновацій. Варто звернути увагу на покращення адміністрування податкових надходжень і зменшення залежності від неподаткових джерел доходів. З огляду на високу частку поточних видатків, доцільно знаходити шляхи для зростання капітальних інвестицій. Паралельно з відновленням економіки важливо підтримувати стійкість соціальних програм для захисту найбільш уразливих груп населення та внутрішньо переміщених осіб. Довгострокова бюджетна стратегія повинна враховувати можливі нові виклики та загрози, що потребуватиме подальшої адаптації фінансової системи. Перспективою подальших розвідок є аналіз впливу міжнародної допомоги на стабілізацію Державного бюджету України, а також створення державою сприятливих умов для відновлення економічного потенціалу та повернення в Україну громадян, які змушені були залишити її через війну.

Висновки щодо виконання бюджету 2024 року дозволили сформулювати такі пропозиції щодо удосконалення бюджетного процесу у 2025 р.: уникати практики ініціювання внесення змін до закону про державний бюджет в частині збільшення доходів за рахунок джерел, передбачених змінами до податкового законодавства, які не набрали чинності на день внесення на розгляд ВРУ законопроєкту щодо змін до закону про державний бюджет; доручити Мінфіну разом з ДПС розробити план заходів щодо зменшення податкової заборгованості суб’єктів господарювання перед державним

бюджетом; доручити головним розпорядникам вжити заходів щодо зменшення і недопущення зростання простроченої дебіторської заборгованості; затвердити до 31 грудня 2025 року Стратегію управління державним боргом на 2026 – 2028 роки, як це визначено пунктом 311 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» БКУ; посилити контроль за своєчасним поданням головними розпорядниками проєктів рішень про порядки й умови надання та розподіл субвенцій з урахуванням термінів, визначених частиною другою статті 97 БКУ, а також помісячного розпису державного бюджету, для забезпечення проведення в повному обсязі запланованих видатків; доручити Мінрозвитку підготувати проєкт рішення КМУ про надання за рахунок залишків коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії субвенції місцевим бюджетам на завершення проєктів (об'єктів, заходів), реалізація яких у 2023 – 2024 роках здійснювалася за рахунок коштів цього фонду; вжити заходів щодо погашення простроченої заборгованості перед державним бюджетом за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії, із застосуванням визначених статтею 17 БКУ механізмів погашення (списання) такої заборгованості; підготувати і внести на розгляд ВРУ законопроєкт щодо врегулювання питання списання заборгованості за середньостроковими позиками та безвідсотковими позичками, наданими місцевим бюджетам у 2009 – 2014 рр. за рахунок коштів ЄКР, яка перебуває на обліку в Казначействі.

Вивчення проблематики сектору безпеки і оборони в умовах ведення збройної боротьби є одним із найголовніших завдань у сфері державного управління і бюджетного планування. Ідентифікація слабких місць та прогалин у функціонуванні систем забезпечення потреб оборони дозволить підвищити ефективність використання державних ресурсів, оптимізувати та адаптувати визначити напрями систему ресурсного забезпечення. Набуття визначених у ході оборонного планування спроможностей військ (сил) безумовно залежить від ефективного, належного, вдосконалення існуючих механізмів, фінансового забезпечення. Однак все ж можна сказати, що велика

війна змусила українську владу відроджувати вітчизняний оборонно-промисловий комплекс, зосереджуючись не лише на тих підприємствах, які були зорієнтовані на експорт і приносили Україні та тим, хто ці підприємства контролює, валюту, а й на тих потужностях, які забезпечують внутрішні потреби країни. Після великої війни, оборонна промисловість має всі шанси перебудуватися відповідно до сучасних вимог і стати однією з наймодерніших у світі. До того ж озброєння, які вона випускає та випускатиме, будуть перевірені реальними бойовими діями, а не просто випробувані на полігонах, що в рази підвищить їхню конкурентоспроможність і попит.

РОЗДІЛ 3
УДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ НА ЗАСАДАХ ПРІОРИТЕТНОСТІ РОЗВИТКУ ОБОРОННОЇ ГАЛУЗІ

3.1. Євроінтеграційний вектор фінансування Збройних Сил України під час повномасштабної війни

В умовах російської агресії стан фінансування Збройних Сил України є важливим з огляду на безпосередній вплив на результат бойових дій, майбутнє країн Європи та на подальше просування України євроінтеграційним шляхом. Базою адміністративно-правового регулювання фінансування сектору безпеки й оборони, у т. ч. ЗСУ є: Стратегія воєнної безпеки України, Стратегія національної безпеки України, Закон України «Про національну безпеку України», щорічні закони «Про Державний бюджет України». Серед основних проблем у сфері фінансування ЗСУ виокремлено такі: бюджет України не є бюджетом розвитку; обсяги бюджетних видатків залежать від благодійної, гуманітарної та міжнародної технічної допомоги; неефективна структура видатків оборонного бюджету; відсутність об'єктивних можливостей зростання власних доходних джерел. Ці недоліки стали однією з причин неготовності України до захисту своїх кордонів та суттєвих втрат під час російської агресії протягом 2022 – 2023 рр. Це переконує у необхідності дотримання чинного законодавства України, яке поєднує адміністративно-правові і фінансово-правові засади регулювання сфери безпеки і оборони в Україні у т. ч. ЗСУ.

Перемогу над ворогом можна здобути тільки забезпечивши єдність роботи тилових структур, спрямованих на зростання економічних показників діяльності, наявності достатньої кількості зброї, використовуваної у ході виконання завдань з оборони держави та рівня майнового і харчового забезпечення військових підрозділів, що закономірно стосується саме питань фінансування, зокрема ЗСУ.

В цілому в Україні правовою основою діяльності ЗСУ є Конституція України, Закони України “Про Збройні Сили України”, “Про військовий обов’язок і військову службу”, “Про оборону України”, “Про національну безпеку України”, статути ЗСУ, інші закони України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародні договори України, що регулюють відносини в оборонній сфері. Одним із основних документів для діяльності ЗСУ є Воєнна доктрина, згідно якої формується програма оборони країни. Першу редакцію Воєнної доктрини України затверджено Постано 577 Серія ПРАВО. Випуск 80: частина 1 вою Верховної Ради України від 19.10.1993 р. № 3529-XII, де йшлося про принципи оборонної достатності та дотримання «позаблокового статусу». Реалізація таких принципів можлива тільки в країнах з міцною економікою і потужними збройними силами, однак, в Україні на той час при зупинилися інвестиційні процеси, спостерігався найвищий рівень гіперінфляції – це не могло сприяти позитивному прогнозу щодо ефективності наслідків рішень, задекларованих у Воєнній доктрині. Водночас відмова Україна від ядерної зброї, на виконання положень Концепції оборони і бу дівництва Збройних Сил України, ухваленої Верховною Радою України 11.09.1991 р. та рати фікація у 1992 році Договору про звичайні збройні сили в Європі, призвели до встановлення для України гранично допустимих меж чисельності ЗСУ (4080 танків, 5050 бойових машин, 4040 артилерійських систем, 1090 бойових літаків, 330 бойових гелікоптерів) [47 – 51].

З підписанням Україною у 1994 р. Будапештського меморандуму та з відмовою у 1996 р. від 1944 стратегічних ядерних боєголовок, 2500 тактичних ядерних боєголовок, більше 1000 крила тих ракет повітряного базування з ядерними зарядами, наша держава офіційно втратила ядерний статус, що повністю відповідало положенням Воєнної доктрини 1993 року. У цьому зв’язку Укра їна, уникнувши міжнародної ізоляції (як можливого наслідку відмови від без’ядерного статусу), стикнулася з повною відсутністю у вказаному меморандумі юридично зобов’язуючих положень щодо забезпечення недоторканості українських кордонів, що, як виявилось у 2022

році, стало однією з основних причин російського вторгнення на територію суверенної і незалежної держави [52]. Воєнна доктрина, затверджена 02.09.2015 р. Указом Президента України Петра Порошенка [53], передбачала «реформування Збройних Сил України з метою досягнення оперативної і технічної сумісності зі збройними силами держав – членів НАТО». Указом Президента України Володимира Зеленського від 25.03.2021 р. № 121/2021 Про рішен ня Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію воєнної безпеки України» Во єнна доктрина України як концепція національної безпеки була скасована та замінена Стратегією воєнної безпеки [54], де вперше в історії України передбачено запровадження комплексного все осяжного підходу до оборони в умовах воєнної загрози національній безпеці, зокрема поєднання воєнних і невоєнних засобів задля воєнної безпеки – всеохоплюючої оборони.

Відповідно до Стратегії національної безпеки України (Безпека людини – безпека країни) [55] передбачається “удосконалення бюджетної політики у секторі безпеки і оборони шляхом раціо нального розподілу видатків на розвиток, бойову підготовку і оперативну діяльність відповід но до найкращих практик держав – членів НАТО”, а також “застосування програмно-цільово го підходу до визначення обсягів фінансових і матеріально-технічних ресурсів, необхідних для ефективного функціонування сектору безпеки і оборони” [55]. Крім того, у Законі України “Про національну безпеку України” [56] вказано, що щорічне бюджетне фінансування сектору безпеки і оборони здійснюється за рахунок і в межах коштів, визначених у законі про Державний бюджет на відповідний рік та має становити не менше 5 % від валового внутрішнього продукту (далі – ВВП), з яких не менше 3 % – на фінансування сил оборони. Отже, всі згадані нормативні акти є базою адміністративно-правового регулювання фінансування сектору безпеки й оборони, у т. ч. ЗСУ. Саме у цьому контексті важливими є щорічні закони “Про Державний бюджет України”, які безпосередньо впливають на діяльність ЗСУ.

Так, згідно з додатками до цих законів на відповідні роки, протягом 2016−2021 рр. бюджетне фінансування Міністерства оборони України становило 2,1−2,4 % до обсягу ВВП, за винятком 2020 року, коли цей відсоток зріс до 3,2 %, що було зумовлено не збільшенням обсягів фінансування, а зменшенням курсу дол. США, оскільки обрахунки здійснено в іноземній валюті (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Обсяги фінансування Міністерства оборони України у 2016–2023 рр.

Роки	Обсяг фінанс., млрд грн	Зростання до поп. року, р.	Курс дол. США, грн**	Обсяг фінанс. в дол. США, млрд дол. США	Зростання до поп. року, р.	Обсяг ВВП, млрд дол. США	% до ВВП
2016	51,1	1,1	23,488	2,2	0,7	93,3	2,4
2017	64,0	1,3	25,638	2,5	1,1	112,2	2,2
2018	82,2	1,3	28,067	2,9	1,2	130,8	2,2
2019	101,1	1,2	27,688	2,7	0,9	153,8	2,4
2020	116,6	1,2	23,293	5,0	1,9	155,6	3,2
2021	120,1	1,03	28,605	4,2	0,9	200,1	2,1
2022	920,5	**7,7**	27,21	33,8	**8,1**	160,5	21,1
2023	1131,8	1,2	36,57	30,9	0,9	–	–

З даних, наведених у таблиці 3.1, видно, що обсяги фінансування Міністерства оборони України у національній валюті щороку збільшувалися (в 1,2−1,3 р.), проте, у перерахунку в долари США у 2017–2019 рр. ця сума складала тільки близько 2,5−2,9 млрд дол. США. До прикладу: обсяг видатків на аналогічні цілі становлять у США – близько 600−650 млрд дол. США, У Китаї – 215−250 млрд дол. США, у росії – 70 млрд дол. США. В умовах триваючого військового конфлікту важко пояснити такі мізерні обсяги публічних видатків на вкрай важливий сектор держави хоча б з позиції дотримання одного із принципів бюджетної системи України, передбаченого п. 6 ст. 7 Бюд жетного кодексу України [57] – ефективності та результативності, особливо з огляду на структуру видатків.

Щодо бюджетних показників 2024 року, то основним пріоритетом таки визначено сектор без пеки і оборони. За даними Міністерства фінансів України, на його фінансування передбачено 1693 млрд грн (21,6 % ВВП) або 51 % всіх видатків Державного бюджету [58]. При цьому, в Україні із загальної

суми видатків 75 % коштів спрямовується на утримання армії, а тільки 20−25% – на модернізацію і закупівлю нових систем озброєння. На 2023 рік на ці цілі передбачено 255 686 млн грн (22,6 %), при міжнародній нормі: 40 % бюджету – на утримання армії, 30 % – на бойову підготовку і 30 % – на закупівлю нового озброєння [59]. Крім того, починаючи з 2019 року, з Державного бюджету зовсім пропав рядок «Видатки Міністерства оборони України на реалізацію заходів щодо підвищення обороноздатності і безпеки держави», який знову з'явився тільки у 2022 році, з часткою у розмірі 1,7 %. У 2023 р. видатками, обсяг яких прямує до нуля, є видатки на утилізацію боєприпасів, рідинних компонентів ракетного палива, озброєння, військової техніки та іншого військового майна, забезпечення живучості та вибухопожежобезпеки арсеналів, баз і складів ЗСУ (9,3 млн грн – 0,001 %), що є об'єктивно зумовленим наслідком бойових дій. Фактичний стан фінансування публічних видатків на ЗСУ до 2022 року свідчить не тільки про недостатні обсяги коштів Державного бюджету України, які спрямовувались на окреслені цілі, але й на наявність серйозних диспропорцій у їх структурі – оборонний бюджет України ніколи не був бюджетом розвитку, який спроможний забезпечити надійну обороноздатність держави.

Характерною особливістю бюджетних видатків Міністерства оборони України в умовах во єнного стану (у 2022−2023 рр.) є суттєве їх збільшення по спеціальному фонду Державного бю джету з 1,4 млрд у 2020−2021 рр. до 69,0 млрд грн у 2022 р. і до 100,6 млрд грн у 2023 р. Значну частку надходжень на рахунки спеціального фонду державного бюджету органів сектору безпеки й оборони України становить благодійна, гуманітарна та міжнародна технічна допомога, значна частина якої надходить з Європейського Союзу переважно у кредитній формі (4 868 млн дол. США) та від США у формі грантів (8 490 млн дол. США) [60]. Водночас важливо зауважити, що донорська допомога надходить нерегулярно і в менших обсягах, ніж обіцяно партнерами.

Витрати на оборону беруться до уваги при підрахунку рейтингу найсильніших військових держав світу, який щорічно складається

організацією Global Fire Power, що оцінює військовий потен ціал більше 100 країн світу, ураховуючи крім названого ще 50 факторів, серед яких потужність військово-повітряних і морських сил, кількість морських портів і діючих аеропортів, протяжність дорожніх шляхів, людські ресурси тощо. Згідно такого рейтингу, у 2016 р. Україна займала 30-ту позицію (після Греції та Швеції) [61].

Збільшення обсягів видатків у 2022 році у 8 разів порівняно з показником 2021 року та зростання їх частки до обсягу ВВП до 21 % дозволили посісти 22 місце серед 140 найпотужніших армій світу. Однак, видатки, спрямовані у 2022 році на фінансування Міністерства оборони України у розмірі 33,8 млрд дол. США, дорівнювали тільки половині оборонного бюджету країни-агресора. У 2023 році у рейтингу найпотуж ніших армій світу за версією Global Fire Power Україна вже піднялася на 15 місце [62]. Суттєве зростання обсягу видатків на ЗСУ зокрема і в цілому на оборону і безпеку зумовлює необхідність у збільшенні доходних бюджетних джерел. В середньому 55 % потреби в додатково му фінансуванні бюджету у 2022 році покривалось за рахунок іноземної допомоги. Крім того, до таких джерел також належали емісія гривні (18 %) та військові облігації (8 %) [60].

З наведених показників видно, що для України є вкрай важливою і необхідною співпраця в рамках Європейської політики безпеки і оборони та військове двостороннє співробітництво з країнами-членами ЄС, що є також одним із зобов’язань, які Україна взяла на себе відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС. Президент України наголосив, що в Україні зараз відбу вається битва за майбутнє всієї Європи. Крім фінансування сектору безпеки й оборони, ЗСУ, як під час війни, так і після неї Україна потребуватиме великих за обсягом фінансових ресурсів для відбудови житла, соціальної інфраструктури, відновлення виробничих активів, промисловос ті, досягнути яких самостійно в нинішніх реаліях неможливо. Отже, до основних проблем, наявних в Україні, у сфері фінансування ЗСУ, належать такі: бю джет України не є бюджетом розвитку; залежність обсягів видатків від благодійної, гуманітарної та

міжнародної технічної допомоги, що надається іноземними державами; неефективна структу ра видатків оборонного бюджету; відсутність об'єктивних можливостей зростання власних до ходних джерел та ін. Окремою проблемою є зловживання з бюджетними коштами при здійсненні публічних закупівель у секторі безпеки і оборони держави [63].

Отже, постійне скорочення матеріальних, людських, фінансових ресурсів, які повинні забезпечувати оборону держави, у т. ч. через діяльність ЗСУ, стало однією з причин неготовності України до захисту своїх кордонів і територіальної цілісності та суттєвих втрат під час російської агресії протягом 2022 – 2023 рр. Це переконує у необхідності дотримання чинного законодавства України, яке поєднує адміністративно-правові і фінансово-правові засади регулювання сфери безпеки і оборони в Україні в цілому (і діяльності та фінансування ЗСУ зокрема) в частині обсягів публічних видатків, спрямованих на вказані цілі.

Зростання обсягів бюджетних надходжень можна досягнути через модернізацію оборонно-промислового комплексу, які доцільно спрямувати у т.ч. на фінансування ЗСУ. Активізація ЄС щодо виробництва товарів військового призначення для власної оборони має стати базою кооперації України і ЄС у військово-промисло вій сфері, що також є одним із напрямів подолання вказаних вище проблем.

Актуальним на сьогодні є об'єднання зусиль не тільки вітчизняних представників військових структур, але і зарубіжних, зокрема європейських колег, необхідно укладення низки довгострокових контрактів для виробництва зброї для України, які будуть профінансовані урядами США, Німеччини, Данії, Великої Британії, Нідерландів, Норвегії та інших країн-партнерів упродовж наступних 2-3 років. Закономірним на сьогодні залишається те, що без трансфертів ЄС Україна навряд чи зможе забезпечити економічне зростання у повоєнний період і зростання доходів бюджетів різного рівня та населення. Саме це визначає необхідність у євроінтеграційному векторі подальшого розвитку України.

Залучення прямих іноземних інвестицій для повоєнної відбудови є ще одним необхідним кроком, який вимагає відміни будь-яких регулюючих державних важелів цих процесів, з метою прогресивного зростання економіки. Наближення України до повноправного членства в ЄС крім усього іншого нарівні з державним вітчизняним фінансуванням та залученням приватного капіталу потребуватиме фінансування інфраструктурних проектів з відповідних фондів ЄС (як публічних коштів). Такі процеси вимагають максимальної прозорості, підзвітності та контролю, реалізація яких є завданням як політиків, громадськості, так і науковців.

До основних рекомендацій щодо удосконалення системи управління оборонними ресурсами та оборонного менеджменту в Україні, з урахуванням досвіду іноземних країн можна віднести:

по-перше, потрібно враховувати важливість розвитку науково-технічного потенціалу та інновацій у сфері оборони. Необхідно стимулювати наукові дослідження, розробки та впровадження нових технологій, що дозволять підвищити ефективність застосування зброї та військової техніки;

по-друге, важливо покращити систему управління оборонними ресурсами, забезпечивши ефективне використання фінансових ресурсів та оптимізацію витрат. Для цього потрібно використовувати сучасні методи управління, такі як стратегічне планування, проектний менеджмент та інші.

по-третє, необхідно забезпечити ефективність системи управління персоналом в армії та інших військових формуваннях. Для цього важливо підвищувати кваліфікацію та компетентність персоналу, а також забезпечувати мотивацію та соціальний захист військовослужбовців;

по-четверте, потрібно забезпечити високий рівень взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями у сфері оборони. Важливо вести співпрацю з країнами партнерами, обмінюватися досвідом та знаннями, а також підтримувати належний рівень взаємодії з міжнародними організаціями, такими як НАТО та ООН, з метою забезпечення міжнародної безпеки та стабільності;

по-п'яте, важливо забезпечити ефективний контроль за виконанням заходів з підвищення ефективності управління оборонними ресурсами та оборонного менеджменту. Для цього потрібно використовувати сучасні інструменти та методи моніторингу та оцінювання результатів.

3.2. Трансформація принципів формування політики фінансування видатків Державного бюджету на потреби оборони під час повномасштабної війни в Україні

У деяких європейських країнах серед принципів бюджетного процесу виділяють такі, як: узгодженість бюджетів із загальнодержавними стратегічними пріоритетами; перспективність бюджетів і забезпечення виконання сере дньострокових прогнозів; відкритість, прозорість та доступність бюджетних документів та даних; всеосяж ність та реалістичність бюджетного процесу; ефективність використання коштів, оцінка та співвідношення ціни і якості; взаємообумовленість бюджетних прогнозів, бюджетних планів та бюджету [64]. Що стосується змістовного наповнення кожного з названих принципів, то воно також є суттєво відмінним.

Приміром, при формуванні річного бюджету Європейського Союзу в основу покладаються такі основні засади: *принцип збалансованості, розрахункової валюти, універсальності, деталізації, прозорості, економічної ефективності, публічності та бюджетної дисципліни*. Так, *принцип збалансованості бюджетних доходів і видатків* забезпечується багатьма правовими нормами, зокрема й такими, що передбачають заборону ЄС та його інституціям використовувати кредитні кошти в рамках бюджету. Також він визнає неприйнятним використання окремих джерел доходів для цільового фінансування заздалегідь визначених статей видатків. Окрім того, із метою дотримання бюджетної дисципліни ЄС не ухвалює жодних актів, які можуть мати значні бюджетні наслідки, не переконавшись, що видатки можуть бути

профінансовані в межах власних ресурсів та з дотриманням багаторічних фінансових рамок.

Тож політика бюджетних видатків ЄС підпорядкована таким ідеям: бюджетне фінансування має сприяти збалансуванню економічного становища країн-членів і подолати соціальну нерівність; оптимально представляти інтереси найбідніших держав, а також право розвинених країн на спільне використання фінансових ресурсів бюджету ЄС; під час використання коштів має дотримуватися бюджетна дисципліна та економічна ефективність, а також має бути забезпечена публі чність [65, с. 334].

Принцип розрахункової валюти передбачає, що бюджет і всі рахунки ведуться в євро. Це положення передбачено в Договорі про функціонування Європейського Союзу [66], а отже, є фундаментальним для всіх сфер суспільного життя.

Принцип універсальності означає, що сукупний дохід повинен покривати всі витрати ЄС.

Принцип деталізації полягає в тому, що видатки мають цільове призначення й не можуть бути використані на щось інше. Фінансовий регламент передбачає процедуру, яка дозволяє передачу окремих асигнувань у відповідному порядку.

Принцип прозорості спрямований на забезпечення публічності інформації про бюджетні процеси. Бюджет ЄС публікується в Офіційному журналі ЄС. Публікація бюджету відбувається протягом трьох місяців з дня його оголошення Президентом Європейського Парламенту. У «Офіційному віснику» також публікуються консолідовані бухгалтерські звіти та звіти про бюджетний і фінансовий менеджмент кожної з інституцій ЄС [67].

Незважаючи на практично трирічний період від повномасштабного вторгнення, питання щодо перегляду підходів до здій снення витрат із публічних фондів, створення системного та якісного регулювання державою бюджетних витрат в Україні залишаються актуальними.

Війна, з одного боку, виявилась «перевіркою на міцність» усієї фінансової сис теми, і бюджетної зокрема, з іншого, підняла на поверхню її проблеми, яким і в мирних умовах, умовах економічного зростання, не приділялося достатньо уваги.

Особливі умови формують зміст того спеціального правового режиму, який буде застосовуватися в конкретній ситуації, адже такий режим може поєднувати різноманітні типи правового регулювання й забезпечувати комплексний вплив на суспільні відносини. Вибір певного режиму залежить від тих умов, які ми називаємо особливими, ступеня кризовості надзвичайної ситуації й характеристики її елементів, наприклад, ступеня й виду загрози безпеки; характеру уражаючих факторів; масштабності й часового аспекту надзвичайної ситуації; різнопорядковості наслідків тощо. Тож у цьому контексті вкрай важливим видається наявні умови характеризувати реально, без підміни понять. Правовий режим воєнного стану є специфічним правовим становищем, що встановлюється в державі в разі загрози або факту виникнення воєнного конфлікту чи іншої надзвичайної ситуації, що загрожує безпеці та стабільності країни. Основною метою воєнного стану є забезпечення можливостей для ефективного управління та координації заходів в умовах воєнної загрози або конфлікту. Воєнний стан передбачає обмеження деяких громадянських прав і свобод, зокрема права на збори, свободи слова та інших, що можуть бути обмежені для забезпечення безпеки й стабільності.

Цілком логічно, що в умовах воєнного стану пріоритети бюджетних видатків змінюються, більше фінансових ресурсів спрямовується на потреби оборони, безпеки, медичної допомоги та інших сфер, пов’язаних із військовими діями. Так, унаслідок широкомасштабної агресії росії проти України суттєво трансформовано підходи й до наповнення грошовими коштами публічних фондів, і особливо фінансування потреб, визначених актами бюджетного законодавства.

При запровадженні відмінного від загального правового режиму, яким є воєнний стан, контент принципів бюджетної системи змінюється. При цьому це стосується й загальноправових принципів, і галузевих.

Так, згідно із п. 8 ч. 1 ст. 7 Бюджетного кодексу України, *принцип цільового використання бюджетних коштів* означає, що бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями. Водночас цей принцип в умовах воєнного стану передбачає відповідний перерозподіл коштів, за якого видатки, які здійснюються з бюджету, мають спрямування передусім на досягнення конкретних цілей, пов'язаних із забезпеченням безпеки, оборони та відновленням національної інфраструктури. Це означає: *по-перше,* зміну пріоритетності видатків на користь оборонних потреб, адже генеральною метою використання бюджетних коштів під час правового режиму воєнного стану стає саме забезпечення безпеки та оборони країни. Фінансові ресурси спрямовуються на підтримку воєнних заходів, розробку та виробництво зброї, забезпечення військового персоналу тощо; *по-друге,* мінімізацію витрат, ефективне управління коштами, уникаючи корупції; *по-третє,* розподіл коштів за пріоритетами. Ідеться про те, що фінансові ресурси спрямовуються на ті сфери, які мають найбільш важливе значення для забезпечення оборони та безпеки, приміром, це може включати розробку та вдосконалення військової техніки, забезпечення військового медичного обслуговування, кібербезпеку тощо; *по-четверте,* в умовах воєнного стану особливо важливо забезпечити прозоре використання бюджетних коштів та звітність перед громадськістю. Державні органи повинні бути відповідальними за ефективне та чесне використання фінансових ресурсів; *по-п’яте,* зважаючи на впровадження середньострокового планування в бюджетний процес, при плануванні видатків із публічних фондів також потрібно тримати вектор на відновленні інфраструктури після війни. Тож принцип цільового використання бюджетних коштів також має передбачати в змісті планування фінансових ресурсів для

відновлення національної інфраструктури та економіки після закінчення війни.

Інший принцип – прозорості, що означає інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів. Він певним чином зобов'язує органи влади оприлюднювати, надавати інформацію про бюджет та хід бюджетного процесу, а також звіти про виконання бюджетів відповідного рівня (державного й місцевих бюджетів) в установлений Бюджетним кодексом України термін та у визначених засобах масової інформації. У той же час допускається виключення окремих видатків із такої інформації про бюджет у тому разі, якщо це стосується державних інтересів та / або пов'язано зі зберіганням державної таємниці (таємних видатків) [68]. Також Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» визначено умови та порядок забезпечення доступу до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного й місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної й комунальної власності, фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування [69]. Завдяки цьому принципу бюджетного процесу відбувається своєрідний контроль за діяльністю всіх його учасників, відображаються цілі використання бюджетних коштів, дотримання встановлених законодавством строків на кожній стадії бюджетного процесу. У період дії воєнного стану цей принцип набуває також дещо іншого забарвлення. Так, бюджетна діяльність, фінансові рішення повинні бути відкритими, доступними та зрозумілими для громадськості. Саме прозорість допомагає забезпечити довіру громадськості до використання бюджетних коштів на потреби оборони та безпеки, що має величезне значення, адже громадяни мають право знати, яким чином їхні податки використовуються під час воєнного стану. Окрім того, прозорість дозволяє контролювати витрати та видатки в таких надзвичайних умовах.

Ми сьогодні спостерігаємо, як громадськість, засоби масової інформації та незалежні організації відстежують процедури бюджетування, чим зменшується ризик корупції та зловживань бюджетними коштами, виявляються недоречні видатки та висуваються питання до розпорядників бюджетних коштів. Через це ми спостерігаємо, що міжнародні партнери також більше довіряють Україні, де бюджетні процеси є прозорими. Як насідок, це може позитивно вплинути на можливість залучення інвестицій навіть в умовах воєнного стану.

Принцип самостійності. Ця засада має вагоме значення для місцевих бюджетів, оскільки реалізується завдяки правам органів влади та місцевого самоврядування на самостійний розгляд і затвердження бюджетів і шляхом закріплення за відповідними бюджетами розміру доходів, що дає змогу здійснювати фінансування мінімально необхідних видатків. Ідеться про реалізацію конституційних приписів, зокрема ст. 142 Конституції України, якою закріплено участь держави у формуванні доходів бюджетів органів місцевого самоврядування із фінансовою підтримкою місцевого самоврядування [68]. Аналізований принцип останніми роками розглядався в контексті проведення бюджетної децентралізації (суть якої полягала в: розширенні самостійності місцевих бюджетів через можливість їх прийняття незалежно від прийняття державного бюджету; підвищенні платоспроможності громад (закріплено близько 50 джерел доходів); запровадженні стимулювання територіальних громад до об'єднання та переходу на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом та ін.). Це ставило наголос на тому, що головною ознакою самостійності місцевих бюджетів мало стати не тільки нормативно-правове визнання їх такими, а й їхня фактична самодостатність, що передбачала спроможність повноцінно профінансувати заплановані видатки місцевих бюджетів за рахунок саме власних дохідних джерел, а не дотаційних чи субвенційних коштів Державного бюджету України. Із широкомасштабним вторгненням досліджуваний принцип також набуває іншого контексту.

Так, різні рівні влади (державний і місцеві) мають певний ступінь фінансової та бюджетної автономії під час війни, рішення щодо видатків та доходів на місцевому рівні більше позв'язуються з конкретними потребами та обставинами територіальних громад, розподіл фінансових ресурсів здійснюється за місцевими потребами, що є важливими для відновлення країни після війни. Водночас сьогодні багато територій деокуповано, наявні численні руйнування, місцеві податки, які є джерелом наповнення місцевих бюджетів, не сплачуються через закриття й релокацію бізнесу, міграцію населення тощо. До цього додамо, що різні регіони мають різні потреби та виклики під час воєнного стану. Тож, з одного боку, принцип самостійності дозволяє місцевим органам влади звертати більше уваги на свої конкретні потреби, бути більш гнучкими щодо рішень в умовах кризи, коли потреби змінюються динамічно, а з іншого – територіальні громади не в змозі самостійно приймати виклики, що постають перед ними, без підтримки на державному рівні. Тож місцеві бюджети сьогодні не можуть бути максимально фінансово незалежні від держави в контексті фінансового забезпечення відповідних територій.

Принцип збалансованості, який означає, що повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягові надходжень бюджету на відповідний бюджетний рахунок, також набуває іншого контексту. Воєнний стан актуалізує, що бюджетна політика та видатки повинні бути ретельно плановані та збалансовані, і відбувається це з урахуванням конкретних потреб і обмежень, які виникають у зв'язку з необхідністю здійснення збройної відсічі. Зважаючи на потребу величезних коштів на оборону, дефіцит фінансових ресурсів стає неминучим. Держава за таких умов повинна ретельно планувати свої видатки та доходи, визначати пріоритетні напрями витрат, розміри доходів, що можуть зберігатися під час такої кризової ситуації, та резервів для непередбачених витрат. Принцип збалансованості підкреслює необхідність забезпечення достатньої кількості фінансових ресурсів для оборонних потреб, одночасно забезпечуючи фінансування інших важливих галузей, таких як

охорона здоров'я, освіта й соціальна підтримка та ін. Він вимагає ефективного управління бюджетними коштами, адекватного контролю та моніторингу видатків, щоб уникнути недофінансування важливих сфер або неправомірного використання коштів.

Принцип ефективності та результативності бюджетної системи в умовах воєнного стану підкреслює необхідність максимально ефективного використання фінансових ресурсів для досягнення конкретних цілей оборони та безпеки, забезпечення найкращого можливого результату в критичних ситуаціях. Видатки бюджетів мають бути відповідними до потреб та ефективно впливати на забезпечення оборони й безпеки. Особливо важливою вважаємо ту обставину, що принцип ефективності передбачає розробку стратегічних планів використання коштів, які спрямовані на досягнення конкретних оборонних цілей та безпеки. Це включає визначення пріоритетів, стратегій та дій для забезпечення оптимальних результатів. Із цією метою має здійснюватися постійний аналіз витрат та результатів, щоб позначити можливості для покращення та корекції, уникнути неефективних витрат та спрямувати кошти на фінансування пріоритетних напрямів. При цьому потрібно враховувати, що під час воєнних дій стає нагальною необхідність змінювати пріоритети та напрями витрат відповідно до умов кожного дня.

Принцип субсидіарності в бюджетній системі в умовах воєнного стану передбачає, що рішення щодо видатків та алокації ресурсів мають бути реалізовані на тому рівні влади, на якому це можливо та найбільш ефективно. Основна ідея цього принципу полягає в тому, що завдання та обов’язки повинні бути розподілені між центральним і місцевими органами влади відповідно до їхньої компетенції та потреб. У воєнний період це включає делегування певних повноважень місцевим органам влади для ефективного управління оборонними ресурсами на місцевому рівні. Субсидіарність допомагає уникнути надмірної централізації та забезпечити раціональне використання оборонних ресурсів на місцевому рівні, зокрема там, де місцеві органи влади краще розуміють конкретні потреби та обставини. Окрім того,

цей принцип сприяє розвиткові партнерства та співпраці між центральним і місцевими органами влади, взаємодії та обміну інформацією, допомагає забезпечити більш ефективне й гнучке управління оборонними ресурсами на різних рівнях влади.

Отже, Україна, зважаючи на широкомасштабне вторгнення, набуває нового досвіду в реалізації бюджетних відносин. Тож подальша розбудова української державності та утвердження України як незалежної соціальної держави безпосередньо пов'язані з трансформацією й системи публічних фінансів країни загалом, і системи видатків із публічних фондів – бюджетів зокрема, а також удосконаленням правового регулювання діяльності суб'єктів, що здійснюють у межах своєї компетенції публічну фінансову діяльність. На цьому шляху відповідними орієнтирами виступають принципи, що є фундаментальними засадами, які визначають основні цінності та підходи, що лежать в основі розробки, інтерпретації та застосування нормативно-правових актів, які їх регулюють, визначають цілі та спрямованість правової регламентації фінансових відносин, указують на те, які цінності та ідеї мають бути забезпечені через фінансові закони. Вони забезпечують узгодженість між різними положеннями нормативно-правових актів, стають дієвим засобом при вирішенні суперечок і конфліктів, забезпечуючи єдність у системі й права в цілому, і фінансового чи бюджетного зокрема. Зміст принципів бюджетної системи, принципів бюджетного процесу, принципів використання коштів публічних фондів у період дії правового режиму воєнного стану суттєво змінюється. Основний вектор таких трансформацій пов'язаний із необхідністю забезпечення національної безпеки й оборони, відновлення країни за рахунок ефективного та відповідального використання фінансових ресурсів бюджетів та інших публічних фондів. Особливого значення набуває також необхідність забезпечення балансу між самостійністю та координацією дій державних і місцевих органів влади, щоб забезпечити цілеспрямоване використання бюджетних коштів у воєнний період.

3.3. Модель державно-приватного партнерства під час війни та повоєнного відновлення: адаптація зарубіжного досвіду фінансування пріоритетних напрямів

Парадигма фінансування видатків Державного бюджету України в умовах воєнної та післявоєнної соціально орієнтованої ринкової економіки спрямована на вирішення трьох ключових завдань:

– достатність фінансування оборонного сектора України, осучаснення армії України;

– системне нарощування основних макропоказників економічного добробуту України, зокрема надходження нових іноземних інвестицій;

– справедливість та повнота системи соціального забезпечення незахищених верств населення, зокрема пенсіонерів, членів багатодітних сімей, інвалідів, а також учасників бойових дій тощо.

Зарубіжні класики економічної теорії пояснювали фінансування та необхідність підтримки обороноздатності країни таким чином. У праці «Дослідження про приро ду та причини багатства народів» (1779 р.) Адам Сміт зазначав: «…захист суспільства від насилля інших незалежних суспільств постійно потребує все більших і більших витрат, в міру того, як суспільство розвивається і цивілізується» [70, с. 664]. Своєрідний погляд на фінансування оборони мав Дж.М. Кейнс, який у 1940 р. відзначав, що: «Військові приготування не потребують якихось жертв, вони більше діють як стимулятор, що не тільки не спричиняє негативний вплив на систему «нового порядку», а й, навпаки, підвищує індивідуальний попит та життєвий рівень» [71, с. 39; 72]. Європейська спільнота регламентує сутність та порядок військових витрат такими документами: матеріалами Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI); резолюцією Генеральної Асамблеї ООН; документами Міжнародного валютного фонду, НАТО та ін.

Науковим завданням є необхідність обгрунтування вдосконаленої парадигми фінансування видатків Державного бюджету України в умовах

воєнної та післявоєнної соціально орієнтованої ринкової економіки на основі моделі державно-приватного партнерства.

Державний бюджет України завжди характеризувався соціальною спрямова ністю. Однак події останнього десятиріч чя примусили Уряд України переглянути політику державних фінансів, зокрема в частині перерозподілу видатків бюджету на дещо інші бюджетні статті.

Україна дотримується принципів соціальної ринкової економіки на засадах відкритості та конкурентоспроможності учасників такого ринку, що є, безумовно, позитивним фактором в умовах сьогодення. Тому застосовувана модель ринкової економіки безпосередньо впливає на структуру видатків Державного бюджету України. Але низький рівень щорічного фінансування видатків Державного бюджету за статтями «Економічна діяльність», «Освіта і наука» не дозволить досягти бажаного економічного ефекту. Соціальний захист і соціальне забезпечення буде залишатися «тягарем» для бюджету, а отже, і платників податків, бізнесу. (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Державні видатки на ключові сфери економіки в Україні по повномасштабної війни станом на 2021 р.

Структуру фінансування видатків бюджету в умовах розвитку вітчизняної ринкової соціально орієнтованої економіки потрібно переглядати

щодо зміни її пріоритетів і стимулювання бюджетної підтримки окремих економічно активних та інвестиційно перспективних галузей. Ці кроки на загальнодержавному рівні можуть бути не популярними серед населення, оскільки це потребуватиме секвестру видаткових статтей бюджету та масштабної економії, але це дасть можливість сконцентрувати необхідний фінансовий ресурс і потенціал для галузей, які в результаті фінансування дадуть необхідний економічний ефект.

На нашу думку, для того, щоб профінансувати на державному рівні соціально орієнтовану ринкову економіку, потрібно створювати сприятливі умови для розвитку бізнесу, масштабного залучення іноземних інвестицій, допускаючи вітчизняного та іноземного інвестора до державнозначимих галузей економіки.

Розглянемо модель розвитку соціально орієнтованої економіки, в якій ключовими учасниками є «держава», «наука», «бізнес», тобто державно-приватне партнерство (рис. 3.2). Запропонована модель державно-приватного партнерства у розбудові і підтримці післявоєнної соціально орієнтованої ринкової економіки України ґрунтується на основі проаналізованого зарубіжного досвіду. Наприклад, Ізраїль посідає дуже високе місце за якістю освіти та має високу щільність науковців і технічних спеціалістів. Так, на 10000 працівників припадає 140 учених, техніків та інженерів, що є найбільшим показником у світі (для порівняння, у США 85 на 100000). Близько 9% оборонного бюджету витрачається на оборонні науково-дослідні роботи. Міноборони поєднує централізоване розміщення оборонних науково-дослідних підрозділів та координацію ОПК, армії, дослідницького співтовариства. Це дозволяє швидко розробляти та адаптувати нові технології, які можуть розширити можливості ЦАХАЛ (Армія оборони Ізраїлю) та збільшити експорт озброєння. Щоб удосконалювати армію, Ізраїлю довелося розвивати ІТ. Ізраїльський ІТ-сектор пра цюєна армію.

Враховуючи зарубіжний досвід, у розробленій авторами [73] моделі державно-приватного партнерства щодо розбудови воєнної та післявоєнної

соціально орієнтованої ринкової економіки запропоновано залучення науки і освіти, оскільки для цього є всі необхідні передумови, наявність технічних, будівельних, економічних ЗВО (заклад вищої освіти), науково-дослідних інститутів, Академії наук України.

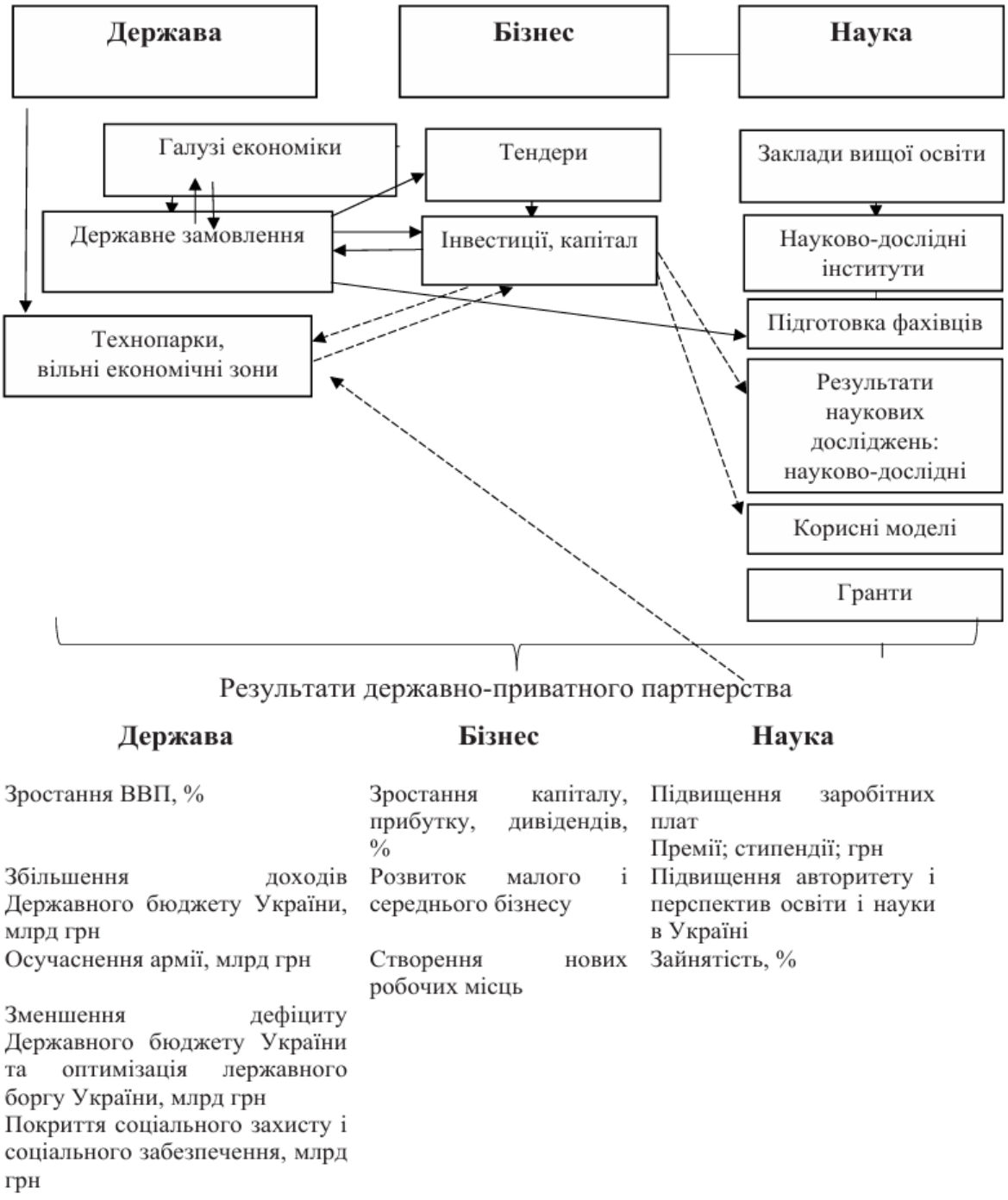

Рис. 3.2. Авторська модель державно-приватного партнерства [73]

За даними Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти України, станом на кінець 2021 р. у Реєстрі суб'єктів освітньої діяльності «Заклади вищої освіти» Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО) було наведено 996 закладів. З них 831 належить до категорії «Заклад вищої освіти», і 165 — до категорії «Наукові інститути (установи)». Перша категорія, своєю чергою, містить такі підгрупи: університети, академії, інститути – 450 закладів; коледжі, технікуми, училища – 493 заклади; відокремлені підрозділи – 140 закладів; інші наукові установи (організації) – 1 заклад [74, с. 10].

Кожен ЗВО в Україні має низку між народних договорів про співпрацю з іноземними партнерами та університетами, школами, що підтверджує актуальність залучення наукової еліти, студентства, молодих науковців до вирішення окресленої проблематики. Але це потребує проведення точкового, окремого дослідження. Повернемося до досвіду Ізраїлю, який має найпотужнішу армію та сучасне військове оснащення. Ізраїльський уряд прагне залучати іноземних інвесторів до фінансування оборонної галузі, пропонуючи гранти, знижені податкові ставки та звільнення від податків, дійсні протягом щонайменше 10 років [75].

Можна зробити висновки, коли держава внаслідок різних факторів має обмежені фінансові ресурси, потрібно визначитися, на яку перспективну галузь або сферу потрібно спрямувати фінансові ресурси, що в майбутньому дасть мультиплікуючий ефект. Наприклад, Китай, в ході свого становлення як одного з потужних економічних центрів світу досить довго заморожував соціальні програми, спрямовуючи свій ресурс в економічний розвиток (потенціал) країни. Така політика Китаю призвела до системного щорічного темпу зростання показників економічного потенціалу країни на рівні 12-15%. На нашу думку, така політика, на думку суспільства, буде непопулярною, однак в ситуації війни та гострого дефіциту державних фінансів може стати дієвим інструментом виходу з кризи. Маємо констатувати факт, щоб почати залучати бізнес до масштабного інвестування у ключові галузі вітчизняної економіки,

потрібне завершення війни і певна стабілізація економічної ситуації. Нині бізнес в Україні працює в умовах жорсткої економії ресурсів та мобілізації таких ресурсів для «виживання».

Стосовно перспективи, бізнес може долучитися до моделі державно-приватного партнерства і обрати ключові сфери інвестування в проєкти з найбільш можливим рівнем прибутку і мінімальними ризиками, які бізнес прораховує самостійно. Щодо інвестиційної місткості вітчизняної економіки України, то вона є масштабною.

Відтак Уряд України відокремив 10 ключових сфер з преференційними напрямами інвестування, серед яких: логістика та інфраструктура; оборонно-промисловий комплекс; енергетика; агропромисловий комплекс; фармацевтика. Як бачимо, розроблена державна інвестиційна платформа «Advantage Ukraine» враховує передовий зарубіжний досвід державно-приватного партнерства. Яскравим прикладом такої співпраці є також досвід Турецької Республіки, зокрема у розбудові логістики та інфраструктури – турецьких аеропортів. У даному випадку, при «дозволі» і національній зацікавленості, інвестор спрямовує кошти у державний проєкт і контролює всі супроводжуючі процеси: фінансування, документальний порядок, дію законів, сплату податків. Мультиплікативний ефект від такого партнерства «держава-бізнес»: створюються нові робочі місця; розвивається малий та середній бізнес, що призводить до нарощування обслуговуючої сфери та зростання щорічного ВВП. Як бачимо, модель, яка представлена на рис. 3.2, має підстави бути втіленою на практиці в Україні. Ключове в цій моделі – дотримання принципів Конституції України, ефективний діалог держави і бізнесу, а також повага і авторитет науки і освіти в Україні.

Отже, відбудова економіки України у післявоєнний час має базуватися на ефективному державному фінансуванні, імплементації зарубіжного досвіду державно-приватного партнерства із залученням новітніх технологій, ІТ-сфери, науки. Проведене дослідження та вивчення зарубіжного досвіду таких країн, як: Ізраїль, Китай, Туреччина демонструє, що Україна як незалежна,

унітарна, демократична держава має всі необхідні можливості для подальшого розвитку і підтримки соціально орієнтованої ринкової економіки, в якій активно фінансуватиметься наука, освіта, оборона і безпека, економічна діяльність тощо. Важливим кроком на цьому етапі є максимальне відкриття вітчизняного ринку та економіки для зарубіжних партнерів, а відтак – інвестицій. Оскільки мова йде вже не лише про національні інтереси, але й інтереси великих міжнародних гравців, які мають авторитет на міжнародній економічній, політичні арені. Фактор об'єднаного капіталу гарантує безпеку як економічну, так і військово-політичну. Державно-приватне партнерство має право на подальший розвиток в Україні вже в нових умовах, які забезпечують не лише економічний розвиток, а і головне – національну безпеку і захищеність нашої держави від будь-яких зовнішніх ризиків.

Висновки до розділу 3

До основних рекомендацій щодо удосконалення системи управління оборонними ресурсами та оборонного менеджменту в Україні, з урахуванням досвіду іноземних країн можна віднести:

по-перше, потрібно враховувати важливість розвитку науково-технічного потенціалу та інновацій у сфері оборони. Необхідно стимулювати наукові дослідження, розробки та впровадження нових технологій, що дозволять підвищити ефективність застосування зброї та військової техніки;

по-друге, важливо покращити систему управління оборонними ресурсами, забезпечивши ефективне використання фінансових ресурсів та оптимізацію витрат. Для цього потрібно використовувати сучасні методи управління, такі як стратегічне планування, проектний менеджмент та інші.

по-третє, необхідно забезпечити ефективність системи управління персоналом в армії та інших військових формуваннях. Для цього важливо підвищувати кваліфікацію та компетентність персоналу, а також забезпечувати мотивацію та соціальний захист військовослужбовців;

по-четверте, потрібно забезпечити високий рівень взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями у сфері оборони. Важливо вести співпрацю з країнами партнерами, обмінюватися досвідом та знаннями, а також підтримувати належний рівень взаємодії з міжнародними організаціями, такими як НАТО та ООН, з метою забезпечення міжнародної безпеки та стабільності;

по-п'яте, важливо забезпечити ефективний контроль за виконанням заходів з підвищення ефективності управління оборонними ресурсами та оборонного менеджменту. Для цього потрібно використовувати сучасні інструменти та методи моніторингу та оцінювання результатів.

Україна, зважаючи на широкомасштабне вторгнення, набуває нового досвіду в реалізації бюджетних відносин. Тож подальша розбудова української державності та утвердження України як незалежної соціальної держави

безпосередньо пов’язані з трансформацією й системи публічних фінансів країни загалом, і системи видатків із публічних фондів – бюджетів зокрема, а також удосконаленням правового регулювання діяльності суб’єктів, що здійснюють у межах своєї компетенції публічну фінансову діяльність. На цьому шляху відповідними орієнтирами виступають принципи, що є фундаментальними засадами, які визначають основні цінності та підходи, що лежать в основі розробки, інтерпретації та застосування нормативно-правових актів, які їх регулюють, визначають цілі та спрямованість правової регламентації фінансових відносин, указують на те, які цінності та ідеї мають бути забезпечені через фінансові закони. Вони забезпечують узгодженість між різними положеннями нормативно-правових актів, стають дієвим засобом при вирішенні суперечок і конфліктів, забезпечуючи єдність у системі й права в цілому, і фінансового чи бюджетного зокрема. Зміст принципів бюджетної системи, принципів бюджетного процесу, принципів використання коштів публічних фондів у період дії правового режиму воєнного стану суттєво змінюється. Основний вектор таких трансформацій пов’язаний із необхідністю забезпечення національної безпеки й оборони, відновлення країни за рахунок ефективного та відповідального використання фінансових ресурсів бюджетів та інших публічних фондів. Особливого значення набуває також необхідність забезпечення балансу між самостійністю та координацією дій державних і місцевих органів влади, щоб забезпечити цілеспрямоване використання бюджетних коштів у воєнний період.

Відбудова економіки України у післявоєнний час має базуватися на ефективному державному фінансуванні, імплементації зарубіжного досвіду державно-приватного партнерства із залученням новітніх технологій, ІТ-сфери, науки. Проведене дослідження та вивчення зарубіжного досвіду таких країн, як: Ізраїль, Китай, Туреччина демонструє, що Україна як незалежна, унітарна, демократична держава має всі необхідні можливості для подальшого розвитку і підтримки соціально орієнтованої ринкової економіки, в якій активно фінансуватиметься наука, освіта, оборона і безпека, економічна

діяльність тощо. Важливим кроком на цьому етапі є максимальне відкриття вітчизняного ринку та економіки для зарубіжних партнерів, а відтак – інвестицій. Оскільки мова йде вже не лише про національні інтереси, але й інтереси великих міжнародних гравців, які мають авторитет на міжнародній економічній, політичні арені. Фактор об'єднаного капіталу гарантує безпеку як економічну, так і військово-політичну. Державно-приватне партнерство має право на подальший розвиток в Україні вже в нових умовах, які забезпечують не лише економічний розвиток, а і головне – національну безпеку і захищеність нашої держави від будь-яких зовнішніх ризиків.

ВИСНОВКИ

Війна на виснаження призвела до підвищення оборонних видатків бюджету до безпрецедентного в історії України рівня. Внаслідок війни значний тиск відбувся на економіку України, адже усі фінансові ресурси необхідно було спрямовувати на обороноздатність, тисячі людей залишилися без роботи та домівок, мільйони людей змушені були переселятися у безпечні місця для життя, велика кількість підприємств припинила своє функціонування, об'єкти критичної інфраструктури опинилися під загрозою знищення тощо. Необхідно значні кошти на відновлення інфраструктури та житла громадянам, окупація окремих територій призвела до втрати робочих місць, зменшення податкових надходжень через ліквідацію чи знищення низки підприємств, саме тому уряд вимушений був вживати радикальних економічних реформ, щоб хоч якось втримати економічну ситуацію в країні та продовжувати обороноздатність. Фінансова система України доволі швидко, як це могло бути можливим, адаптувалась до військових умов, адже витримала найбільший удар за період незалежності. Цього вдалося досягти завдяки злагодженій роботі уряду, зокрема, Міністерству фінансів України, Національному банку України, податковій та митній службі України, яким вдалося працювати як єдиний механізм і налагодити основні фінансові процеси в умовах війни.

Напрямками реформування фінансової системи в умовах війни мають стати: ефективне управління фіскальними ризиками, розвиток держав ного внутрішнього фінансового контролю, підвищення прозорості бюджету, реформування бухгалтерського обліку та аудиту, підвищення ефективності розподілу та використання бюджетних коштів за рахунок впровадження середньострокового бюджетного планування, розвитку програмно-цільового методу у бюджетному процесі, удосконалення міжбюджетних відносин, підвищення інституційної спроможності Міністерства фінансів України, верифікації державних виплат, моніторингу адміністрування Державною

податковою службою України баз даних та інформаційних ресурсів, спрощення, побудова ефективної, справедливої податкової та митної системи, що сприяють економічному розвитку та відповідають стандартам Європейського Союзу.

Результативність бюджетної політики є важливим чинником соціально-економічного зростання. Подальший розвиток системи планування та виконання бюджетів повинен ґрунтуватися на підвищенні надійності економічних прогнозів. З початком повномасштабного вторгнення вагомими та своєчасними є обґрунтування напрямів адаптації бюджетної політики в умовах скорочення доходів бюджету та переорієнтацією видатків бюджету на оборону та національну безпеку.

На даному етапі суспільного розвитку та за умов невизначеності, питання ефективності використання бюджетних коштів є важливим чинником стабільності бюджетної системи. Структура бюджетних видатків повинна бути оптимізованою відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку країни. В умовах воєнного стану визначну роль відіграють видатки на оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу, а також важливим є соціальний захист та соціальне забезпечення економічно вразливого населення.

В умовах сьогодення бюджетно-податкова політика України спрямована на вирішення таких задач: забезпечення бюджетної стабільності, стійкості та динамічної збалансованості; підвищення результативності використання бюджетних коштів; розвиток методологічних засад підвищення дієвості механізму управління дефіцитом бюджету та державним боргом у системі фінансового регулювання; запровадження принципів транспарентності суб’єктів податкових відносин. Доцільним є удосконалення інституційних засад результативності бюджетної системи, у тому числі формування доходів бюджету з урахуванням виваженої податкової політики, ефективного планування та використання видатків бюджету, регулювання міжбюджетних відносин, управління державним боргом виходячи з циклічності економічного

розвитку, стану державних фінансів, що сприятиме підвищенню динамічної збалансованості бюджету як вагомого інструменту розвитку соціально-економічних відносин країни. Боргова політика є однією з основних складових державного регулювання економіки країни, співвідношення між внутрішніми і зовнішніми державними позиками достатньо суттєво впливає на структурні перетворення в її галузях. Розвиток суспільства зумовлює необхідність підвищення ефективності боргової політики у системі державного регулювання економіки. Передбачуваність бюджетної політики є основним фактором загальної макроекономічної стійкості.

В сьогоднішніх умовах економічних трансформацій критично важливим є забезпечення економічної та соціальної стабільності у державі. З цього постає важливе питання забезпечення наповнення бюджету та оптимізація структури видатків бюджету. Для цього необхідне стимулювання діяльності підприємств, які є одним з основних джерел надходжень до бюджету. Окрім цього, необхідне удосконалення системи бюджетних видатків, посилений контроль за результативністю використання бюджетних коштів. Необхідна розробка не лише кількісних, а й якісних показників результативності. За даних умов необхідна оптимізація структури видатків бюджету та скорочення неактуальних бюджетних програм, враховуючи результативність таких програм у минулому, цільове спрямування коштів на розвиток підприємств ВПК. Отже, збереження фінансування Сил Оборони у такій довгій війни на виснаження – це справді нетривіальна задача, шлях до вирішення якої – регуляторна креативність і використання всіх можливих важелів для уникнення перегріву економіки та високої інфляції, а також збалансування фіскальної позиції.

Оборонна промисловість України розвивається в умовах постійних обстрілів, дефіциту компонентів, необхідності оперативної доставки зброї на передову та швидкого масштабування виробництва.

Україна не просто бореться за своє виживання – вона формує нові правила гри у світовій системі безпеки. Розвиток оборонної промисловості,

інвестиції в інновації, стратегічне партнерство – усе це зміцнює незалежність нашої обороноздатності. Україна вже довела, що може бути не лише споживачем міжнародної допомоги, а й лідером у впровадженні передових технологій, надійним партнером і виробником озброєння світового рівня. Україна бачить своє майбутнє як країна, що задає стандарти у сфері оборони, технологій і безпеки.

Для забезпечення стійкості державного бюджету в умовах нестабільності Україні слід продовжувати співпрацю з міжнародними фінансовими інституціями для залучення додаткових ресурсів. Важливо підвищувати ефективність бюджетного управління, зокрема у сфері витрат на оборону, соціальну підтримку та відбудову зруйнованої інфраструктури. Пріоритетним завданням є оптимізація видатків, особливо в умовах обмежених ресурсів, а також поступове збільшення інвестицій у відновлення економіки та інфраструктури, а також підтримку інновацій. Варто звернути увагу на покращення адміністрування податкових надходжень і зменшення залежності від неподаткових джерел доходів. З огляду на високу частку поточних видатків, доцільно знаходити шляхи для зростання капітальних інвестицій. Паралельно з відновленням економіки важливо підтримувати стійкість соціальних програм для захисту найбільш уразливих груп населення та внутрішньо переміщених осіб. Довгострокова бюджетна стратегія повинна враховувати можливі нові виклики та загрози, що потребуватиме подальшої адаптації фінансової системи. Перспективою подальших розвідок є аналіз впливу міжнародної допомоги на стабілізацію Державного бюджету України, а також створення державою сприятливих умов для відновлення економічного потенціалу та повернення в Україну громадян, які змушені були залишити її через війну.

Висновки щодо виконання бюджету 2024 року дозволили сформулювати такі пропозиції щодо удосконалення бюджетного процесу у 2025 р.: уникати практики ініціювання внесення змін до закону про державний бюджет в частині збільшення доходів за рахунок джерел, передбачених

змінами до податкового законодавства, які не набрали чинності на день внесення на розгляд ВРУ законопроєкту щодо змін до закону про державний бюджет; доручити Мінфіну разом з ДПС розробити план заходів щодо зменшення податкової заборгованості суб'єктів господарювання перед державним бюджетом; доручити головним розпорядникам вжити заходів щодо зменшення і недопущення зростання простроченої дебіторської заборгованості; затвердити до 31 грудня 2025 року Стратегію управління державним боргом на 2026 – 2028 роки, як це визначено пунктом 311 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» БКУ; посилити контроль за своєчасним поданням головними розпорядниками проєктів рішень про порядки й умови надання та розподіл субвенцій з урахуванням термінів, визначених частиною другою статті 97 БКУ, а також помісячного розпису державного бюджету, для забезпечення проведення в повному обсязі запланованих видатків; доручити Мінрозвитку підготувати проєкт рішення КМУ про надання за рахунок залишків коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії субвенції місцевим бюджетам на завершення проєктів (об'єктів, заходів), реалізація яких у 2023 – 2024 роках здійснювалася за рахунок коштів цього фонду; вжити заходів щодо погашення простроченої заборгованості перед державним бюджетом за кредитами (позиками), залученими державою або під державні гарантії, із застосуванням визначених статтею 17 БКУ механізмів погашення (списання) такої заборгованості; підготувати і внести на розгляд ВРУ законопроєкт щодо врегулювання питання списання заборгованості за середньостроковими позиками та безвідсотковими позичками, наданими місцевим бюджетам у 2009 – 2014 рр. за рахунок коштів ЄКР, яка перебуває на обліку в Казначействі.

Вивчення проблематики сектору безпеки і оборони в умовах ведення збройної боротьби є одним із найголовніших завдань у сфері державного управління і бюджетного планування. Ідентифікація слабких місць та прогалин у функціонуванні систем забезпечення потреб оборони дозволить підвищити ефективність використання державних ресурсів, оптимізувати та

адаптувати визначити напрями систему ресурсного забезпечення. Набуття визначених у ході оборонного планування спроможностей військ (сил) безумовно залежить від ефективного, належного, вдосконалення існуючих механізмів, фінансового забезпечення. Однак все ж можна сказати, що велика війна змусила українську владу відроджувати вітчизняний оборонно-промисловий комплекс, зосереджуючись не лише на тих підприємствах, які були зорієнтовані на експорт і приносили Україні та тим, хто ці підприємства контролює, валюту, а й на тих потужностях, які забезпечують внутрішні потреби країни. Після великої війни, оборонна промисловість має всі шанси перебудуватися відповідно до сучасних вимог і стати однією з наймодерніших у світі. До того ж озброєння, які вона випускає та випускатиме, будуть перевірені реальними бойовими діями, а не просто випробувані на полігонах, що в рази підвищить їхню конкурентоспроможність і попит.

До основних рекомендацій щодо удосконалення системи управління оборонними ресурсами та оборонного менеджменту в Україні, з урахуванням досвіду іноземних країн можна віднести:

по-перше, потрібно враховувати важливість розвитку науково-технічного потенціалу та інновацій у сфері оборони. Необхідно стимулювати наукові дослідження, розробки та впровадження нових технологій, що дозволять підвищити ефективність застосування зброї та військової техніки;

по-друге, важливо покращити систему управління оборонними ресурсами, забезпечивши ефективне використання фінансових ресурсів та оптимізацію витрат. Для цього потрібно використовувати сучасні методи управління, такі як стратегічне планування, проектний менеджмент та інші.

по-третє, необхідно забезпечити ефективність системи управління персоналом в армії та інших військових формуваннях. Для цього важливо підвищувати кваліфікацію та компетентність персоналу, а також забезпечувати мотивацію та соціальний захист військовослужбовців;

по-четверте, потрібно забезпечити високий рівень взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями у сфері оборони. Важливо вести

співпрацю з країнами партнерами, обмінюватися досвідом та знаннями, а також підтримувати належний рівень взаємодії з міжнародними організаціями, такими як НАТО та ООН, з метою забезпечення міжнародної безпеки та стабільності;

по-п'яте, важливо забезпечити ефективний контроль за виконанням заходів з підвищення ефективності управління оборонними ресурсами та оборонного менеджменту. Для цього потрібно використовувати сучасні інструменти та методи моніторингу та оцінювання результатів.

Україна, зважаючи на широкомасштабне вторгнення, набуває нового досвіду в реалізації бюджетних відносин. Тож подальша розбудова української державності та утвердження України як незалежної соціальної держави безпосередньо пов'язані з трансформацією й системи публічних фінансів країни загалом, і системи видатків із публічних фондів – бюджетів зокрема, а також удосконаленням правового регулювання діяльності суб'єктів, що здійснюють у межах своєї компетенції публічну фінансову діяльність. На цьому шляху відповідними орієнтирами виступають принципи, що є фундаментальними засадами, які визначають основні цінності та підходи, що лежать в основі розробки, інтерпретації та застосування нормативно-правових актів, які їх регулюють, визначають цілі та спрямованість правової регламентації фінансових відносин, указують на те, які цінності та ідеї мають бути забезпечені через фінансові закони. Вони забезпечують узгодженість між різними положеннями нормативно-правових актів, стають дієвим засобом при вирішенні суперечок і конфліктів, забезпечуючи єдність у системі й права в цілому, і фінансового чи бюджетного зокрема. Зміст принципів бюджетної системи, принципів бюджетного процесу, принципів використання коштів публічних фондів у період дії правового режиму воєнного стану суттєво змінюється. Основний вектор таких трансформацій пов'язаний із необхідністю забезпечення національної безпеки й оборони, відновлення країни за рахунок ефективного та відповідального використання фінансових ресурсів бюджетів та інших публічних фондів. Особливого значення набуває

також необхідність забезпечення балансу між самостійністю та координацією дій державних і місцевих органів влади, щоб забезпечити цілеспрямоване використання бюджетних коштів у воєнний період.

Відбудова економіки України у післявоєнний час має базуватися на ефективному державному фінансуванні, імплементації зарубіжного досвіду державно-приватного партнерства із залученням новітніх технологій, IT-сфери, науки. Проведене дослідження та вивчення зарубіжного досвіду таких країн, як: Ізраїль, Китай, Туреччина демонструє, що Україна як незалежна, унітарна, демократична держава має всі необхідні можливості для подальшого розвитку і підтримки соціально орієнтованої ринкової економіки, в якій активно фінансуватиметься наука, освіта, оборона і безпека, економічна діяльність тощо. Важливим кроком на цьому етапі є максимальне відкриття вітчизняного ринку та економіки для зарубіжних партнерів, а відтак – інвестицій. Оскільки мова йде вже не лише про національні інтереси, але й інтереси великих міжнародних гравців, які мають авторитет на міжнародній економічній, політичні арені. Фактор об’єднаного капіталу гарантує безпеку як економічну, так і військово-політичну. Державно-приватне партнерство має право на подальший розвиток в Україні вже в нових умовах, які забезпечують не лише економічний розвиток, а і головне – національну безпеку і захищеність нашої держави від будь-яких зовнішніх ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фінансова система України під час війни. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3945174-finansova-sistema-ukraini-pid-cas-vijni.html (дата звернення: 10.01.2025).

2. Маршук Л., Бурлака М. Фінансова система України в умовах війни. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1800 (дата звернення: 21.12.2024).

3. Особливості функціонування фінансової системи України та управління активами в умовах військової агресії. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/19070 (дата звернення: 01.01.2025).

4. Гетманцев Д. В умовах війни робота держави з економікою має базуватися на військових законах. URL: https://interfax.com.ua/news/interview/812130.html (дата звернення: 29.10.2024).

5. Замкова Н., Гнидюк І. Фінансова політика субнаціонального рівня. Вісник КНТЕУ. 2020. No 3. С. 66–78. URL: http://visnik.knute.edu.ua/files/2020/03/06.pdf (дата звернення: 22.10.2024).

6. Железняк Я. Держбюджет у серпні поставив позитивні рекорди, але розслаблятися не можна. URL: https://lb.ua/blog/yaroslav_zhelezniak/5218_derzhbyudzhet_serpni_postaviv.html (дата звернення: 28.10.2024).

7. Доронцева Є. Державне регулювання під час війни: як НБУ адаптував фінансову систему України до нових умов впродовж ста днів воєнного стану. URL: https://voxukraine.org/derzhavne-regulyuvannya-pid-chas-vijny-yak-nbu-adaptuvav-finansovu-systemu-ukrayiny-do-novyh-umov-vprodovzh-sta-dniv-voyennogo-stanu/ (дата звернення: 25.10.2024).

8. Маршук Л. М., Мовчан Д. О., Покойовий О. О. Особливості фінансової системи в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022.

No 37. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1228 (дата звернення: 27.10.2024).

9. Нікітішин А. О. Податкова політика в умовах економічних перетворень : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.

10. Чугунов І. Я. Бюджетна політика в умовах трансформації економіки. Економічний вісник університету. 2017. № 32(1). С. 241–251.

11. Бюджетна декларація на 2022–2024 роки. URL https://www.mof.gov.ua/storage/fi les (дата звернення: 25.12.2024).

12. Бюджетний кодекс України: від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: http://zakon0.rada.gov. ua/laws/show/2456-17 (дата звернення: 25.12.2024).

13. Gupta, S., Clements, B., Bhattacharya, R. & Chakravarti, S. (2004). Fiscal Consequences of Armed Confl ict and Terrorism in Low-and Middle-Income Countries. European Journal of Political Economy, 20(2), 403–421.

14. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетно-податкова політика в умовах невизначеності. Scientia Fructuosa. 2023. № 4. С. 19–31.

15. Чугунов І. Я. Бюджетна стратегія суспільного розвитку: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 532 с.

16. John Maynard Keynes. How To Pay For The War. A radical plan for the chancellor of the exchequer. URL: https://ia601508.us.archive.org/18/items/in.ernet.dli.2015.499597/2015.499597.HOW-TO_text.pdf (дата звернення: 12.01.2025).

17. У Мінекономіки підрахували, яка частина української економіки перебуває «в тіні». URL: https://news.finance.ua/ua/u-minekonomiky-pidrahuvaly-yaka-chastyna-ukrains-koi-ekonomiky-perebuvaye-v-tini (дата звернення: 15.01.2025).

18. Від початку 2024 року сума на рахунках українців зросла на 91 млрд грн. URL: https://www.fg.gov.ua/articles/59346-vid-pochatku-2024-roku-suma-na-rahunkah-ukranciv-zrosla-na-91-mlrd-grn.html (дата звернення: 15.01.2025).

19. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» № 2180-IX від 01.04.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2180-20#Text (дата звернення:

20. Огляд ОЕСР корпоративного управління державних підприємств: Україна. URL: https://www.oecd.org/uk/publications/2021/05/oecd-review-of-the-corporate-governance-of-state-owned-enterprises-ukraine_f94e7c07.html (дата звернення: 07.01.2025).

21. Українська оборонка демонструє швидкі темпи розвитку, але для задоволення потреб ЗСУ цього недостатньо. URL: https://www.unian.ua/society/ukrajinska-oboronka-demonstruye-shvidki-tempi-rozvitku-ale-dlya-zadovolennya-potreb-zsu-cogo-nedostatno-uchasniki-forumu-via-carpatia-12818166.html (дата звернення: 26.12.2024).

22. Революція зброї. Як за три роки війни Україна сформувала нову оборонну реальність? URL: https://forbes.ua/war-in-ukraine/oboronna-revolyutsiya-yak-za-tri-roki-viyni-ukraina-sformuvala-novu-viyskovu-realnist-rozpovidae-ministr-oboroni-rustem-umerov-23022025-27435 (дата звернення: 24.01.2025).

23. Українські виробники зайнялися FPV-дронами на оптоволокні. URL: https://forbes.ua/innovations/shche-nazdoganyaemo-rosiyan-ukrainski-virobniki-zaynyalisya-fpv-dronami-na-optovolokni-chomu-popri-ikhnyu-perevagu-ukraina-vidstae-vid-voroga-10012025-26166 (дата звернення: 28.01.2025).

24. Як кодифікувати miltech-розробку за три місяці? URL: https://forbes.ua/business/zvertaytes-do-minoboroni-cherez-komandiriv-yak-kodifikuvati-miltech-rozrobku-za-tri-misyatsi-dosvid-virobnika-tureli-wolly-olega-protsya-03092024-23367 (дата звернення: 24.12.2024).

25. Уряд України схвалив звіт про виконання Державного бюджету на 2023 рік: видатки на оборону та безпеку становили 2,65 трлн гривень. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukrainy-skhvalyv-zvit-pro-vykonannia-

derzhavnoho-biudzhetu-na-2023-rik-vydatky-na-oboronu-ta-bezpeku-stanovyly-265-trln-hryven#:~:text (дата звернення: 12.01.2025).

26. Комітет з питань бюджету розглянув звіт Кабінету Міністрів України про виконання Закону «Про Державний бюджет України на 2023 рік». URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/250938.html (дата звернення: 12.12.2024).

27. Висновки про результати аналізу річного звіту про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2024/22-1_2024/Vysn_22-1_2024.pdf (дата звернення: 24.12.2024).

28. Мінфін: У 2024 році до загального фонду держбюджету надійшло майже 2,2 трлн грн, з яких кожна дев'ята гривня від ПДФО та військового збору. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_u_2024_rotsi_do_zagalnogo_fondu_derzhbiudzhetu_nadiishlo_maizhe_22_trln_grn_z_iakikh_kozhna_deviata_grivnia_vid_pdfo_ta_viiskovogo_zboru-4975 (дата звернення: 10.01.2025).

29. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2024 рік. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE_%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%94%D0%91%D0%A3_%D0%B7%D0%B0_2024_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf (дата звернення: 21.01.2025).

30. Фінансування Міністерства оборони України як фактор впливу на систему ресурсного забезпечення потреб оборони. URL: https://paperssds.eu/index.php/JSPSDS/issue/view/25 (дата звернення: 10.01.2025).

31. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. Ред. В. П. Горбуліна. – Харків : Фоліо, 2017. – 496 с.

32. Обґрунтування системи показників для оцінювання ефективності витрат на утримання і розвиток Збройних Сил України в інтересах забезпечення оборонної достатності держави на короткостроковий період. Лобанов, А. А.; Троцько, В. В.; Черненко, А. Д. Збірник наукових праць Центру воєнно стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського, 2017, 1-59: 41-47.

33. Використання системи показників при оцінці ключових фінансового забезпечення Збройних Сил України. Руденська, Г. В.; Педан, Ф. П.; Ткаченко, М. В. Збірник наукових праць Центру воєнно стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського, 2017, 1-59: 48-52.

34. Планування ресурсів під час оборонного огляду. Наливайко, А. Д.; Крикун, П. М.; Поляєв, А. І. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського, 2018, 2 63: 57-62.

35. Аналіз стану забезпечення Збройних Сил України фінансовими ресурсами та порядок комплексного планування їх розвитку. Бойко, Р. В., Семененко, О. М., Водчиць, О. Г., Добровольський, Ю. Б., & Абрамов, А. П. (2019). Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського, (1-65), 51-58.

36. Методичний підхід до прогнозування динаміки розвитку Збройних Сил України з урахуванням достатності та ефективності освоєння виділених фінансових ресурсів. Семененко, О. М., Васюхно, С. І., Бокій, В. Г., & Бутенко, М. П. (2019). Збірник наукових праць Центру воєнно стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського, (3-67), 59-65.

37. Рекомендації щодо фінансового та економічного забезпечення потреб національної оборони під час протидії гібридній війні. Ткач, М. Я., Бойко, Р. В., Лойшин, А. А., & Бойко, В. О. (2019). Збірник наукових праць Центру воєнно стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського, (3-67), 66-71.

38. Фінансове забезпечення Збройних Сил України: тенденції та основні шляхи реформування. Левчук, О. В. Збірник наукових праць Центру

воєнно стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського, 2020, 2-69: 53-64.

39. Формування підходів до оборонного планування на основі спроможностей з урахуванням ресурсного забезпечення. Бойко, Р. В., Леонтович, С. П., Марко, Є. І., & Бутенко, М. П. (2020). Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняховського, 62-69.

40. Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України: Указ президента України від 04.03.2016 №92/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92/20 16/ (дата звернення: 20.12.2024).

41. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082 20/ (дата звернення: 20.12.2024).

42. Одинадцять країн-членів НАТО досягли цільового показника щодо оборонних видатків URL: https://www.dw.com/uk/11 krain-chleniv-nato-dosiahly-tsilovoho pokaznyka-shchodo-oboronnykh-vydatkiv/a 56890484 (дата звернення: 24.12.2024).

43. Ranking total annual defense spending budget capability by country, from highest to lowest. Defense Spending by Country (2021). URL: https://www.globalfirepower.com/defense spending-budget.php (дата звернення: 24.12.2024).

44. Можливості оборонно-промислового комплексу України в системі національної безпеки. Аналітична записка. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/251/ (дата звернення: 24.12.2024).

45. Про Стратегію воєнної безпеки України: Указ президента України №121/2021 від 25 березня 2021 року. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1 212021-37661 (дата звернення: 24.12.2024).

46. Оборонно-промисловий комплекс та його розвиток під час війни. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/opk-ukrainy#headline_1 (дата звернення: 24.01.2025).

47. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text (дата звернення: 12.12.2024).

48. Воєнна доктрина України: Постанова Верховної Ради України від 19.10.1993 р. № 3529 XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3529-12 (дата звернення: 12.12.2024).

49. Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України: Постанова Верховної Ради Укра їни 11.09.1991 р. № 1659-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1659-12 (дата звернення: 12.12.2024).

50. Договір про звичайні збройні сили в Європі: Постанова Верховної Ради України від 01.07.1992 р. № 2526-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_314 (дата звернення: 12.12.2024).

51. Як танула українська зброя. URL: http://tyzhden.ua/Society/112060 (дата звернення: 01.01.2025).

52. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 05.01.2025).

53. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України" від 24.09.2015 р. № 555/2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text (дата звернення: 12.12.2024).

54. Стратегія воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text (дата звернення: 12.12.2024).

55. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037 (дата звернення: 05.01.2025).

56. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: http://surl.li/lsiub (дата звернення: 05.01.2025).

57. Бюджетний кодекс України: Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text (дата звернення: 15.01.2025).

58. Гетманцев Д. Бюджет країни у війні-2: основні пріоритети та ризики. Економічна правда. Голос України. 2023. 20 вер. URL: https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/20/704529/ (дата звернення: 05.01.2025).

59. Розвиток оборонно-промислового комплексу на підставі інноваційних технологій як драйвер економіки україни в умовах війни та повоєнного відновлення. URL: http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/570 (дата звернення: 12.12.2024).

60. Заражевська Світлана Видатки держбюджету-2022 зросли майже на 400 млрд грн. Кошти підуть на армію. Чи вплине це на курс та інфляцію. URL: http://surl.li/lsjrl (дата звернення: 05.01.2025).

61. Україна за роки війни стала сильнішою? Рейтинг каже, що навпаки… URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2116606-ukraina-za-roki-vijni-stala-silnisou-rejting-kaze-so-navpaki.html (дата звернення: 12.12.2024).

62. Рейтинг армій світу Global Fire Power 2023: яке місце посіла Україна, яка армія найсильні ша та як це визначають. URL: https://chas.news/current/reiting-armii-svitu-global-fire-power-ukraina-obignala-izrail-polschu-ta-nimechchinu (дата звернення: 12.12.2024).

63. Ільченко Лія. Рахункова палата підтвердила розкрадання на харчах в Міноборони часів Рез нікова – ЗМІ. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/31/706084/ (дата звернення: 15.01.2025).

64. Draft Principles of Budgetary Governance. Public Governance and Territorial Development Directorate OECD Senior Budget Officials (SBO).

November. 2013. https://www.internationalbudget.org/wp content/uploads/Draft-Principles-Budgetary Governance-OECD.pdf (дата звернення: 15.01.2025).

65. Rosolyak, O. B. (2013). Legal regulation of budgetary relations in the European Union: some aspects. Comparative and Analytical Law, 4, 334.

66. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union with protocols and declarations. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 15.01.2025).

67. Regulation (EU, Euratom) № 966/2012 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on the financial rules applicable to the general budget of the Union and repealing Council Regulation (EC, Euratom) № 1605/2002. http://eur lex.europa.eu/legalcontent/ EN/ALL/?uri=CELEX:32012R0966.

68. Tokarieva, K. O. (2017). Budget structure: financial and legal analysis: monograph. Kharkiv. Pravo.

69. On the openness of the use of public funds: Law of Ukraine of 11.02.2015 No. 183-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19 (дата звернення: 15.01.2025).

70. Smit A. (2018). Bahatstvo narodiv. Doslidzhennia proprychyny dobrobu tu natsij [The wealth of nations. A Study of the Causes of the Welfare of Nations]; per. O. Vasyl'ievoi. Kyiv: Nash format. P. 722.

71. Keynes, John Maynard (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan (reprinted 2007).

72. Markwell, Donald (2006). John Maynard Keynes and International Relations: Economic Paths to War and Peace. Oxford: Oxford University Press.

73. Парадигма фінансування видатків державного бюджету України в умовах воєнної та післявоєнної соціально орієнтованої ринкової економіки. URL: https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/2/8.pdf (дата звернення: 12.12.2024).

74. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2021 рік. За заг. ред. С. Квіта. К. : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2022. 232 с.

75. Плахута В. «Загартовані війною. Як Ізраїль став військовою наддержавою». Українське суспільно-політичне інтернет-ЗМІ «Українська правда». URL: https://www. pravda.com.ua/articles/2022/12/9/7379947/. (дата звернення 13.12.2024 р.)